

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДНІПРОВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА

ЮРИДИЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
ВІТЧИЗНЯНОЇ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ**

Науковий збірник

Випуск 4

Видавничий дім
«Гельветика»
2024

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Головний редактор:

Соколенко Ольга Леонідівна – доктор юридичних наук, професор, декан юридичного факультету, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Члени редакційної колегії:

Алексєєнко І.Г., доктор політичних наук, кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри цивільного, трудового і господарського права, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Булат Є.А., доктор юридичних наук, професор кафедри цивільного, трудового і господарського права, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Гошовський В.С., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри адміністративного і кримінального права, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Дрозд В.Г., доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, начальник 3-го відділу науково-дослідної лабораторії проблем правового та організаційного забезпечення діяльності Міністерства, Державний науково-дослідний інститут Міністерства внутрішніх справ України

Корнякова Т.В., доктор юридичних наук, професор, Заслужений юрист України, завідувачка кафедри адміністративного і кримінального права, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Ліпінський В.В., кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри адміністративного та митного права, Університет митної справи та фінансів

Макушев П.В., доктор юридичних наук, професор, декан юридичного факультету, Дніпровський гуманітарний університет

Марченко О.В., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного, трудового та господарського права, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Мацей Борський, доктор філософії, декан факультету адміністрування та менеджменту, Університет Humanitas, Сосновець (Республіка Польща)

Мінченко С.І., доктор юридичних наук, професор, габілітований доктор правничих наук (Республіка Польща), начальник управління правового забезпечення економіки оборони, безпеки та санкційної політики, Департамент юридичного забезпечення Міністерства економіки України

Патерило І.В., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри цивільного, трудового і господарського права, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Пиріг І.В., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри криміналістики, судової медицини та психіатрії, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

Сачко О.В., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного і кримінального права, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Столітній А.В., доктор юридичних наук, професор, професор СК № 1 Інституту підготовки юридичних кадрів для Служби безпеки України, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

Тертишник В.М., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри правоохоронної діяльності та кримінально-правових дисциплін, Університет митної справи та фінансів

Хрідочкін А.В., доктор юридичних наук, кандидат історичних наук, доцент, завідувач кафедри загально-правових дисциплін, Дніпровський гуманітарний університет

Чабаненко М.М., доктор юридичних наук, професор, професор кафедри цивільного, господарського та екологічного права, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Чаплинська Ю.А., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри кримінально-правових дисциплін, Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ

Шуба Б.В., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри адміністративного і кримінального права, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Юзікова Н.С., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри адміністративного і кримінального права, Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

Юрчишин В.М., доктор юридичних наук, доцент, професор кафедри міжнародної та кримінальної юстиції, Чернівецький навчально-науковий юридичний інститут Національного університету «Одеська юридична академія»

Науковий збірник містить статті, що висвітлюють питання з різних галузей права.
Видання розраховане на викладачів юридичних факультетів вищих навчальних закладів,
а також осіб, які цікавляться питаннями розвитку юридичної науки в Україні.

Статті у виданні перевірені на наявність плагіату за допомогою програмного забезпечення StrikePlagiarism.com від польської компанії Plagiat.pl.

Зміст наукових праць не завжди збігається з точкою зору редакційної колегії.

**Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet рішенням вченої ради
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара
(Протокол протокол № 4 від 21.11.2024)**

Офіційний сайт: apnl.dnu.in.ua

Засновник: Дніпровський національний університет імені Олеся Гончара

**Науковий збірник «Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції» є фаховим виданням категорії «Б»
на підставі Наказу МОН України від 9 лютого 2021 року № 157 (додаток 4)**

Журнал включено до міжнародної наукометричної бази Index Copernicus International (Республіка Польща)
Рестрація суб'єкта у сфері друкованих медіа: Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення
№ 2053 від 13.06.2024 року

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 340.13

DOI <https://doi.org/10.32782/2408-9257-2024-4-1>

Завальнюк І. В.,

*аспірантка кафедри загальної теорії права та держави
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ВПЛИВ ПРИНЦИПУ ІСТОРИЗМУ НА ЕВОЛЮЦІЮ СУЧАСНОГО ПРАВА

THE IMPACT OF THE PRINCIPLE OF HISTORICISM ON THE EVOLUTION OF MODERN LAW

У статті досліджується принцип історизму як важливий методологічний підхід у формуванні сучасного правового мислення, що базується на аналізі правових явищ у їхньому історичному розвитку. Акцентується увага на тому, що правова система не існує у вакуумі, а є результатом тривалого еволюційного процесу, що відображає соціальні, економічні та культурні зміни. Актуальність теми зумовлена сучасними викликами та змінами в правовій науці, які вимагають нових підходів до розуміння права.

Стаття підкреслює, що детальна увага до історичного підходу може суттєво вплинути на формування критичного мислення у майбутніх юристів. Усвідомлення історичних коренів становлення та розвитку сучасної юриспруденції, надає можливість глибше аналізувати сучасні правові явища, оцінюючи їх у контексті розвитку суспільства. Це дозволяє не лише розширити власне бачення, але й підготуватися до вирішення складних правових завдань, враховуючи не лише поточні правові вимоги, але й історичну логіку їхнього становлення.

Автор також розглядає важливість врахування історичного досвіду для уникнення поспішних реформ, які можуть призвести до хаотичних змін у правовій системі. Історизм, як універсальний принцип, сприяє формуванню гармонійної правової культури, що базується на спадкоємності, але залишається відкритою до нових рішень, які відповідають реаліям сьогодення. Стаття містить аналіз ключових етапів формування сучасного правового мислення, а також оцінює перспективи застосування принципу історизму в сучасній правовій науці.

Важливим аспектом є адаптація історичного підходу до сучасних соціальних та політичних умов, що вимагає балансу між потребою у швидких правових рішеннях та необхідністю глибокого історичного аналізу. Ігнорування історичних факторів може призвести до неефективних рішень, які не враховують уроків минулого. Таким чином, стаття підкреслює значення принципу історизму для розвитку правової науки та освіти, а також для формування юристів, здатних критично мислити та ефективно реагувати на виклики сучасності, забезпечуючи спадкоємність правових систем і адаптацію права до нових умов.

Ключові слова: *принцип історизму, філософія права, римське право, правове мислення, історична школа права, правова освіта, філософія права.*

The article explores the principle of historicism as a crucial methodological approach in shaping contemporary legal thinking, based on the analysis of legal phenomena in their historical development. Emphasis is placed on the idea that the legal system does not exist in a vacuum but is the result of a prolonged evolutionary process reflecting social, economic, and cultural changes. The relevance of the topic is determined by modern challenges and transformations in legal science, which demand new approaches to understanding law.

The article highlights that paying close attention to the historical approach can significantly influence the development of critical thinking in future lawyers. Awareness of the historical roots of the formation and evolution of modern jurisprudence allows for a deeper analysis of current legal phenomena, evaluating them within the broader context of societal development. This approach not only broadens perspectives but also prepares legal professionals to address complex legal challenges by considering not only current legal requirements but also the historical logic of their emergence.

The author also examines the importance of considering historical experience to avoid hasty reforms that could lead to chaotic changes within the legal system. Historicism, as a universal principle, contributes to forming a harmonious legal culture based on continuity while remaining open to new solutions that align with contemporary realities. The article analyzes key stages in the formation of modern legal thinking and assesses the prospects of applying the principle of historicism in contemporary legal science.

An essential aspect is the adaptation of the historical approach to modern social and political conditions, which requires a balance between the need for swift legal decisions and the necessity of thorough historical analysis. Ignoring historical factors can lead to ineffective solutions that fail to account for lessons from the past. Thus, the article underscores the importance of the principle of historicism for the development of legal science and education, as well as for training lawyers capable of critical thinking and effectively responding to contemporary challenges while ensuring continuity of legal systems and adapting law to new conditions.

Key words: *principle of historicism, philosophy of law, Roman law, legal thinking, historical school of law, legal education, philosophy of law.*

Формування сучасного правового мислення є складним процесом, що визначається історичними, культурними та соціальними чинниками. Одним із ключових методологічних підходів у цьому контексті є принцип історизму, який передбачає вивчення правових явищ і процесів у їхньому історичному розвитку, у взаємозв'язку з соціальними, економічними та культурними умовами певного часу. Цей принцип дозволяє глибше усвідомити природу права, його еволюцію, а також сформувані цілісний підхід до аналізу сучасних правових концепцій.

Актуальність теми зумовлена необхідністю адаптації сучасної правової науки до сучасних умов. Історизм дає змогу критично переосмислити минулі правові ідеї та інституції, сприяючи розробці нових підходів, які відповідають сучасним викликам. Особливе значення принцип історизму має у контексті правової освіти, оскільки забезпечує виховання юристів із глибоким розумінням генези права та його ролі в суспільстві.

Метою цього дослідження є аналіз впливу принципу історизму на формування сучасного правового мислення. Для досягнення поставленої мети визначено такі завдання: дослідити сутність принципу історизму, вивчити ключові етапи формування сучасного правового мислення, проаналізувати його значення у правовій культурі та оцінити перспективи застосування принципу історизму в сучасній правовій науці.

Принцип історизму виступає ключовим методологічним підходом у правознавстві, що забезпечує комплексний аналіз правових явищ крізь призму їхнього історичного розвитку. Основна ідея цього принципу полягає в усвідомленні права як динамічного феномена, що постійно змінюється під впливом суспільних трансформацій, еволюції політичних структур та культурних цінностей. Це дозволяє не

лише простежити закономірності розвитку правових норм, а й розкрити їхню взаємодію із суспільством у різні історичні епохи. Важливою характеристикою принципу історизму є його акцент на історичній контекстуальності. Право розглядається у зв'язку з конкретними соціальними та політичними умовами, в яких воно виникло і розвивалося. Такий підхід сприяє розумінню не лише самого права, а й його ролі як інструменту суспільної організації, що адаптується до нових викликів і потреб [10].

У філософії права історизм набув особливої уваги завдяки працям Гегеля, який розглядав право як частину діалектичного процесу розвитку духу. Його ідеї стали основою для пізніших теорій, включаючи концепції історичної школи права [9]. Її представники наголошували на органічному характері права, вказуючи на нерозривний зв'язок між правом і культурною ідентичністю суспільства. Такий підхід актуалізує роль історії у формуванні правової традиції, яка є основою стабільності та безперервності правової системи [8].

Принцип історизму також відіграє важливу роль у сучасній правовій науці. Він слугує інструментом для виявлення причинно-наслідкових зв'язків у правовій еволюції, що дозволяє не лише оцінювати історичний досвід, але й прогнозувати можливі напрями розвитку права [5]. Це дає змогу розробляти нові концептуальні моделі правового регулювання, спираючись на перевірені часом принципи та уникати повторення помилок минулого. Застосування принципу історизму у правознавстві допомагає формувати сучасне правове мислення, яке враховує як минуле, так і перспективи майбутнього. Такий підхід сприяє поглибленню наукового розуміння природи права, підвищенню ефективності правових інститутів і створенню більш гармонійного балансу між традицією та інновацією в системі правового регулювання.

Взагалі, сучасне правове мислення є складним явищем, яке сформувалося внаслідок тривалого історичного процесу. Його еволюція тісно пов'язана із розвитком суспільних відносин, політичних систем та культурних традицій, що впливали на формування правових інститутів та норм.

Антична правова традиція стала першим фундаментальним кроком у формуванні правового мислення. Давньогрецька філософія, ідеї Платона та Аристотеля, започаткувала обговорення таких понять, як справедливість, мораль і закон. Вони бачили у праві засіб досягнення гармонії в суспільстві, що підкреслювало його раціональний характер. Римське право, зі свого боку, внесло системність та практичність у правове мислення. Його концепції приватного і публічного права стали основою багатьох сучасних правових систем, закріплюючи уявлення про право як упорядковану і логічну структуру, здатну відповідати потребам суспільства. Універсалізм і гнучкість римського права дозволили йому стати джерелом правової традиції, яка зберегла актуальність навіть через століття [1].

Середньовічний період приніс із собою зміни у правовій парадигмі, які відобразили домінування релігії у суспільному житті. Право вважалося виразом божественної волі, а канонічне право стало основним регулятором відносин. Ця концепція значною мірою підкреслювала моральний аспект закону. Одночасно у європейських університетах почалося відродження римського права, яке вивчалось як універсальна модель правового регулювання [4]. Така подвійність — між релігійними принципами та відродженням античних традицій — створила основу для правових систем, які поєднували ідеали справедливості з прагматизмом судової практики.

Новий час став епохою інтелектуального прориву, що переосмислив правову думку. Формування природно-правових теорій, таких як ідеї Гроція, Гоббса, Локка та Монтеस्क'є, сприяло утвердженню уявлення про право як інструмент забезпечення свободи та рівності. Просвітництво привнесло ідеї верховенства права, прав людини та поділу влад, які стали основою для сучасних конституційних систем. Це був період, коли право почало сприйматися

як суспільний договір, що гарантує гармонійне співіснування громадян [3].

У XIX–XX століттях відбулися радикальні зміни в правовому мисленні, зумовлені індустріалізацією, урбанізацією та соціальними перетвореннями. Поява правового позитивізму, який наголошував на формалізмі та незалежності права від моралі, створила новий підхід до розуміння правових норм. Водночас історична школа права підкреслила значення традицій у формуванні правових систем [11, с. 9-11]. У XX столітті правова наука значно збагачувалася соціологічними, економічними та психологічними концепціями, які розглядали право як механізм впливу на суспільство.

Сучасний ж етап характеризується інтеграцією різних правових систем і концепцій. Ідеї універсальності прав людини, верховенства права та демократичного управління стали наріжними каменями сучасного правового мислення. Проте воно також пристосовується до нових викликів, таких як цифровізація, міждисциплінарність та пошук інноваційних підходів у правовій науці. Водночас зберігається зв'язок із історичними традиціями, які надають праву стабільність і забезпечують його еволюційний розвиток.

Ключове значення принципу історизму полягає у створенні зв'язку між правовими традиціями минулого та сучасними вимогами суспільства. Цей зв'язок дозволяє не лише зберігати правову спадщину, а й адаптувати її до нових умов, забезпечуючи тим самим еволюційний розвиток правової культури.

Одним із важливих аспектів історизму є його здатність зберігати історичну спадкоємність, яка служить базисом для стабільності правових систем. Знання витоків таких концепцій, як, наприклад, договірна природа правових відносин, дозволяє уникати фрагментації правової системи. Особливо важливо таке для держав, які переживають процес реформування чи трансформації, адже історична перспектива сприяє уникненню радикальних змін, що можуть послабити легітимність правових інститутів.

Історизм також виконує роль моста між правовою теорією та практикою. У правозастосуванні він забезпечує контекст

стуальне розуміння правових норм, допомагаючи визначити їх справжню мету та межі застосування. Це важливо для уникнення формалізму у правозастосуванні, коли закон тлумачиться без урахування його історичного змісту чи соціального контексту. Зокрема, аналіз еволюції певних правових концепцій дозволяє суддям і юристам приймати рішення, які відповідають як духу закону, так і сучасним потребам суспільства [2].

Принцип історизму є невід'ємною частиною правової освіти. Його застосування у навчальному процесі сприяє розвитку критичного мислення у майбутніх юристів, формуванню їхнього розуміння права як живої системи, яка змінюється у відповідь на суспільні потреби. Вивчення історії права дає змогу студентам бачити закономірності у розвитку правових систем, оцінювати ефективність різних підходів до правового регулювання та уникати повторення помилок минулого. Таке навчання сприяє вихованню правників, які не лише дотримуються законів, а й розуміють їхнє походження та соціальне значення [6, с. 4-7]. Окрім освітньої функції, принцип історизму має значення для формування професійної етики. Звернення до історичних прикладів правосуддя та правових помилок дає змогу розробити етичні стандарти, які базуються на уроках минулого.

У рамках правової науки історизм дозволяє проводити глибокі порівняльні дослідження, які сприяють розвитку універсальних підходів до правового регулювання. Особливо актуально це у сфері публічного права, де необхідно враховувати традиції та особливості різних держав для створення ефективних моделей правового управління. Історизм тут виконує роль методологічної основи, що забезпечує гармонійне поєднання національної ідентичності з універсальними правовими принципами [7].

Нарешті, принцип історизму сприяє гармонізації права із суспільними цінностями. Він дозволяє виявляти історично обґрунтовані норми та принципи, які відповідають ustalеним моральним та культурним уявленням. Таким чином, історизм забезпечує не лише функціональність права, а й його прийнятність для суспільства.

Як вже зазначалося, принцип історизму є важливою складовою сучасної правової науки, оскільки він дозволяє глибше зрозуміти еволюцію правових систем та їхній вплив на суспільні відносини. Однак перед його реалізацією постають питання, які потребують уважного розгляду. Ці питання зумовлені специфікою правознавства та загальними труднощами впровадження історичного підходу у мінливе правове середовище. Водночас вони дають можливість для переосмислення й вдосконалення правової культури, освіти та науки.

Одним із ключових аспектів, що заслуговує на увагу, є недооцінка історичного контексту у процесі правозастосування. У багатьох системах права спостерігається схильність до формалізму, коли закон тлумачиться без урахування причин і умов його появи. Таке ставлення до норм, особливо у кодифікованому праві, часто призводить до їхньої відірваності від реальних суспільних потреб. У цьому контексті постає важливе питання: як забезпечити, щоб аналіз історичних передумов норм не сприймався як ускладнення, а став частиною розумного й ефективного правозастосування?

Також актуальним є питання ролі історизму у правовій освіті. Чи достатньо уваги приділяється історичному підходу у підготовці юристів? Багато навчальних програм акцентують увагу на сучасних аспектах права, залишаючи історичні курси у периферійній зоні. Це породжує ризик поверхневого сприйняття студентами складних взаємозв'язків між правом, культурою та суспільством. У результаті юристи можуть недооцінювати важливість історичних уроків, що є особливо критичним у періоди реформування правових систем.

Ще одним важливим напрямом розгляду є адаптація історичного підходу до сучасних соціальних та політичних умов. Як балансувати між потребою у швидких правових рішеннях та необхідністю глибокого історичного аналізу? Сучасні реформи нерідко обмежуються вузькими рамками часу, що ускладнює врахування історичних факторів. Проте ігнорування цих факторів може призводити до поспішних і неефективних рішень, які не враховують уроків минулого.

Разом із тим, важливо звернути увагу на те,

які можливості відкриває реалізація принципу історизму. Він не лише дозволяє краще зрозуміти природу права, але й допомагає уникати помилок, пов'язаних із відривом від історичної спадщини. Наприклад, у конституційному праві аналіз історичних джерел може допомогти зберегти сталість правопорядку навіть у періоди значних змін. Залишається відкритим питання: як інтегрувати ці можливості у реальну правозастосовну практику, щоб зберегти баланс між історичною спадкоємністю та сучасними потребами суспільства?

Таким чином, реалізація принципу історизму висуває на порядок денний низку актуальних питань, які потребують глибокого дослідження та практичного вирішення. Розгляд цих аспектів є важливим кроком до формування правової культури, здатної гармонійно інтегрувати історичний досвід у сучасну правову реальність.

Принцип історизму не лише висвітлює актуальні проблеми сучасного права, але й відкриває перспективи для його вдосконалення, зокрема у сфері правової освіти. Інтеграція історичного підходу в навчальні програми може стати основою для формування критичного мислення у майбутніх юристів. Студенти, які розуміють історичне коріння правових норм, здатні глибше аналізувати сучасні правові явища, оцінюючи їх у контексті розвитку суспільства. Такий підхід не лише розширює їхнє бачення, а й сприяє підготовці професіоналів, здатних ефективно вирішувати складні правові завдання, враховуючи не лише поточні нормативні вимоги, але й історичну логіку їхнього становлення.

Застосування принципу історизму також створює умови для розвитку міждисциплінарного підходу у правознавстві. Поєднання правової науки з історією, філософією та соціологією дозволяє виявляти закономірності еволюції правових систем і пропонувати більш ефективні механізми їхнього регулювання. Особливо цінним це є у тих сферах, де право перетинається з культурними нормами, моральними принципами чи соціальними традиціями. Наприклад, у вирішенні правових конфліктів або у розробці нормативів, пов'язаних із правами людини, історичний підхід сприяє більш точ-

ному розумінню суті проблеми та пошуку збалансованих рішень.

Ще один важливий напрям реалізації принципу історизму пов'язаний із питанням національної правової ідентичності. В умовах зростаючого впливу міжнародних стандартів право окремих держав нерідко ризикує втратити свої історичні особливості. Історизм дозволяє знайти баланс між інтеграцією у глобальний правовий простір і збереженням унікальних національних рис. Звернення до історії права допомагає зберегти зв'язок із традиціями, що формують правову ідентичність кожної системи, одночасно сприяючи її адаптації до сучасних викликів.

Крім того, історичний підхід стає важливим інструментом для створення збалансованої системи права, яка поєднує стабільність із необхідною гнучкістю. Врахування історичного досвіду дозволяє уникнути поспішних і хаотичних реформ, забезпечуючи глибоке розуміння традиційних цінностей та їхньої трансформації у відповідь на сучасні потреби суспільства. Такий підхід допомагає формувати гармонійну правову культуру, яка базується на спадкоємності, але водночас залишається відкритою до нових рішень, що відповідають реаліям сьогодення.

Висновки. Дослідження принципу історизму як методологічного підходу в сучасній правовій науці дозволило виявити його ключову роль у формуванні правового мислення, забезпеченні спадкоємності правових систем та адаптації права до сучасних викликів. Історизм, як універсальний принцип, сприяє глибокому розумінню генези правових явищ, їхнього соціального контексту та еволюції, що має важливе значення для розвитку правової культури, науки та освіти.

Одним із головних висновків є те, що принцип історизму забезпечує стабільність і легітимність правових систем завдяки збереженню їхньої історичної спадкоємності. Вивчення правових норм і інститутів у їхньому історичному контексті дозволяє уникати радикальних змін, які можуть послабити правопорядок, а також сприяє пошуку ефективних рішень для вирішення сучасних проблем, спираючись на досвід минулого.

Важливим результатом є також встановлення значення історизму для правозастосування. Вра-

хування історичного контексту правових норм та їхньої еволюції дозволяє уникнути формалізму у правозастосуванні, сприяє правильному тлумаченню закону та забезпечує відповідність

правових рішень сучасним соціальним потребам. Це підкреслює роль історизму як засобу гармонізації правових принципів із реальними умовами суспільного життя.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Белова В. М., Переш І. Є. Вплив римського права на сучасну зміну правової парадигми. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2023. №5. С. 692-695. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/291026/>
2. Білоус О.В. Контекстуальне тлумачення понять та категорій адміністративного судочинства: основні прийоми та правила. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: «Право, публічне управління та адміністрування»*. 2021. №1. С. 3-8. URL: https://reicst.com.ua/pmtl/article/view/issue_1_2021_01
3. Засць А.П. Ідеї природного права у творчості Гуго Гроція. *Наукові записки НаУКМА*. 2017. Том 200. Юридичні науки. С. 16-20. URL: <https://ekmair.ukma.edu.ua/server/api/core/bitstreams/f7307fff-da74-4ed8-85fe-0c580aefb49b/content>
4. Іваній О. Історичні засади відродження та популяризації римського права середньовічними університетами. *Освітologia*. 2016. №5. С. 23-27. URL: <https://osvitologia.kubg.edu.ua/index.php/osvitologia/article/view/80>
5. Ілин Л. М., Каленюк О. М., Гаврецька М. Й. Принцип історизму в праві та правових дослідженнях. *Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Журнал. Серія Право*. №13 (25). 2022. С. 54-60. URL:
6. Історія вчень про державу і право : метод. рекомендації (вказівки) до вивчення навч. дисципліни для студ. Денного відділення економіко-правового ф-ту ОНУ ім. І.І. Мечникова / укл.: О.І. Донченко, О.Д. Гринь, І.В. Борщевський. – Одеса : Фенікс, 2021. 124 с. URL: <https://dspace.onu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/2079f6e6-14ef-4d0c-8962-6b205d2b5de3/content>
7. Кельман М. С. Історико-юридичний порівняльний метод: підхід до розуміння. Порівняльне правознавство: сучасний стан і перспективи розвитку: збірник наукових праць. 2012. С. 49-52. URL: https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/984/1/komp_chyt2012.pdf
8. Козинець О., Менджул К. Історична школа права: загальна характеристика та представники. *National Law Journal: Theory and Practice*. 2020. С. 15-18. URL: <http://jurnaluljuridic.in.ua/archive/2020/1/3.pdf>
9. Сокол М. Гегелівська діалектика об'єктивного духу. *Сіверянський літопис*. 2008. № 3. С. 185-188. URL: <http://dspace.nbu.gov.ua/handle/123456789/45896>
10. Стасина У. З. Історизм як принцип і метод в дослідженні інституту адвокатури / У. З. Стасина // Адвокатура: минуле та сучасність: матер. II міжнар. наук. конф. молодих вчених, аспір. та студ. (м. Одеса, 2 березня 2013 р.) / відп. за вип. д.ю.н., проф. В.М. Др'омін ; Націон. ун-т «Одеська юридична академія». – Одеса : Фенікс, 2013. – С.170-172. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/items/63be7d3c-5c2a-4ce1-ad54-e3bfdb0242ed>
11. Філософія права [Електронний ресурс] : електрон. метод. рекомендації до практичних занять з курсу «Філософія права» для здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти / уклад. О. І. Донченко. – Одеса : Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, 2023. – 51 с. – 1,2 МБ. URL: <https://dspace.onu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/196160eb-f6be-4e29-a884-35fcb3d6a718/content>

Лисик М. А.,

*аспірант кафедри загальної теорії права та держави
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ЗНАЧЕННЯ ПРИНЦИПУ ПРАВОЗАКОННОСТІ У КОНТЕКСТІ РОЗБУДОВИ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ В УКРАЇНІ

THE SIGNIFICANCE OF THE PRINCIPLE OF LEGALITY IN THE CONTEXT OF BUILDING A RULE-OF-LAW STATE IN UKRAINE

У статті аналізується значення принципу правозаконності в контексті розбудови правової держави в Україні. Підкреслюється, що правозаконність є основоположним елементом, який забезпечує стабільність правопорядку, захист прав і свобод громадян, а також сприяє розвитку демократичних інститутів. Важливим аспектом є необхідність ефективної імплементації цього принципу в усі сфери державного та суспільного життя, що передбачає утвердження верховенства права, справедливості судових рішень та підзвітності державної влади перед суспільством.

Стаття акцентує увагу на викликах, з якими стикається українська правова система, зокрема недостатньою незалежністю судової влади, корупцією та нерівністю у правозастосуванні. Автори вказують на важливість системного підходу до зміцнення правозаконності, що включає забезпечення незалежності судової влади, розвиток правової освіти та впровадження сучасних технологій у сферу правосуддя.

Також розглядається вплив міжнародних стандартів правозаконності на формування української правової системи, що сприяє інтеграції України в європейський правовий простір. Стаття містить рекомендації щодо реформування законодавства та правозастосування, що є необхідними для досягнення демократичних стандартів і гармонізації національного законодавства з міжнародними нормами.

Загалом, в статті породжується наукова дискусія про правозаконність в Україні, підкреслюючи її роль у формуванні правової держави, забезпеченні верховенства права та стабільності правопорядку, що є критично важливим для сталого розвитку українського суспільства. Принцип правозаконності стає не лише юридичною категорією, а й важливим вектором, що визначає подальший розвиток держави, прагнучи до демократичних змін та інтеграції у світову спільноту.

Ключові слова: *право, правозаконність, законність, верховенство права, правова держава, судова влада, євроінтеграція, права людини, принципи права.*

The article analyzes the significance of the principle of legality in the context of building a rule-of-law state in Ukraine. It emphasizes that legality is a fundamental element ensuring the stability of the legal order, the protection of citizens' rights and freedoms, and the development of democratic institutions. A crucial aspect highlighted is the need for the effective implementation of this principle across all spheres of state and societal life, which involves establishing the rule of law, ensuring the fairness of judicial decisions, and holding state authorities accountable to society.

The article focuses on the challenges faced by the Ukrainian legal system, particularly the lack of judicial independence, corruption, and inequality in law enforcement. The authors stress the importance of a systemic approach to strengthening legality, which includes ensuring the independence of the judiciary, promoting legal education, and introducing modern technologies into the justice system.

The influence of international standards of legality on the formation of Ukraine's legal system is also examined, highlighting their role in fostering Ukraine's integration into the European legal space. The article provides recommendations for legislative and law enforcement reforms necessary to achieve democratic standards and harmonize national legislation with international norms.

Overall, the article initiates a scholarly discussion on legality in Ukraine, underscoring its role in shaping a rule-of-law state, ensuring the supremacy of law, and maintaining the stability of the legal order, which are critical for the sustainable development of Ukrainian society. The principle of legality is presented not only as a legal category but also as a key vector guiding the state's further development, striving for democratic changes and integration into the global community.

Key words: *law, lawfulness, legality, rule of law, state of law, judiciary, European integration, human rights, legal principals.*

Принцип правозаконності формує основу функціонування будь-якої правової держави, слугуючи водночас критерієм її зрілості. Він пронизує всі аспекти державного управління, відображає рівень захищеності прав і свобод громадян та є мірилом прозорості взаємодії між владою і суспільством. У сучасних умовах правозаконність стає тим інструментом, який не лише забезпечує правову стабільність, але й стимулює реформування державного апарату в напрямі європейських стандартів.

Для України цей принцип набуває особливого значення як у внутрішньодержавному, так і в міжнародному контексті. Його реалізація виходить за рамки виключно юридичних норм, перетворюючись на складову політичної культури, економічної діяльності та суспільної свідомості. У ситуації, коли держава долає наслідки політичної та правової нестабільності, принцип правозаконності стає фундаментом, на якому базуються всі стратегічні зміни. На цьому етапі для України важливо не лише задекларувати прихильність до цього принципу, але й забезпечити його ефективну імплементацію в усі сфери державного та суспільного життя. Йдеться про утвердження верховенства права, справедливості судових рішень, посилення відповідальності державної влади перед суспільством. Усе це передбачає вирішення низки системних питань, пов'язаних із реформуванням законодавства, правозастосуванням та утвердженням нових суспільних стандартів.

Правозаконність у цьому контексті є не просто правовою категорією, а своєрідним вектором, який визначає подальший розвиток держави, що прагне до демократичних змін та інтеграції у світову спільноту. Саме тому аналіз цього принципу дозволяє оцінити не лише стан правової системи, а й перспективи розвитку суспільства, побудованого на засадах справедливості, законності та довіри.

У сучасній правовій доктрині принципи законності та правозаконності тісно взаємопов'язані, хоча й мають певні відмінності у змістовному наповненні та акцентах. Законність забезпечує суворе дотримання чинного законодавства всіма суб'єктами правовідносин, включно з державними органами, юридичними та фізичними особами. Вона орієнтована на формальну відповідність

поведінки нормам закону, що створює правопорядок як обов'язкову умову функціонування правової держави [5].

Разом із тим, принцип правозаконності виходить за межі формальної законності, наголошуючи на тому, що закони повинні не лише дотримуватися, а й відповідати правовим принципам, таким як справедливість, рівність, гуманізм та верховенство права. Цей підхід акцентує увагу на тому, що закон, як форма права, має відповідати його змісту, тобто відповідати ідеям і цінностям права.

Проте, деякі науковці стверджують, що суспільство, в якому панує верховенство права, схильне поєднувати право та законність, тому доречно використовувати «правозаконність» як широке розуміння «законності» [9, с. 49].

Правозаконність формує обов'язковий стандарт, згідно з яким будь-які дії – чи то державних органів, чи громадян – мають відповідати правовим нормам, що базуються на принципах справедливості та гуманізму. Ця вимога виключає свавільне втручання в правовідносини, натомість утворюючи баланс між правами та обов'язками всіх суб'єктів правової системи. Таким чином, правозаконність уособлює не тільки дотримання закону, але й його відповідність загальнолюдським цінностям [7, с.131].

Важливим аспектом принципу є його вимога до єдності права і закону. Це означає, що всі закони повинні відповідати загальноновизнаним стандартам, зокрема міжнародним принципам прав людини. Лише ті правові акти, які базуються на ідеях справедливості, можуть вважатися легітимними. У цьому контексті правозаконність перетворюється на інструмент оцінки не лише формальної відповідності дій нормам, але й їхньої сутнісної справедливості [2]. Особливе значення має і правова визначеність, яка є основою стабільності правовідносин. Чіткість і передбачуваність правових норм дозволяють громадянам планувати свою поведінку, відчувати впевненість у захисті своїх прав і уникати свавілля з боку держави. Відсутність правової визначеності веде до хаосу в суспільних відносинах, створюючи передумови для зловживань владою.

Рівність усіх перед законом є ще одним ключовим елементом правозаконності. Цей

принцип усуває можливості дискримінації або привілеїв у правовідносинах, забезпечуючи єдиний підхід до всіх суб'єктів незалежно від їхнього статусу, посади чи матеріального становища. Таким чином, реалізація правозаконності сприяє утвердженню соціальної справедливості [12]. Не менш важливим аспектом є контроль над діяльністю державних органів та їх відповідальність перед суспільством. Ефективна реалізація правозаконності можлива лише за наявності дієвих механізмів перевірки законності дій влади, включаючи функціонування незалежних судів, органів нагляду та правозахисних інституцій.

Еволюція принципу правозаконності демонструє його постійний розвиток. Якщо раніше акцент робився на формальному дотриманні закону, то сьогодні правозаконність охоплює й сутнісний аспект, включаючи до свого змісту вимоги справедливості, дотримання прав людини та узгодження дій з демократичними цінностями [4]. Це поєднання формальних і матеріальних аспектів забезпечує комплексний підхід до оцінки діяльності суб'єктів права.

Правова держава є суспільно-політичним феноменом, що ґрунтується на верховенстві права, пріоритеті загально визнаних принципів права над політичними чи ідеологічними інтересами. У цьому контексті правозаконність є не лише концептуальним орієнтиром, але й функціональним механізмом, який забезпечує єдність, передбачуваність і справедливість у державному управлінні та правозастосуванні. Суть правової держави полягає у побудові системи, в якій закон має вищу силу та регулює всі аспекти взаємодії між державою, суспільством і особою [6]. Принцип правозаконності виступає інтегруючим елементом цієї системи, визначаючи такі ключові характеристики правової держави, як обмеження державної влади законом, відповідальність влади перед суспільством, рівність усіх суб'єктів перед законом та забезпечення правової визначеності.

Принцип правозаконності забезпечує стабільність і передбачуваність правовідносин, що є важливою передумовою довіри суспільства до державних інституцій. У правовій державі

закони не лише встановлюють правила поведінки, але й визначають рамки діяльності державних органів, створюючи умови для уникнення свавілля влади. Законність у цьому контексті стає не лише вимогою до держави, а й гарантією захисту особи від порушення її прав.

Ключовим аспектом правозаконності в правовій державі є забезпечення механізмів контролю та підзвітності влади: незалежність судової влади, прозорість процесів прийняття рішень, функціонування органів правозахисту, а також можливість громадян оскаржувати рішення державних органів у суді. Без дієвих механізмів контролю принцип правозаконності перетворюється на декларативну норму, позбавлену реального змісту [8, с. 386].

Особливе значення правозаконність має у контексті захисту прав і свобод людини. Правова держава визнає ці права не лише як юридичну категорію, але й як морально-етичний імператив, який визначає зміст усіх правовідносин. У такій системі права людини набувають абсолютного пріоритету, а їх дотримання стає обов'язком держави, закріпленим у законодавстві та гарантійних механізмах [1]. Правозаконність також виконує важливу соціальну функцію, забезпечуючи баланс між інтересами держави, суспільства та особи. Вона сприяє зміцненню правопорядку, підвищенню рівня правової культури громадян, запобіганню конфліктам та встановленню соціальної справедливості.

Взагалі, розвиток правової держави неможливий без послідовного втілення принципу правозаконності у всі аспекти суспільного життя. Його дотримання вимагає не лише формальної відповідності дій правовим нормам, але й забезпечення їх змістовної справедливості. У сучасному світі правова держава розглядається як модель, що базується на правозаконності, яка забезпечує гармонійне функціонування суспільства, прозорість державного управління та непорушність прав людини. Звідси випливає, що принцип правозаконності є не лише теоретичним орієнтиром для розвитку правової держави, але й практичним інструментом, який забезпечує її життєздатність. Його реалізація стає запорукою не лише функціонування ефективної

правової системи, але й утвердження демократичних цінностей, що є основою сучасної цивілізації.

У процесі розбудови України як правової держави правозаконність відіграє роль стабілізуючого фактора, який унеможливує правовий релятивізм і свавільні дії державної влади. Її значення проявляється у створенні системи, де право є не лише інструментом управління, а й гарантією соціальної рівності, захисту свобод і впорядкованості суспільного життя. Відсутність або недостатня реалізація цього принципу призводить до поглиблення правового нігілізму, втрати довіри до державних інституцій та зростання соціальної напруги.

Одним із ключових аспектів правозаконності в Україні є її вплив на формування довіри до судової системи. Незалежність судової влади та дотримання стандартів правосуддя є не лише умовою ефективного судочинства, але й ознакою зрілості правової держави. Україна, перебуваючи у процесі реформування своєї судової системи, стикається з викликами, пов'язаними із забезпеченням неупередженості суддів, прозорості процедур та подоланням корупції. У цьому контексті правозаконність виступає системною гарантією, яка сприяє відновленню довіри громадян до суду як інституту захисту їхніх прав [13].

У міжнародному аспекті правозаконність є критерієм оцінки спроможності держави виконувати взяті на себе зобов'язання. Для України її реалізація є важливою передумовою інтеграції до європейського правового простору. Гармонізація законодавства з європейськими стандартами вимагає не лише формального прийняття відповідних норм, але й їхньої ефективної імплементації в національну правову систему. Принцип правозаконності стає мостом між міжнародними зобов'язаннями України та їхньою практичною реалізацією, підкріплюючи позицію держави як надійного партнера на міжнародній арені [10].

Попри значні досягнення у впровадженні принципу правозаконності, Україна стикається з низкою перешкод, які уповільнюють цей процес. Проблеми, пов'язані із правовою невизначеністю, зловживанням владою, політичною залежністю судової системи та

нерівністю у правозастосуванні, вимагають комплексного підходу до реформування всіх складових правової системи. Проте, поки це питання залишається без вирішення.

Міжнародні стандарти правозаконності відіграють важливу роль у формуванні правової культури та підвищенні ефективності функціонування правової системи. Їх значення для України зумовлене необхідністю створення правового середовища, яке відповідало б міжнародним критеріям прозорості, ефективності та захисту прав людини.

Одним із ключових аспектів впливу міжнародних стандартів є їх здатність сприяти інституційній стійкості. Україна, перебуваючи у процесі реформування своїх державних і правових інститутів, використовує міжнародний досвід для побудови більш незалежної судової системи, посилення системи стримувань і противаг, а також для запровадження стандартів прозорості у діяльності виконавчої та законодавчої гілок влади.

Значення міжнародних стандартів правозаконності для України проявляється і в економічному контексті. Впровадження правозаконності є важливою передумовою для залучення іноземних інвестицій, оскільки інвестори орієнтуються на стабільність і передбачуваність правового середовища. Крім того, міжнародні стандарти стимулюють удосконалення правових механізмів захисту прав власності, контрактного права та корпоративного управління, що безпосередньо впливає на економічний розвиток [3].

Україна також використовує міжнародні стандарти для вирішення питань, пов'язаних із конфліктами та забезпеченням перехідного правосуддя. Стандарти слугують основою для встановлення справедливості, компенсації жертвам порушень прав людини та притягнення до відповідальності винних осіб. У цьому контексті міжнародні практики допомагають адаптувати національне законодавство до сучасних викликів, пов'язаних із війною та її наслідками [11].

Міжнародні стандарти правозаконності стають універсальним інструментом для розбудови правової держави в Україні. Їх впровадження дозволяє не лише вдосконалити національну правову систему, але

й інтегрувати Україну в глобальний правовий простір. Однак досягнення повного ефекту від цих стандартів можливе лише за умов їх реального втілення у правозастосовну практику, системного реформування правових і державних інституцій та підвищення рівня правосвідомості в суспільстві. «Зміцнення» принципу передбачає не лише реформування правової системи, але й створення умов для глибокої трансформації суспільних відносин та правосвідомості. Вирішення проблем, що стримують реалізацію цього принципу, має відбуватися через переосмислення ролі права як регулятора суспільного життя та активне впровадження сучасних підходів до правозастосування.

Один із перспективних напрямів зміцнення правозаконності полягає у розвитку інститутів конституційного нагляду. Конституційний Суд України, як гарантія верховенства, відіграє центральну роль у забезпеченні відповідності законодавства принципам правозаконності. Посилення його незалежності, вдосконалення процедур конституційного контролю та впровадження ефективних механізмів виконання рішень суду сприятимуть підвищенню довіри до правової системи. Також, це неможливе без ефективної децентралізації влади. Надання більших повноважень органам місцевого самоврядування має супроводжуватися посиленням їхньої підзвітності та відповідальності за дотримання законності. Створення умов для розвитку місцевих громад, як активних учасників правовідносин, дозволить закріпити правозаконність не лише на державному, але й на локальному рівні.

Перспективним є також перегляд системи адміністративного судочинства, що має на меті забезпечення більш ефективного захисту прав громадян у їх відносинах із державою. Спрощення процедур оскарження рішень органів влади, підвищення прозорості адміністративних процесів і зміцнення механізмів відповідальності посадових осіб сприятимуть утвердженню принципу правозаконності у сфері державного управління.

Україна може запозичити кращі практики забезпечення правозаконності через участь у спільних програмах, обміні досвідом із іншими державами та залучення міжнародної технічної допомоги. Співпраця з такими організаціями,

як Рада Європи, ОБСЄ та Європейський Союз, дозволяє інтегрувати міжнародні стандарти у національну правову систему.

Перспективи зміцнення правозаконності також передбачають розвиток альтернативних способів вирішення спорів. Впровадження медіації, арбітражу та інших позасудових процедур дозволить зменшити навантаження на суди, підвищити швидкість та якість вирішення спорів, що, у свою чергу, сприятиме стабільності правовідносин і довірі до системи правосуддя.

Зрештою, вирішальне значення має формування політичної волі до послідовного впровадження реформ, спрямованих на утвердження принципу правозаконності. Це вимагає не лише зусиль державних органів, але й активної участі громадянського суспільства, бізнесу та міжнародних партнерів. Лише комплексний підхід, заснований на синергії всіх зацікавлених сторін, дозволить перетворити правозаконність із формальної норми на реальну практику, що стане основою стабільності, справедливості та розвитку української держави.

Висновки. Принцип правозаконності є фундаментальним елементом розбудови України як правової держави, забезпечуючи стабільність правовідносин, захист прав і свобод громадян, а також прозорість і підзвітність державної влади. Його впровадження створює необхідні передумови для досягнення демократичних стандартів, гармонізації національного законодавства з міжнародними нормами та посилення суспільної довіри до правової системи.

Аналіз сучасного стану правозаконності в Україні свідчить про значні досягнення у впровадженні принципів верховенства права, проте водночас вказує на низку проблем, які стримують ефективну реалізацію цього принципу. Серед них – недостатня незалежність судової гілки влади, корупція, нерівність у правозастосуванні та політичний тиск на державні інституції. Все це потребує комплексних реформ, спрямованих на підвищення ефективності судової та правоохоронної систем, вдосконалення правового регулювання і забезпечення високого рівня правової культури.

Міжнародні стандарти правозаконності мають важливий вплив на формування україн-

ської правової системи, виступаючи орієнтиром для адаптації законодавства та вдосконалення правозастосовної практики. Їх імплементація сприяє інтеграції України в європейський правовий простір, забезпечує підвищення якості державного управління та гарантує відповідність державної політики принципам демократичного правопорядку.

Зміцнення правозаконності в Україні вимагає системного підходу, що включає

забезпечення незалежності судової влади, посилення громадського контролю над діяльністю державних органів, розвиток правової освіти та впровадження сучасних технологій у сферу правосуддя. Лише завдяки реалізації цих заходів принцип правозаконності стане дієвим інструментом для забезпечення верховенства права, стабільності правопорядку та сталого розвитку українського суспільства.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Белов Д., Белова М. Система захисту прав і свобод людини і громадянина: доктринальні та нормативні основи. Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. №74. Том 2. С. 185-191. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/273656>
2. Золотарьова О.А. Співвідношення принципів верховенства права та законності в українському праві. Юридичний науковий електронний журнал. №6. 2023. С. 654-658. URL: http://www.lsej.org.ua/6_2023/152.pdf
3. Інформаційно-аналітичні матеріали щодо інвестиційного клімату в Україні. Міністерство економіки України. 2023. URL: <https://me.gov.ua/Documents/Detail?id=93e0fdd8-41bc-4737-a700-75d32c29d885&lang=uk-UA&title=InformatsiinoanalitichniMaterialiSchodoInvestitsiinogoKlimatuVUkraini>
4. Капишін С. М. До питання становлення правозаконності в Україні: історичний аспект. Альманах права. №8. 2017. с. 157-160. URL: http://www.irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?C21COM=2&I21DBN=UJRN&P21DBN=UJRN&IMAGE_FILE_DOWNLOAD=1&Image_file_name=PDF/ap_2017_8_39.pdf
5. Комаришин Н.С. Принцип законності: поняття, особливості. Права людини в умовах сучасного державотворення: теоретичні і практичні аспекти: зб. тез доп. І Міжнародної науково-практичної конференції студентів і молодих вчених (8-9 грудня 2006 р.). 2006. С. 49-51. URL: <https://essuir.sumdu.edu.ua/handle/123456789/61089>
6. Лебедева О. В. Правова держава: поняття та принципи. Альманах права. 2012. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/63838>
7. Лисик М. А. Правозаконність як ядро існування сучасної правової держави. Європейський вибір України, розвиток науки та національна безпека в реаліях масштабної військової агресії та глобальних викликів XXI століття» (до 25-річчя Національного університету «Одеська юридична академія» та 175-річчя Одеської школи права) : у 2 т. : матеріали Міжнар.наук.-практ. конф. (м. Одеса, 17 червня 2022 р.). 2022. Т. 1. С. 131-134. URL: <https://dspace.onua.edu.ua/items/edeb264d-ec30-4d24-a47b-d49b88aa364e>
8. Медвідь А.Б. Конституційний контроль як механізм забезпечення правової стабільності Конституції. Держава та регіони. Серія: Право. №3 (81). 2023. С. 382-387. URL: http://www.law.stateandregions.zp.ua/archive/3_2023/61.pdf
9. Мінченко О.В. Особливості сучасної інтерпретації категорії «законність». Держава і право. 2012. Вип. 56. С. 48-52. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/64058>
10. Правова євроінтеграція: як українське законодавство адаптується до європейського. Forbes. 2024. URL: <https://forbes.ua/money/pravova-evrointegratsiya-yak-vidbuvaetsya-adaptatsiya-ukrainskogo-zakonodavstva-do-evropeyskogo-15012024-18295>
11. Правосуддя перехідного періоду в Україні: механізми та перспективи. Українська Гельсінська спілка з прав людини. 2016. URL: <https://www.helsinki.org.ua/articles/pravosuddya-perehidnoho-periodu-v-ukrajini-mehanizmu-ta-perspektyvu>
12. Принцип рівності конституційних прав і свобод громадян України. Конституційний Суд України: офіційний вебсайт. URL: <https://ccu.gov.ua/storinka-knygy/310-pryncyp-rivnosti-konstytucijnyh-prav-i-svobod-gromadyan-ukrayiny>
13. Судова реформа в Україні: короткий огляд. Dejure. 2022. URL: <https://dejure.foundation/sudova-reforma-v-ukraini-scho-zminylos-za-try-roky>

ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС

УДК 342.78:614.251

DOI <https://doi.org/10.32782/2408-9257-2024-4-3>

Єфремова І. І.,

*кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Білоцерківського національного аграрного університету*

Ломакіна І. Ю.,

*кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільно-правових дисциплін
Білоцерківського національного аграрного університету*

ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА ОСОБИ НА МЕДИЧНУ ДОПОМОГУ ПІД ЧАС ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ

FEATURES OF IMPLEMENTATION OF THE PERSON'S RIGHT TO MEDICAL AID DURING THE EFFECT OF MARTIAL STATE

Стаття присвячена аналізу особливостей реалізації права особи на медичну допомогу під час дії воєнного стану. Проаналізовано основну нормативну базу в медичній сфері під час дії воєнного стану. Розглянуто деякі правові аспекти надання медичної допомоги та проведення медико-соціальної експертизи в умовах воєнного стану. Досліджено окремі питання надання первинної медичної допомоги внутрішньо переміщеним особам на період воєнного стану. Досліджено правові засади якими встановлено основний перелік послуг з екстреної медичної допомоги на період воєнного стану.

Визначено, що права людини у сфері охорони здоров'я, у тому числі на медичну допомогу, не обмежуються при впровадженні воєнного стану та повинні забезпечуватися відповідно до Конституції України та норм чинного законодавства України, яке регламентує такі права громадян при медичному обслуговуванні. Встановлено, що фактично єдиним тимчасовим обмеженням для реалізації права громадян на медичну допомогу є необхідність спрямування зусиль усіх медичних закладів та їх спеціалістів на оперативне забезпечення можливості порятунку життя осіб, які постраждали та постраждали внаслідок військових дій.

У статті значна увага присвячена умовам надання медичної допомоги на тимчасово окупованих територіях та територіях на яких ведуться активні бойові дії. Визначено основні засади діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування в умовах воєнного стану задля забезпечення сталої роботи системи охорони здоров'я та медичних потреб населення, як одного з ключових завдань держави Україна.

Окремо визначено основні обов'язки медичного персоналу щодо сприяння реалізації прав громадян на медичну допомогу. Окреслено умови надання належної та якісної екстреної медичної допомоги, визначено умови відповідальності медичних працівників за надання неякісної медичної допомоги, та за недбалість при наданні медичної допомоги.

У статті досліджено динаміку розвитку правової системи у сфері охорони здоров'я, визначено її місце в системі правового регулювання, визначено напрямки вдосконалення системи охорони здоров'я в умовах воєнного стану.

Ключові слова: *медичне право, воєнний стан, право особи на медичну допомогу, Міністерство охорони здоров'я України, медичний заклад.*

The article is devoted to the analysis of the peculiarities of the realization of a person's right to medical assistance during martial law. The basic regulatory framework in the medical field during martial law was analyzed. Some legal aspects of providing medical assistance and conducting medical and social examination in the conditions of martial law are considered. Separate issues of providing primary medical care to internally displaced persons have been studied. for the period of martial law. The legal principles that established the main list of emergency medical care services during the period of martial law were studied.

It was determined that human rights in the field of health care, including medical care, are not limited when martial law is introduced and must be ensured in accordance with the Constitution of Ukraine and the norms of the current legislation of Ukraine, which regulates such rights of citizens in medical care. It has been established that in fact the only

temporary limitation for the realization of citizens' right to medical assistance is the need to direct the efforts of all medical institutions and their specialists to promptly ensure the possibility of saving the lives of persons who have suffered and suffered as a result of military operations.

The article devotes considerable attention to the conditions of providing medical aid in temporarily occupied territories and territories where active hostilities are taking place. The main principles of the activity of state authorities and local self-government bodies in the conditions of martial law to ensure the stable operation of the health care system and the medical needs of the population, as one of the key tasks of the state of Ukraine, have been determined. The main responsibilities of medical personnel in promoting the realization of citizens' rights to medical assistance are defined separately. The conditions for providing proper and high-quality emergency medical care are outlined, the conditions for the responsibility of medical workers for providing poor-quality medical care and for negligence in providing medical care are defined.

The article examines the dynamics of the development of the legal system in the field of health care, determines its place in the system of legal regulation, and determines the directions for improving the health care system under martial law.

Key words: *medical law, martial law, the right of a person to medical assistance, Ministry of Health of Ukraine, medical institution.*

Конституція України захищає право людини на охорону здоров'я і медичну допомогу. Відповідно до статті 49 Конституції України, кожен має право на охорону здоров'я, медичну допомогу та медичне страхування. Держава створює умови для ефективного і доступного для всіх громадян медичного обслуговування. У державних і комунальних закладах охорони здоров'я медична допомога надається безоплатно; теперішня мережа таких закладів не може бути скорочена. Конституційні права і свободи людини та громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України. Забезпечення здоров'я пов'язане з дотриманням конституційних прав на: повагу до гідності (стаття 28); особисту недоторканість (стаття 29); соціальний захист (стаття 46); житло (стаття 47); достатній життєвий рівень (стаття 48); безпечне для здоров'я довкілля (стаття 50) та інших [1].

Загальні норми у медичній сфері містять Основи законодавства України про охорону здоров'я. Окремі питання з охорони здоров'я регулюються Цивільним кодексом України, Кримінальним кодексом України, Кодексом цивільного захисту України, Законами України «Про державні фінансові гарантії медичного обслуговування населення», «Про екстрену медичну допомогу», «Про захист населення від інфекційних хвороб», «Про лікарські засоби» тощо. Права людини у сфері охорони здоров'я є невідчужуваними та непорушними, гарантуються і не можуть бути скасовані [2].

Указ Президента України «Про введення воєнного стану в Україні» № 64/2022 від

24.02.2022 р. [3] встановлює, що у зв'язку із введенням в Україні воєнного стану тимчасово, на період дії правового режиму воєнного стану, можуть обмежуватися конституційні права і свободи людини та громадянина, передбачені статтями 30-34, 38, 39, 41-44, 53 Конституції України, а також вводиться тимчасові обмеження прав і законних інтересів юридичних осіб в межах та обсязі, що необхідні для забезпечення можливості запровадження та здійснення заходів правового режиму воєнного стану, які передбачені частиною першою статті 8 Закону України «Про правовий режим воєнного стану» [4]. Стосовно інших прав громадян в тому числі у медичній сфері то законодавство не передбачає обмежень.

Згідно з постановою Кабінету Міністрів України «Деякі питання порядку проведення медико-соціальної експертизи на період дії воєнного стану на території України» від 08.03.2022 р. № 225 [5]. Якщо особа, що звертається для встановлення інвалідності, не може прибути на огляд до медико-соціальної експертної комісії (далі – МСЕК), комісія може прийняти рішення про встановлення інвалідності заочно на підставі направлення лікарсько-консультативної комісії (далі – ЛКК). Кримська республіканська, обласні, центральні міські у Києві та Севастополі, міські, міжрайонні та районні МСЕК функціонують з дотриманням принципу екстериторіальності та забезпечують проведення медико-соціальної експертизи за направленням ЛКК незалежно від місця реєстрації, проживання або перебування особи, яка звертається для встановлення інвалідності.

Окрім того, за неможливості направити, у тому числі заочно, осіб із тимчасовою неприцездатністю на медико-соціальну експертизу у визначені строки, лікуючий лікар або ЛКК: вирішує, чи продовжити тимчасову неприцездатність, без направлення на МСЕК направляє на МСЕК не пізніше ніж через місяць після припинення або скасування воєнного стану.

В умовах дії воєнного стану Міністерство охорони здоров'я України (далі - МОЗ) наказом від 17.03.2022 р. № 496 «Деякі питання надання медичної допомоги в умовах воєнного стану» врегулювало окремі питання надання первинної медичної допомоги внутрішньо переміщеним особам, які переїхали чи вимушено змінили місце проживання. Так, громадяни, які мають статус внутрішньо переміщених осіб, можуть звернутися за медичною допомогою до будь-якого медичного закладу за власним вибором, якщо в закладі є можливість надати відповідне лікування. Усі медичні заклади зобов'язані надавати медичні послуги всім особам, які звернулися за їх місцезнаходженням.

Заклади екстреної медичної допомоги повинні: 1) вести облік звернень переселенців за первинною медичною допомогою; 2) надавати первинну медико-санітарну та медичну допомогу невідкладним хворим з-поміж переселенців; 3) проводити щеплення відповідно до вимог календаря щеплень. Лікарі, надавачі медичних послуг, до яких переселенці звертаються за медичною допомогою та отримують щеплення згідно з календарем профілактичних щеплень, не мають права наполягати на необхідності подання їм заяви про вибір лікаря.

МОЗ вжило необхідних заходів для спрощення доступу до медичної допомоги для всіх осіб, які потребують медичної допомоги в Україні на період дії воєнного стану, надаючи медичним закладам можливість повноцінно працювати. Заклади та лікарі незалежно від місця реєстрації та наявної декларації про отримання медичних послуг. Згідно з розпорядженнями МОЗ та Кабінету Міністрів України на період воєнного стану громадянам надаються такі можливості для вільної реалізації своїх прав на медичну допомогу: 1) медичні заклади надаватимуть екстрену медичну допомогу цілодобово всім, хто її потребує; 2) без жодних умов щодо наявності/відсутності укладеної

громадянами декларації; 3) наявності чи відсутності документів, на підтвердження своєї особи; 4) незалежно від місця реєстрації чи проживання того, хто звернувся за медичною допомогою або був доставлений до найближчого медичного закладу.

У медичних закладах сформовано інвентарні списки лікарських засобів, виробів медичного призначення, витратних матеріалів, інфузійних засобів тощо. Існує чіткий механізм поповнення та оновлення запасів: Якщо лікар не має технічної можливості виписати електронний рецепт на препарат категорії «доступні ліки», рецепт може бути виписаний у паперовій формі. Ці ліки відпускаються залежно від виду рецепта. Якщо пацієнт принесе паперовий рецепт, аптека оформить його в паперовому вигляді. Лікарі первинної ланки виписують ліки незалежно від звернень пацієнтів. Не є винятком і рецепти на «доступні ліки». Якщо у лікаря чи галузі немає технічної можливості видати пацієнту електронне направлення, воно буде видано в паперовому вигляді з тією самою дією, що й електронне направлення. Крім того, за потреби лікарі зобов'язані виписувати необхідні ліки, у тому числі за державною програмою «Доступні ліки». За наявності технічної можливості лікарі виписуватимуть електронні рецепти. Якщо електронні системи охорони здоров'я недоступні, лікарі виписуватимуть паперові рецепти [6]

Згідно з частиною 7 статті 3 закону України «Про екстрену медичну допомогу», надання екстреної медичної допомоги людині у невідкладному стані на місці події, під час перевезення та у закладі охорони здоров'я здійснюється відповідно до медичних показань на основі клінічних протоколів і стандартів екстреної медичної допомоги, які затверджуються центральним органом виконавчої влади, що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері охорони здоров'я [7].

Медичне сортування в умовах воєнного стану відбувається відповідно до Наказу МОЗ «Про затвердження Стандарту екстреної медичної допомоги «Медичне сортування при масовому надходженні постраждалих на ранньому госпітальному етапі» від 24.02.2022 р. № 368. У відповідності доданого Стандарту медичне сортування потерпілих є одним з основних

принципів медицини катастроф, заснованому на необхідності надання медичної допомоги в максимально короткі терміни максимально можливій кількості постраждалих [8]. Цей принцип відрізняється від стандартів надання допомоги одному постраждалому у звичайних ситуаціях, коли сил та засобів достатньо. Слід зазначити, що при надзвичайних ситуаціях існує диспропорція між кількістю постраждалих, тяжкістю їх травм та наявними медичними силами та засобами. Фактично за таких умов, одночасне та повноцінне надання медичної допомоги всім постраждалим неможливо. Слід розрізняти масовий та численний випадок при надзвичайній ситуації. Масовий випадок – наявність такої кількості постраждалих при якому неможливо повноцінно надати необхідну медичну допомогу, враховуючи наявні медичні сили та засоби закладу охорони здоров'я, кожному постраждалому. Численний випадок – наявність такої кількості постраждалих, при якому можливе одночасне надання їм відповідної медичної допомоги, враховуючи наявні медичні сили та засоби закладу охорони здоров'я. В кожному закладі охорони здоров'я повинен бути план реагування на надзвичайну ситуацію та чітке розуміння максимальної кількості постраждалих, яким одночасно може бути надано медичну допомогу якій максимальній кількості постраждалим одночасно може бути надана медична допомога [9, с. 68].

Якщо медичним працівником було відмовлено в наданні медичної допомоги без поважних причин, і який зобов'язаний, згідно з установленними правилами, надати таку допомогу, і якому завідомо було відомо про настання тяжких наслідків для хворого, він підлягає кримінальній відповідальності за статтею 139 Кримінального кодексу України «Ненадання допомоги хворому медичним працівником». Якщо медичним працівником допомога хворому надавалась, але внаслідок недбалого чи несумлінного виконання своїх професійних обов'язків настала смерть чи інші тяжкі наслідки, то відповідальність повинна наставати за статтею 140 Кримінального кодексу України «Неналежне виконання професійних обов'язків медичним або фармацевтичним працівником» [10].

Особливо гостро постає питання щодо тимчасово окупованих територій. Неможливість постачання ліків до аптек, припинення роботи багатьох приватних медичних закладів, а також довготривалі переговорні процеси щодо надання гуманітарних коридорів створюють загрозу для життя ситуацію не тільки для медичних працівників, а й для пацієнтів. Серед іншого, збільшилася кількість випадків травм, переломів і поранень, що своєю чергою змінило фокус охорони здоров'я з профілактики та лікування цукрового діабету, ВІЛ-інфекції, туберкульозу та інших захворювань. Тому було визнано необхідним продовжити надання такої допомоги на довоєнному рівні. Зазначена ситуація була свідомо створена окупантами та вважається неприйнятною та нелюдською за всіма нормами міжнародного права. Тому постає питання розв'язання актуальних проблем у сфері охорони здоров'я, що склалися під впливом війни.

Одним із ключових завдань діяльності органів державної влади та місцевого самоврядування в умовах воєнного стану є забезпечення сталої роботи системи охорони здоров'я та медичних потреб населення. Це необхідна умова для збереження та покращення довголіття та якості народу країни, адже, як відомо, здорова нація та людський капітал є основою існування та розвитку будь-якої країни. З особливими проблемами стоять ті території, які були або залишаються тимчасово окупованими. Серед іншого, відсутність державних аптек і тимчасове закриття приватних аптек призвели до гострої нестачі ліків у цих регіонах. Подібна ситуація спостерігається серед лікарень, які свого часу передавали харчування та інші послуги аутсорсингу. В умовах окупації більшість приватних підприємств і підприємців були змушені скоротити свою діяльність і не змогли виконати свої зобов'язання за укладеними договорами.

Аналізуючи динаміку змін українського медичного законодавства, як найсильнішого індикатора впливу держави на систему охорони здоров'я, можна зробити такі висновки щодо правової системи у сфері охорони здоров'я у воєнний час:

1) правовий режим сфери охорони здоров'я в умовах війни – це встановлений нормами

законодавства України порядок функціонування всіх структурних ланок системи надання медичної допомоги, спрямований на забезпечення територіального, організаційного та фінансового доступу пацієнтів (громадян, та іноземців та осіб без громадянства, які на законних підставах перебувають на території України) до необхідних медичних послуг;

2) досліджуваний правовий режим може бути визначено, як «особливий», що підтверджується таким режимом, як його тимчасовий характер, забезпеченість особливими засобами адміністративно-правового характеру, і спрямованість на забезпечення безпеки особистості, суспільства та держави;

3) залежно від засобів управлінського впливу досліджуваний режим можна назвати комплексним – обмежуючим у частині доступу до певної (раніше публічної і відкритої) інформації, сервісів електронного здоров'я тощо та стимулюючим у частині застосування нових управлінських важелів (на кшталт «збереження кадрового потенціалу», утворення госпітальних округів (у оновленому форматі), надання платних послуг в умовах лібералізації правового поля);

4) за спрямованістю правового впливу досліджуваний режим можна охарактеризувати як охоронний (по відношенню до зовнішніх ризиків, обумовлених подіями війни) та регулятивний (по відношенню до всіх суб'єктів системи охорони здоров'я);

5) за методами правового регулювання правовий режим сфери охорони здоров'я базується на імперативному методі (який в умовах війни домінує) та диспозитивному методі (який залишається актуальним для регулювання відносин в підсистемі «лікар – пацієнт»);

6) характеристика досліджуваного правового режиму з точки зору типу правового регулювання, на нашу думку, характеризується переважанням спеціального типу для провайдерів медичних послуг (встановлення порівняно більш жорстких вимог щодо інфекційного контролю, надання екстреної медичної допомоги та підготовки додаткових хірургічних команд для допомоги постраждалим внаслідок військової агресії, спеціальні умови та обмежене коло суб'єктів надання телемедичних послуг тощо та застосування загального типу правового регулювання для пацієнтів;

7) важливою особливістю досліджуваного правового режиму можна вважати поєднання публічно-правових та приватноправових механізмів правового регулювання, зокрема, відбувається посилення захисту публічних інтересів у сфері охорони здоров'я – громадське здоров'я, інфекційний контроль та безпека, доступність медичних послуг на популяційному рівні; послаблення захисту приватних інтересів (шляхом розширення обсягу платних послуг) [11, с. 205-206].

Продовжуючи науково-теоретичну дискусію про правову систему у сфері охорони здоров'я та її місце в системі правового регулювання, видається доцільним дослідити динаміку її змін. Перспективним також є проведення порівняльно-правових досліджень з погляду співвідношення цілей медичної реформи, визначених на нормативному рівні, та тенденцій зміни правової системи.

«Доступність медичних послуг» – це організована та гарантована можливість надання сучасних та кваліфікованих медичних послуг населенню незалежно від географічних, економічних, соціальних, інформаційних, культурних та мовних бар'єрів. Крім того, на формування доступності медичних послуг впливає багато аспектів, але визначальними є такі фактори: матеріальна, інформаційна, економічна складові та недискримінація.

Система охорони здоров'я продемонструвала гнучкість, надавши ВПО доступ до ліків без обмежень шляхом підписання декларації з сімейним лікарем. Безоплатність також забезпечується шляхом відповідних змін у законодавстві. Значно зросла потреба в психологічній допомозі. Сьогодні це стало необхідністю для українців, держава звернула на це увагу і активно працює над процесом інтеграції для надання такої підтримки. В умовах війни законодавство України в сфері доступу до медицини зазнало змін та проходить активний етап їх реалізації. Попри існуючі проблеми та неузгоджені моменти, ми маємо задовільний стан речей, що в свою чергу доводить її дієздатність.

Отже, права людини у сфері охорони здоров'я, у тому числі на медичну допомогу, не обмежуються при впровадженні воєнного стану та повинні забезпечуватися відповідно до Конституції України та норм чинного зако-

нодавства України, яке регламентує такі права громадян при медичному обслуговуванні. Фактично єдиним тимчасовим обмеженням для реалізації права громадян на медичну допомогу є необхідність спрямування зусиль усіх медичних закладів та їх спеціалістів на оперативне

забезпечення можливості порятунку життя осіб, які постраждали та постраждали внаслідок військових дій, що тимчасово призупиняє планові госпіталізації та операції до іншого розпорядження Кабінету Міністрів України та Міністерства оборони України.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України: від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР: станом на 1 січ. 2020 р. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр#Text> (дата звернення: 14.09.2024).
2. Яким чином забезпечується право на медичну допомогу під час воєнного стану? *Вища школа адвокатури НААУ*. URL:<https://www.hsa.org.ua/blog/yakym-chynom-zabezpechuyetsya-pravo-na-medychnu-dopomogu-pid-chas-voyennogo-stanu> (дата звернення: 14.02.2024).
3. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022 р. № 64/2022: станом на 13 лют. 2024 р. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> (дата звернення: 14.09.2024).
4. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 р. № 389-VIII: станом на 19 жовт. 2023 р. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення: 14.09.2024).
5. Деякі питання порядку проведення медико-соціальної експертизи на період дії воєнного стану на території України: Постанова Каб. Міністрів України від 08.03.2022 р. №225: станом на 31 берез. 2022 р. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/225-2022-п#Text> (дата звернення: 14.09.2024).
6. Деякі питання надання первинної медичної допомоги в умовах воєнного стану : Наказ МОЗ України від 17.03.2022 р. № 496. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0496282-22#Text> (дата звернення: 14.09.2024).
7. Про екстрену медичну допомогу: Закон України від 05.07.2012 р. № 5081-VI: станом на 1 січ. 2024 р. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5081-17#Text> (дата звернення: 14.09.2024).
8. Про затвердження Стандарту екстреної медичної допомоги «Медичне сортування при масовому надходженні постраждалих на ранньому госпітальному етапі»: Стандарт МОЗ України від 24.02.2022 р. №368. URL:<https://moz.gov.ua/article/ministry-mandates/nakaz-moz-ukraini-vid-24022022--368-pro-zatverdzhennja-standartu-ekstrenoi-medichnoi-dopomogi-medichne-sortuvannja-pri-masovomu-nahodzhenni-postrazhdalih-narannomu-gospitalnomu-etapi> (дата звернення: 26.09.2024).
9. «Воєнне» медичне право в запитаннях і відповідях. Київ: НААУ. 2022. 78 с.
10. Кримінальний кодекс України : Кодекс України від 05.04.2001 р. № 2341-III: станом на 1 січ. 2024 р. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (дата звернення: 26.09.2024).
11. Рогова О. Г. Особливості правового режиму системи охорони здоров'я України в умовах воєнного часу. *Публічне право*. 2022. № 4. С. 198-209.

REFERENCE:

1. Constitution of Ukraine: dated June 28, 1996 № 254k/96-BP: as of January 1 2020. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-вр#Text> (access date: 14.09.2024).
2. How is the right to medical care ensured during martial law? *NAAU Higher School of Advocacy*. URL:<https://www.hsa.org.ua/blog/yakym-chynom-zabezpechuyetsya-pravo-na-medychnu-dopomogu-pid-chas-voyennogo-stanu> (access date: 14.09.2024).
3. On the introduction of martial law in Ukraine: Decree of the President of Ukraine dated February 24, 2022 № 64/2022: as of February 13 2024 URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text> (access date: 14.09.2024).
4. On the legal regime of martial law: Law of Ukraine dated May 12, 2015 № 389-VIII: as of October 19, 2023. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (access date: 14.09.2024).
5. Some issues of the procedure for conducting a medical and social examination during the period of martial law on the territory of Ukraine: Resolution of the Cabinet of Ministers. of the Ministers of Ukraine dated March 8, 2022 № 225: as of March 31. 2022. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/225-2022-п#Text> (access date: 14.09.2024).
6. Some issues of providing primary medical care under martial law: Order of the Ministry of Health of Ukraine dated 17.03.2022 № 496. URL:<https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0496282-22#Text> (access date: 14.09.2024).
7. On emergency medical care: Law of Ukraine dated 07/05/2012 № 5081-VI: as of January 1 2024 URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5081-17#Text> (access date: 14.09.2024).
8. On the approval of the Standard of emergency medical care «Medical triage during the mass arrival of victims at the early hospital stage»: Standard of the Ministry of Health of Ukraine dated February 24, 2022 № 368. URL:<https://moz.gov.ua/article/ministry-mandates/nakaz-moz-ukraini-vid-24022022--368-pro-zatverdzhennja-standartu-ekstrenoi-medichnoi-dopomogi-medichne-sortuvannja-pri-masovomu-nahodzhenni-postrazhdalih-narannomu-gospitalnomu-etapi>

medichnoi-dopomogi-medichne-sortuvannja-pri-masovomu-nadhodzhenni-postrazhdalih-na-rannomu-gospitalnomu-etapi (access date: 26.09.2024).

9. «Military» medical law in questions and answers. Kyiv: NAAU. 2022. 78 p.

10. Criminal Code of Ukraine: Code of Ukraine dated 04/05/2001 № 2341-III: as of January 1 2024 URL:<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14#Text> (access date: 26.09.2024).

11. Rogova O. G. Peculiarities of the legal regime of the health care system of Ukraine in wartime conditions. *Public law*. 2022. № 4. P. 198-209.

Ковальчук М. О.,
*кандидат юридичних наук,
адвокат АО «Естер Гардіанс»,
докторант Інституту держави і права імені В.М. Корецького
Національної академії наук України*

Ковальчук О. М.,
*кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри теорії та історії права та держави
Київського національного університету імені Тараса Шевченка*

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБЛИВОСТЕЙ НАЦІОНАЛЬНОГО ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН

THEORETICAL AND LEGAL CHARACTERISTICS OF THE PECULIARITIES OF NATIONAL LEGAL REGULATION OF LAND RELATIONS

У статті здійснено ґрунтовний теоретичний аналіз національного правового регулювання земельних відносин в Україні, акцентуючи на принципових аспектах правового режиму землі як об'єкта власності та важливого елемента національного багатства. Особлива увага приділена положенням Конституції України та Законів України, які закладають засади державної політики у сфері землекористування загалом, включаючи обов'язок держави щодо забезпечення ефективного і раціонального використання земельних ресурсів. Досліджено основні виклики, що постають перед сучасною системою земельного права, зокрема правову невизначеність, складність захисту земельних прав та недосконалість механізмів охорони земель від деградації. У статті обґрунтовано необхідність системного вдосконалення правового регулювання земельних відносин, зважаючи на загальнотеоретичні вимоги справедливості, рівності доступу до земельних ресурсів та забезпечення їх екологічної стійкості. Зроблено висновок, що національне правове регулювання земельних відносин в Україні є надзвичайно важливим елементом правової системи, що забезпечує ефективне використання земельних ресурсів, захист прав власників та користувачів землі, а також сприяє сталому розвитку країни. З аналізу основних нормативно-правових актів, таких як Конституція України, Земельний кодекс України, а також численні спеціалізовані закони, видно, що українське законодавство має комплексний і системний підхід до регулювання земельних відносин, орієнтуючись на принципи правової визначеності, екологічної безпеки та соціальної справедливості. Конституційні положення закріплюють землю як національне багатство, що перебуває під особливою охороною держави, що підкреслює стратегічне значення земельних ресурсів для соціально-економічного розвитку. Земельний кодекс встановлює основні принципи правового режиму землі, охоплюючи права власників, орендарів та користувачів, що є важливими для розвитку ринку землі в Україні. Разом з тим, численні спеціалізовані закони, як-от «Про охорону земель», «Про ринок земель», «Про оцінку земель», «Про оренду землі», забезпечують регулювання різних аспектів земельних відносин, від екологічної безпеки до економічних інструментів, таких як оцінка вартості землі, оренда і купівля-продаж.

Ключові слова: земельні відносини, правове регулювання, право, національне законодавство, право на землю, земля, теорія права.

The article provides a thorough theoretical analysis of the national legal regulation of land relations in Ukraine, focusing on the fundamental aspects of the legal regime of land as an object of ownership and an important element of national wealth. Special attention is paid to the provisions of the Constitution of Ukraine and the Laws of Ukraine, which lay the foundations of state policy in the field of land use in general, including the state's obligation to ensure effective and rational use of land resources. The main challenges facing the modern system of land law are studied, in particular, legal uncertainty, the complexity of protecting land rights, and the imperfection of land protection mechanisms against degradation. The article substantiates the need for systematic improvement of legal regulation of land relations, taking into account the general theoretical requirements of justice, equality of access to land resources and ensuring their environmental sustainability. It was concluded that the national legal regulation of land relations in Ukraine is an extremely

important element of the legal system, which ensures the effective use of land resources, the protection of the rights of owners and users of land, and also contributes to the sustainable development of the country. From the analysis of the main regulatory legal acts, such as the Constitution of Ukraine, the Land Code of Ukraine, as well as numerous specialized laws, it is clear that Ukrainian legislation has a comprehensive and systematic approach to the regulation of land relations, focusing on the principles of legal certainty, environmental security and social justice. Constitutional provisions enshrine land as national wealth under special protection of the state, which emphasizes the strategic importance of land resources for socio-economic development. The Land Code establishes the main principles of the legal regime of land, covering the rights of owners, tenants and users, which are important for the development of the land market in Ukraine. At the same time, numerous specialized laws, such as "On land protection", "On the land market", "On land valuation", "On land lease", provide for the regulation of various aspects of land relations, from environmental security to economic instruments such as such as land valuation, lease and sale.

Key words: *land relations, legal regulation, law, national legislation, right to land, land, theory of law.*

Актуальність теми. Національне правове регулювання земельних відносин є надзвичайно актуальним питанням для України, особливо в контексті завершення земельної реформи, розвитку ринку землі та необхідності забезпечення правового захисту земельних прав громадян. Земля в Україні традиційно має стратегічне значення, адже виступає як основа економічного потенціалу, соціальної стабільності та екологічної безпеки. Держава створює ефективний правовий режим, який би забезпечував баланс між приватними інтересами власників і суспільними потребами в раціональному землекористуванні.

Водночас, національне законодавство України у сфері земельних відносин стикається з низкою проблем, які потребують негайного вирішення. Серед них можна виділити недосконалість законодавчих норм, недостатню правову захищеність прав власників та орендарів, а також відсутність ефективних механізмів запобігання деградації земельних ресурсів. Це свідчить про необхідність удосконалення правового регулювання, яке б відповідало міжнародним стандартам та водночас враховувало особливості української правової системи.

Особливо актуальним є питання гармонізації національного земельного законодавства з міжнародними правовими нормами, що сприятиме посиленню правової безпеки й передбачуваності у царині земельних відносин. Запровадження правових стандартів, закладених міжнародними актами, дозволить створити дієвий механізм захисту земельних прав, який би забезпечував стабільність земельного ринку та сприяв ефективному використанню земельних ресурсів на користь всього суспільства.

Таким чином, національне правове регулювання земельних відносин потребує поглибленого наукового аналізу з метою розробки ефективних правових інструментів, що відповідали б вимогам сучасного суспільства, гарантували соціальну справедливість і сталисть у використанні земельних ресурсів, а також сприяли інтеграції України до міжнародного правового простору.

Метою статті є теоретико-правова характеристика правових положень національного законодавства у сфері земельних відносин та визначення особливостей національного правового регулювання у даній сфері.

Виклад основного матеріалу. Національне правове регулювання земельних відносин в Україні формує багаторівневу систему, яка базується на основних положеннях Конституції України, Земельного кодексу та ряду спеціальних законів, що охоплюють як фундаментальні принципи володіння та користування землею, так і специфічні аспекти її охорони, управління та економічного обігу. Земля, згідно з конституційним підходом, є не лише об'єктом власності, але й національним багатством, що належить Українському народу. Стаття 13 Конституції закріплює це положення, покладаючи відповідальність за здійснення права власності на землю на органи державної влади та місцевого самоврядування. Таке розуміння підкреслює стратегічне значення землі, яке має не лише економічний, але й соціальний та екологічний вимір [1]. Конституція також гарантує право власності на землю (стаття 14), що набувається та реалізується відповідно до закону, забезпечуючи баланс між індивідуальними інтересами власників та загальнодержавними цілями захисту земельних ресурсів.

Земельний кодекс України [2] виступає центральним нормативно-правовим актом, що регулює права та обов'язки суб'єктів земельних відносин. Він закріплює принципи раціонального використання земель, екологічної безпеки та охорони земель, що є визначальними в умовах сучасного соціально-економічного розвитку. Зокрема, Земельний кодекс встановлює правовий режим земель державної, комунальної та приватної власності, регулює питання набуття, припинення та передачі прав на земельні ділянки. Аналіз положень Земельного кодексу свідчить про його всебічність у врегулюванні як прав власників, так і користувачів земельних ділянок, що особливо важливо для забезпечення правової передбачуваності та стабільності земельних відносин. Варто відзначити, що принципи екологічної безпеки та охорони земель відповідають міжнародним стандартам і потребам сталого розвитку, що ставить українське земельне законодавство в контекст глобальних екологічних трендів.

Цивільний кодекс України [3], на відміну від Земельного кодексу, не обмежується виключно земельними питаннями, але значно розширює правовий режим майнових прав на землю, забезпечуючи додаткову регуляцію таких прав, як сервітут, емфітевзис, суперфіцій, що підсилює правову гнучкість у відносинах володіння та користування землею. Право власності на земельну ділянку, закріплене статтею 373, відображає принципи володіння, користування та розпорядження майном, які мають особливе значення для захисту інтересів землевласників. Статті 414–419 закріплюють такі правові режими, як сервітут, емфітевзис та суперфіцій. Цивільний кодекс також передбачає обмеження прав власності в інтересах суспільства, що забезпечує баланс між індивідуальними правами та публічними інтересами.

Закон України «Про охорону земель» встановлює основні завдання в сфері охорони земель, включаючи екологічну безпеку, збереження родючості ґрунтів та захист земель від деградації [4]. Ці завдання закріплено як обов'язок держави, а також встановлено правовий режим охорони земель від негативного впливу антропогенної діяльності. Цей закон покликаний забезпечити сталий розвиток земельних ресурсів, захищаючи їх від дегра-

дації та забруднення. Доцільно відмітити, що цей закон фактично реалізує конституційний принцип, за яким земля є національним багатством і підлягає особливій охороні. В умовах інтенсивного землекористування і високого навантаження на екосистеми України цей закон набуває особливої значущості як правовий інструмент забезпечення сталого розвитку земельних ресурсів. Він також відображає концепцію екологічної відповідальності та сталого розвитку, яка інтегрована у національне законодавство в контексті міжнародних екологічних стандартів. Таким чином, закон "Про охорону земель" забезпечує не лише захист від безпосередньої деградації та забруднення, але й встановлює нормативні основи для збереження ґрунтів у довгостроковій перспективі, що є критично важливим для економічної стабільності, продовольчої безпеки та екологічного балансу.

Щодо Закону України «Про державний земельний кадастр» [5], то він визначає кадастр як єдину систему обліку земельних ресурсів, яка забезпечує достовірними даними про земельні ділянки. Відповідно до статей 2 та 4, метою ведення кадастру є не лише забезпечення органів влади достовірною інформацією, але й надання юридичним та фізичним особам повного доступу до відомостей про землю, що сприяє правовій передбачуваності та зниженню ризиків у процесах обігу земельних ділянок. Статті 10-18 регулюють порядок внесення даних та оновлення кадастру, що дозволяє зберігати актуальність інформації, необхідної для здійснення правочинів із землею. Функція кадастру як інформаційної бази також включає ідентифікацію прав на землю, що підвищує рівень правового захисту власників і користувачів земельних ділянок. Тому, можна констатувати, що даний нормативно-правовий акт створює основи для об'єктивної оцінки та управління земельними ресурсами, що є важливим для планування землекористування та стійкого розвитку.

Закон України «Про оренду землі» регулює орендні відносини, визначаючи порядок надання земельних ділянок у користування [6]. Стаття 3 дозволяє оренду землі для фізичних, юридичних осіб і державних органів, а також у самому нормативно-правовому акті закрі-

плено положення щодо істотних умов договору оренди, такі як строки, орендна плата та обов'язки сторін. Специфіка цього Закону України полягає в тому, що він одночасно враховує інтереси обох сторін – орендарів та орендодавців, захищаючи їхні права та визначаючи прозорі правила гри на ринку землі. Забезпечуючи рівні умови для доступу до земельних ресурсів, цей нормативно-правовий акт є важливим інструментом для розвитку економічних відносин, оскільки дає можливість використовувати землю як ресурс без необхідності набуття права власності. Крім того, завдяки регламентації орендних умов закон дозволяє ефективно управляти земельними ділянками, забезпечуючи стабільні надходження для власників та довготривалі перспективи для орендарів.

Стосовно Закону України «Про оцінку земель» є важливим нормативним актом, що формує підґрунтя для економічного обігу земельних ресурсів, забезпечуючи правові основи для їх об'єктивної оцінки [7]. Оцінка вартості земельних ділянок виконує критично важливу роль у системі земельних відносин, адже саме від точності й обґрунтованості цієї оцінки залежить нарахування земельного податку, формування орендної плати, а також ухвалення стратегічних рішень у сфері економічного планування. Вказаний Закон України детально регламентує процедуру проведення як нормативної, так і експертної оцінки, що надає змогу врахувати як ринкові коливання, так і соціально-економічні особливості територій. Це забезпечує справедливість і передбачуваність у встановленні вартості земель, особливо в умовах розвитку ринку землі в Україні.

Закон України «Про ринок земель» встановлює правові основи для функціонування ринку землі, зокрема визначаючи особливий режим для земель сільськогосподарського призначення [8]. Цей закон покликаний створити стабільну й прогнозовану законодавчу базу для розвитку ринку, захищаючи права учасників і забезпечуючи умови для прозорого набуття права власності на земельні ділянки. Одним із ключових аспектів закону є регулювання участі іноземців та обмеження щодо продажу сільськогосподарських земель, що є актуальним для захисту національних інтересів у землекористуванні.

Оскільки ринок землі є новим явищем для України, правове регулювання цього ринку забезпечує захист прав громадян і створює рівні умови для всіх учасників. Закон сприяє поступовій інтеграції національного ринку землі до європейських і міжнародних стандартів, що підвищує інвестиційну привабливість країни та забезпечує ефективний обіг земельних ресурсів.

Наступним нормативно-правовим актом, який нам варто охарактеризувати, є Закон України «Про землеустрій» [9], який встановлює принципи та методи раціонального планування землекористування, що є основою для ефективного управління земельними ресурсами. Закон визначає вимоги до проектів землеустрою, які мають забезпечити оптимальне розміщення та використання земельних ділянок. Вагомість зазначеного нормативно-правового акту полягає в тому, що державна політика у сфері земельних відносин отримує інструмент стратегічного планування та прогнозування, що сприяє збереженню екологічного балансу, захисту цінних земельних ресурсів та створенню умов для сталого розвитку територій. Зокрема, особливість Закону України «Про землеустрій» в тому, що він ще також враховує соціально-економічні особливості регіонів, що забезпечує комплексний підхід до планування землекористування і підтримує ефективність управління земельним фондом України.

Зрештою, важливо відмітити і про екологічний контекст. Так, Закон України «Про охорону навколишнього природного середовища» [10] є загальною основою для правового регулювання охорони земель як складової частини природного середовища. Даний нормативно-правовий акт закріплює принципи екологічної відповідальності та сталого розвитку, які визначають необхідність збереження родючості ґрунтів, охорони водних ресурсів і загального захисту екосистем. У цьому аспекті захист земель розглядається як невід'ємний елемент екологічної політики держави, спрямованої на попередження деградації та забруднення природних ресурсів. Даний нормативно-правовий акт встановлює вимоги до проведення екологічної експертизи та оцінки впливу на навколишнє середовище, що є важливим інструментом для збереження екологічного балансу та

попередження негативних наслідків антропогенної діяльності.

Отже, можна констатувати, що кожна з досліджуваних особливостей формує концептуальні основи правової доктрини та відображає специфіку підходу до земельних відносин у національному контексті. Основними з них є наступні: 1) конституційна базисність – Земля як об'єкт права власності Українського народу визначена на конституційному рівні, що закладає основи для правового регулювання земельних відносин і надає їм особливий статус національного багатства; 2) екологічна пріоритетність – законодавство підкреслює екологічну роль землі, закріплюючи охорону ґрунтів та забезпечення екологічної безпеки як пріоритети. Це відображає необхідність збереження природного середовища та врахування екологічних аспектів у процесі землекористування; 3) інформаційна прозорість – наявність державного земельного кадастру забезпечує інформаційну відкритість і доступність даних про земельні ресурси, що сприяє прозорості земельних відносин і створює основу для ефективного управління; 4) економічна оцінність – правове регулювання оцінки земельних ресурсів як об'єктів економічного обігу дозволяє визначати їхню ринкову цінність, що є важливим для ефективного оподаткування, оренди та інвестиційного планування.

Висновки. Таким чином, можемо резюмувати, що національне правове регулювання земельних відносин в Україні є надзвичайно важливим елементом правової системи, що забезпечує ефективне використання земельних ресурсів, захист прав власників та користувачів землі, а також сприяє сталому розвитку країни. З аналізу основних нормативно-правових актів, таких як Конституція України, Земельний кодекс України, а також численні спеціалізовані закони, видно, що українське законодавство має комплексний і системний підхід до регулювання земельних відносин, орієнтуючись на принципи правової визначеності, екологічної безпеки та соціальної справедливості.

Конституційні положення закріплюють землю як національне багатство, що перебуває під особливою охороною держави, що підкреслює стратегічне значення земельних ресурсів для соціально-економічного розвитку. Земельний кодекс встановлює основні принципи правового режиму землі, охоплюючи права власників, орендарів та користувачів, що є важливими для розвитку ринку землі в Україні. Разом з тим, численні спеціалізовані закони, як-от «Про охорону земель», «Про ринок земель», «Про оцінку земель», «Про оренду землі», забезпечують регулювання різних аспектів земельних відносин, від екологічної безпеки до економічних інструментів, таких як оцінка вартості землі, оренда і купівля-продаж.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Конституція України: від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>
2. Земельний кодекс України: Закон України від 25 жовтня 2001 р. № 2768-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2768-14#Text>
3. Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>
4. Про охорону земель: Закон України від 19 червня 2003 р. № 962-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/962-15#Text>
5. Про державний земельний кадастр: Закон України від 7 липня 2011 р. № 3613-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3613-17>
6. Про оренду землі: Закон України від 6 жовтня 1998 р. № 161-XIV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/161-14#Text>
7. Про оцінку земель: Закон України від 11 грудня 2003 р. № 1378-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1378-15#Text>
8. Про ринок земель: Закон України від 9 липня 2012 р. № 5070-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/552-20#Text>
9. Про землеустрій: Закон України від 22 травня 2003 р. № 858-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/858-15#Text>
10. Про охорону навколишнього природного середовища: Закон України від 25 червня 1991 р. № 1264-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1264-12#Text>

Можайкіна О. С.,

*кандидат психологічних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародного, цивільного та комерційного права
Державного торговельно-економічного університету*

Ліщук О. В.,

*старший викладач кафедри міжнародного, цивільного та комерційного права
Державного торговельно-економічного університету*

Коляда С. В.,

секретар судових засідань Печерського районного суду міста Києва

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ МЕДІАЦІЇ В ХОРВАТІЇ

LEGAL REGULATION OF MEDIATION IN CROATIA

У статті досліджується правове регулювання медіації в Республіці Хорватія. Проведено ретроспективний аналіз Закону про примирення, який не містив визначення дефініції «медіація». Велику увагу зосереджено на Законі про мирне вирішення спорів (2023 р.), в якому медіація визначена як один із способів вирішення спорів поряд із структурованими переговорами.

Прийняття зазначеного закону стало поштовхом до внесення змін до Закону про цивільний процес, який серед інших процесуальних аспектів врегульовує особливості примирення сторін спору в суді за допомогою медіації. Такі зміни у процесуальному законодавстві мають на меті зміцнити примирну процедуру як рівноправну модель вирішення спору таким чином, щоб судді мали можливість давати вказівки сторонам або заохочувати їх розпочати примирну процедуру в суді чи поза ним. Системний аналіз Закону про цивільний процес дає можливість зробити висновок про наявність елементів обов'язкової медіації, оскільки в окремих категоріях спорів суд направляє сторін на інформаційну зустріч з медіатором.

Крім законодавчих актів, в Хорватії практично одночасно із Законом про мирне вирішення спорів були прийняті Рішення Міністерства юстиції та адміністрації: про створення Центру мирного вирішення спорів, про затвердження Положення про реєстр медіаторів, а також затвердження Положення про установи медіації.

Центр мирного вирішення спорів є державною установою, який має на меті створити умови для мирного вирішення спорів, забезпечити збалансованість між мирним вирішенням спору та судовим розглядом. Проаналізовано Положення про реєстр медіаторів, в якому також визначено, що саме на Центр мирного вирішення спорів покладається обов'язок ведення реєстру медіаторів та в загальних рисах окреслено базу підготовки медіатора. Особливості базової та додаткової підготовки медіаторів (обсяг підготовки, програма, максимальна кількість учасників тощо) детально регламентовані у Положенні про установи медіації.

Ключові слова: *медіація, добровільність, інформаційна зустріч, підготовка медіатора.*

The article examines the legal regulation of mediation in the Republic of Croatia. A retrospective analysis of the Law on Conciliation was carried out, which did not contain the definition of "mediation". Much attention has been focused on the Amicable Dispute Resolution Act (2023), which defines mediation as one of the methods of dispute resolution alongside structured negotiations.

The adoption of the said law became the impetus for amendments to the Law on Civil Procedure, which, among other procedural aspects, regulates the specifics of the reconciliation of the parties to the dispute in court with the help of mediation. Such changes in procedural law are intended to strengthen the conciliation procedure as an equal model of dispute resolution in such a way that judges have the opportunity to give instructions to the parties or encourage them to start a conciliation procedure in or out of court. A systematic analysis of the Law on Civil Procedure makes it possible to conclude that there are elements of mandatory mediation, since in certain categories of disputes the court directs the parties to an informational meeting with a mediator.

In addition to legislative acts, the Decisions of the Ministry of Justice and Administration were adopted in Croatia almost simultaneously with the Law on Peaceful Resolution of Disputes: on the establishment of the Center for Peaceful Resolution of Disputes, on the approval of the Regulation on the Register of Mediators, as well as the approval of the Regulation on Mediation Institutions.

The Center for Peaceful Dispute Resolution is a state institution that aims to create conditions for the peaceful resolution of disputes, to ensure a balance between peaceful dispute resolution and court proceedings. The Regulation on the register of mediators was analyzed, in which it was also determined that the Center for Peaceful Resolution of Disputes is entrusted with the duty of maintaining the register of mediators, and the basic training of a mediator was outlined in general terms. Features of the basic and additional training of mediators (extent of training, program, maximum number of participants, etc.) are regulated in detail in the Regulations on Mediations Institutions.

Key words: *mediation, voluntariness, informational meeting, training of a mediator.*

Медіація як один із найефективніших способів мирного врегулювання конфліктів (спорів) досить стрімко розвивається в Україні. І про це свідчить не лише прийняття відповідного закону, а й зацікавленість, яка виявлялася ще за довго до його прийняття. Особи, які мали намір займатися медіацією як професійною діяльністю, проходили навчання в різних медіаційних школах закордоном, а також у вітчизняних установах. За тривалий час в Україні склалася певна практика застосування медіації в різних конфліктах (спорах). Однак, ефективність розвитку і формування медіації є можливим й за умови вивчення зарубіжного досвіду її правового регулювання.

23 червня 2022 року Україна набула офіційного статусу кандидата на вступ до Європейського союзу. Відтак, в першу чергу, на шляху до ЄС корисним буде корисним ознайомлення з правовим регулюванням медіації в Хорватії, яка є державою-членом зазначеного об'єднання.

Проблемам правового регулювання медіації, а також окремим аспектам правового статусу медіатора, його професійній підготовці, принципам медіації тощо у вітчизняному науковому просторі приділялося багато уваги такими вченими: Н.Бондаренко-Зелінською, Р.Гаврилук, Н.Крестовською, Н.Мазаракі, Л.Романадзе, Т.Цувіною та іншими. В той же час, поза увагою вітчизняних вчених залишається аналіз досвіду правового регулювання медіації в Республіці Хорватія.

Медіація як правовий інститут було запроваджено в правовій системі Хорватії Законом про примирення від 2003 року. Основою для його запровадження став Типовий закон ЮНСІТРАЛ про міжнародну комерційну погоджувальну процедуру від 2002 року разом із рекомендаціями Ради Європи щодо медіації в цивільних і комерційних спорах. Крім того, в 2002 році Європейською комісією була розроблена так звана Зелена книга з питань аль-

тернативного вирішення спорів у цивільному і комерційному праві, що стимулювало використання АВС при вирішенні правових конфліктів у всіх країнах Європи [1, с. 163]. Оскільки ЮНСІТРАЛ є організацією, яка гармонізує законодавство на міжнародному рівні, це додало певного ентузіазму органам державної влади щодо того, аби розробити та прийняти власні нормативно-правові акти, які мають на меті розвантаження судової системи.

В першій редакції Закону про примирення використовувалася дефініція «примирення», під якою розумілася будь-яка процедура, під час якої сторони намагаються вирішити спір шляхом угоди за допомогою одного або кількох мирових посередників, які допомагають сторонам досягти врегулювання, без повноважень нав'язувати їм обов'язкове рішення.

Нові зміни відбулися після прийняття Директиви 2008/52/ЄС Європейського парламенту та Ради про деякі аспекти медіації в цивільних і комерційних справах. Держави-члени мали зобов'язання гармонізувати своє законодавство з новою директивою. Відтак Уряд Республіки Хорватія за пропозицією Міністерства юстиції прийняв і ухвалив Стратегічне дослідження системи примирення, а зміст Закону про примирення від 2011 р. узгоджено з Директивою 2008/52.

Варто зауважити, що 29.06.2023 р. в Хорватії було прийнято новий Закон про мирне вирішення спорів (далі – Закон), метою якого є створення умов для дружнього врегулювання спорів, уникнення непотрібного порушення судового провадження та забезпечення співвідношення між мирним вирішенням спорів та судовим розглядом.

Зазначений Закон до мирного вирішення спорів відносить медіацію та структуровані процедури. Медіація визначена як будь-яка процедура, незалежно від того, чи здійснюється вона в суді, установі медіації чи поза ними, під час якої сторони намагаються вирішити

спір шляхом угоди за допомогою одного або декількох медіаторів, які допомагають сторонам досягти врегулювання, без повноважень нав'язувати їм обов'язкове рішення [2].

З прийняттям Закону постала необхідність внесення змін до Закону про цивільний процес, які врегульовують особливості примирення сторін спору в суді. Такі зміни мають на меті зміцнити примирну процедуру як рівноправну модель вирішення спору таким чином, щоб судді мали можливість давати вказівки сторонам або заохочувати їх розпочати примирну процедуру в суді чи поза ним, деталізовано порядок розгляду та юридичну силу мирової угоди, укладеної за результатами примирної процедури, з одночасним застосуванням положень Закону про мирне вирішення спорів. Сторони спору можуть продовжувати, за власним вибором, брати участь у медіації в суді першої інстанції, в суді другої інстанції або поза судом у центрах медіації, оскільки суд може направити сторони на мирне вирішення спору на всіх стадіях процесу. Із запровадженням такої можливості попередня добровільна модель мирного вирішення спорів трансформується в обов'язкову, а саме в частині участі сторін спору в першій зустрічі із медіатором.

В контексті окресленого вище варто наголосити, що добровільність є однією з ключових ознак медіації. При цьому принцип добровільності може мати процедурний та змістовний характер. Процедурна добровільність стосується того, що учасники медіації за власним бажанням, без примусу погоджуються та беруть участь у медіації. Змістовна добровільність стосується тих питань, тем, проблем, які сторони медіації погоджуються обговорювати під час зустрічей [3, с. 79].

Закон про цивільний процес (ст. 186 d) визначає, що суд, враховуючи всі обставини, зокрема інтереси сторін і третіх осіб, пов'язаних із сторонами, а також тривалість їх взаємовідносин і знайомства між собою, в судовому засіданні чи поза ним ухвалою може доручити сторонам взяти участь в інформаційній зустрічі з медіації протягом 15 днів або ініціювати медіацію [4]. Таким чином можна висновувати, що суд має право зобов'язати сторін спору взяти участь саме в інформаційній зустрічі.

Разом з тим, аналіз Закону про мирне вирішення спорів та Закону про цивільний процес Хорватії не містить інформації про інформаційну зустріч з медіатором: її зміст, форму проведення тощо. Зауважимо, що в Законі України «Про медіацію» також відсутня інформація про так звану «інформаційну зустріч». Натомість в оновленому Державному стандарті соціальної послуги медіації, який було затверджено Міністерством соціальної політики України від 03.06.2024 р. міститься визначення інформаційно-оціночної зустрічі з медіатором, під якою розуміється зустріч медіатора із кожною стороною наявного або ймовірного спору, що проводиться з дотриманням принципів медіації під час підготовки до медіації для інформування сторони наявного або ймовірного спору про процедуру медіації, оцінювання спору на медіабельність, прийняття рішення щодо проведення медіації, отримання поінформованої згоди сторін на участь у медіації, формування переліку тем, що розглядатимуться під час медіації [5]. Таким чином можна висновувати, що така зустріч має вагомe значення і має на меті формування у сторін чіткого розуміння структурованості, правил та принципів медіації, які дадуть можливість усвідомити і прийняти виважене рішення щодо участі або відмови від участі в медіації.

Цікавим є підхід заохочення сторін спору – юридичних осіб брати участь у медіації. Так, якщо обидві сторони є акціонерними товариствами або юридичними особами, мажоритарним власником яких є Республіка Хорватія або орган місцевого та регіонального самоврядування, суд, отримавши відповідь на позов, дає вказівку сторонам розпочати примирну процедуру, протягом восьми днів. Щоб підкреслити важливість і серйозність звернення до початку примирної процедури, законодавець у Законі про цивільний процес встановив відповідальність для сторони спору, яка отримала доручення розпочати примирну процедуру і не прибула на засідання з метою примирення, що полягає у позбавленні права вимагати компенсації.

Безумовно, такий підхід має переваги, оскільки дає можливість сторонам спору ознайомитися з процесом примирення та його перевагами, а також можливостями примирення у конкретному спорі. Проте повною мірою

вплинути на дії сторін, тобто на їхню справжню волю щодо мирного вирішення спору, неможливо, навіть запровадивши таку модель примирення. Можна припустити, що можуть бути випадки, коли сторона та/або сторони спору будуть лише формально присутніми на зустрічі, щоб уникнути відповідальності та не маючи при цьому реального наміру вирішити спір. Варто звернути увагу на те, що добровільність в медіації може бути зовнішньою та внутрішньою. Зовнішня добровільність виявляється у тому, що сторона конфлікту добровільно погодилася взяти участь у медіації, однак у неї відсутнє внутрішнє бажання вирішити конфлікт. У той же час внутрішня добровільність передбачає, що сторони конфлікту не лише погодилися на участь у медіації, а й дійсно бажають вирішити проблемну ситуацію [6, с. 56].

Закон також визначає інститути мирного вирішення спорів, до яких відносить Центр мирного вирішення спорів, установи посередництва та медіаторів.

Коротко охарактеризуємо правовий статус та функції Центру мирного вирішення спорів. Так, Закон та Рішення Міністерства юстиції та адміністрації від 24.07.2023 р., яким було створено державну установу – Центр мирного вирішення спорів визначають, що його метою є створення умов для мирного вирішення спорів, уникнення непотрібного порушення судових процесів та забезпечення збалансованості між мирним вирішенням спору та судовим розглядом. Для досягнення зазначеної мети Центр виконує такі функції: заохочує розвиток культури мирного вирішення спорів та використання процедур, які регламентовані Законом; надає та відкликає погодження установам на медіацію; надає погодження на освітні програми для окремих видів мирного вирішення спорів; проводить самостійно або у співпраці з установами медіації професійне навчання та підвищення кваліфікації медіаторів; приймає рішення про реєстрацію та виключення медіаторів з Реєстру медіаторів; веде Реєстр медіаторів та Реєстр установ медіації та видає довідки із зазначених реєстрів; забезпечує ефективну співпрацю органів юстиції з установами медіації; бере участь у розподілі справ між установами медіації; призначає за погодженням сторін спору медіатора (медіаторів), які проведуть

інформаційну зустріч з медіації та медіацію; проводить інформаційну зустріч з медіації та медіацію у випадках, коли установа медіації не може провести такі зустрічі в розумні строки та з найменшими витратами; видає довідку про спробу медіації; систематично збирає дані про процедури мирного вирішення спорів; оприлюднює інформацію про мирне вирішення спорів, медіаторів та інституції медіації, а також допомагає сторонам у виборі відповідного способу вирішення спору.

Після прийняття зазначеного Рішення Міністерство юстиції та адміністрації Хорватії 30.08.2023 р. затвердило Положення про реєстр медіаторів, в якому серед інших питань визначено, що саме на Центр мирного вирішення спорів покладається обов'язок ведення реєстру медіаторів [7]. Зауважимо, що, на відміну від України, питання підготовки медіаторів врегульовано саме у зазначеному Положенні. У ст. 5 Положення визначено, що до Реєстру медіаторів може бути внесена особа, якій уповноважена установа з медіації видала сертифікат про проходження базової підготовки медіатора. Сертифікат підтверджує, що особа пройшла базову підготовку медіатора тривалістю не менше 40 годин та склала іспит.

Крім того, Міністерство юстиції та адміністрації Хорватії 30.08.2023 р. затвердило Положення про установи медіації, яке визначає умови надання погодження установам медіації на проведення навчання медіаторів та тренерів, а також проведення медіації; порядок проведення базової та додаткової підготовки, ведення обліку учасників, які проходять підготовку медіаторів та тренерів; зміст та спосіб подання установами медіації до Центру мирного вирішення спорів інформації про процедури мирного вирішення спорів, їх тривалість та результат, а також зміст, спосіб ведення та форму реєстру установ медіації та порядок реєстрації в Реєстрі установ медіації [8].

Примітним є те, що в зазначеному нормативно-правовому акті деталізується питання підготовки медіатора. Зокрема у Положенні про установи медіації визначено, що базова підготовка медіаторів має проводитися у групі, кількісний склад якої не перебільшує 24 особи. Для певного уніфікованого підходу щодо підготовки медіаторів різними установами визна-

чено програму, яка складається з теоретичної та практичної частин.

Теоретична частина передбачає здобуття майбутніми медіаторами знань щодо: поняття, принципів, мети та стилів медіації; правового регулювання медіації в Хорватії та ЄС; хорватської системи та структури медіації (позасудової та судової медіації); теорії конфлікту; ролі медіаторів; психологічних, філософських та етичних аспектів медіації; етапів, методів та прийомів медіації. Практична частина підготовки медіаторів включає в себе проведення рольових ігор та моделювання медіації з метою формування таких навичок: активне слухання; володіння інструментами запитань; перефразування; виявлення нейтральності; підтримання балансу сил/влади.

Окреслимо також питання додаткової підготовки медіаторів. Відповідно до норм Положення про установи медіації додаткова підготовка так само як і базова має проводитися у групі, кількісний склад якої не перебільшує 24 особи. В той же час, звертаємо увагу, що додаткову підготовку проходять медіатори, які вже зареєстровані у Реєстрі медіаторів. Обсяг додаткової підготовки становить не менше 20 годин і включає теоретичну та практичну частини.

Теоретична частина додаткової підготовки передбачає отримання знань щодо проведення медіації двома і більше медіаторами (ко-медіація), багатосторонньої медіації (три або більше сторін конфлікту/спору), медіації у міжгрупових конфліктах. Практична частина додаткової підготовки медіаторів включає в себе формування вмінь і навичок тих знань, які отримані під час вивчення теоретичної частини.

Аналіз усіх нормативно-правових актів Хорватії, які регулюють питання медіації, дає підстави висновувати не лише про їх різноманітність, а й про певну заплутаність. Вважаємо, що окремі питання (наприклад, вимоги до медіатора, включаючи й базову та додаткову підготовку) могли бути окреслені в одному документі.

Нагадаємо, що вітчизняне законодавство встановило у Законі України «Про медіацію» більш високі вимоги до підготовки медіатора, а саме: базова підготовка передбачає обсяг не менше 90 годин навчання, у тому числі не менше 45 годин практичного навчання [9]. В той же час, вітчизняне законодавство не визначає

як обов'язкову умову складення іспиту. Закон України «Про медіацію» також не висуває вимог щодо віку особи, яка може бути медіатором. Відтак, можна припустити, що медіатором в Україні може бути навіть особа, яка не має повної цивільної дієздатності, тобто не досягла 18-річного віку [10, с. 33]. В той же час вітчизняне законодавство (ст. 10 Закону України «Про медіацію») визначає, що підготовка медіаторів, крім базової, може включати спеціалізовану підготовку відповідно до програм навчання, розроблених суб'єктами освітньої діяльності [9]. Але, на відміну від хорватського законодавства вітчизняне, визначаючи спеціалізовану підготовку медіаторів, передбачає отримання знань, вмінь та навичок проведення медіації у різних сферах: комерційній, сімейній, трудовій, інтелектуальної власності тощо. І як видно із аналізованої статті, суб'єкти освітньої діяльності самостійно визначають зміст програми підготовки майбутніх медіаторів.

Не можна оминати увагою й питання документування медіації в законодавстві Хорватії. Закон відносить до основних документів медіаційну угоду, договір про медіацію (ст. 13) та мирову угоду, укладену в ході медіації (ст. 20). В той же час, ні Закон, ні інші нормативно-правові акти не визначають обов'язкові умови зазначених договорів/угод. Натомість українське законодавство, крім визначення договорів/угод в медіації більш чітко регламентує їх зміст та форми укладення [11, с. 422].

Викладене вище дає підстави висновувати, що в Хорватії велика увага приділяється розвитку медіації, як одного з найефективніших способів врегулювання конфліктів (спорів), на що вказує досить розгалужене нормативно-правове регулювання. Вважаємо корисним для вітчизняного регулювання аналіз норм, які досить чітко визначають особливості підготовки медіаторів, в тому числі й визначення на централізованому рівні змісту програм. Крім того, привертає увагу ведення єдиного реєстру медіаторів та установ медіації, який може бути уведений в нашій державі. Аналіз нормативно-правових актів Хорватії дає можливість зробити висновок й про інші не менш важливі та корисні моменти правового регулювання медіації, яким варто присвятити окремі науково-практичні дослідження.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Бондаренко-Зелінська Н.Л. Запровадження альтернативних способів врегулювання спорів: Європейський досвід для України. *Приватне право і підприємництво*. 2009. №8. С.162-165.
2. Zakon o mirnom rješavanju sporova (Narodne novine, broj 67/23). URL: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2023_06_67_1099.html.
3. Можайкіна О.С. Сутність принципу добровільності в медіації. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. 2020. Вип.61. Т.1. С.77-79.
4. Zakon o parničnom postupku (Narodne novine, broj 148/2011, 25/13, 89/14, 70/19, 80/22, 114/22, 155/23) URL: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2011_12_148_2993.html.
5. Державний стандарт: Наказ Міністерства соціальної політики України від 03.06.2024 р. №269-Н. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1160-24#Text>.
6. Можайкіна О.С. Поняття та зміст основних принципів медіації в цивільно-правових відносинах. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. 2017. №5. С.55-58.
7. Pravilnik o registru medijatora (Narodne novine, broj 100/23). URL: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/2023_08_100_1462.html.
8. Pravilnik o institucijama za medijaciju (Narodne novine, broj 67/23). URL: https://narodne-novine.nn.hr/clanci/sluzbeni/full/2023_08_100_1463.html.
9. Про медіацію: Закон України від 16.11.2021 р. №1875-IX URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text>.
10. Можайкіна О.С. Правове регулювання професійної підготовки медіаторів в Україні та Словаччині. *Зовнішня торгівля: економіка, фінанси, право*. 2022. №5. С.30-39.
11. Gurzhii A., Lishchuk O., Mozhaikina O. Documenting the mediation: legal analysis of domestic and foreign experience. *Journal of law and political sciences*. 2024. №1. Vol.40. P.411-427.

УДК 347.2 ; 342.7
DOI <https://doi.org/10.32782/2408-9257-2024-4-6>

Роговенко О. В.,
*доктор юридичних наук, доцент,
декан юридичного факультету
Сумського національного аграрного університету*

ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА ВЛАСНОСТІ НА ЗЕМЛЮ ТА УРЕГУЛЮВАННЯ СПІРНИХ ПИТАНЬ У СФЕРІ ЗЕМЕЛЬНО-МАЙНОВИХ ВІДНОСИН: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ

ENSURING THE CONSTITUTIONAL RIGHT TO LAND OWNERSHIP AND SETTLEMENT OF DISPUTED ISSUES IN THE FIELD OF LAND AND PROPERTY RELATIONS: HISTORICAL ASPECT

В статті проведено дослідження розвитку конституціоналізму на різних етапах його історичного становлення, поглиблення та розширення, яке мало місце на землях України з точки зору захисту прав власності особи на землю та формування судової правозастосовчої практики. Історія свідчить, що конституційні закони, як і сама конституція, незалежно від часу їх прийняття, носять узагальнюючий характер, оскільки їх правозастосування в подальшому розвивається за рахунок поточного законодавства. Етапи такого розвитку в різні періоди державності, які мали місце на землях України, широко представлені в даній роботі з приділенням особливих акцентів питанням захисту прав людини у сфері земельно-майнових відносин. Безумовно, земля, являючи собою суспільну цінність, формує собою природне право особи на землю, оскільки вона обробляє, зберігає, охороняє її та живе на ній. Саме ці природні особливості в різні періоди запровадження радянської примусової колективізації на землю, худобу, засоби виробництва та повальної продрозкладки на українських землях породжували бунти та повстання українських селян, які більшовицька влада Москви, на кшталт російському царизму, жорстко придушувала.

В роботі досліджено судову практику радянського періоду, яка формувалася виключно постановами Верховного Суду СРСР та УРСР, захищаючи державну та колгоспно-кооперативну власність, в тому числі і в питаннях виключного землекористування. В Конституціях 1924, 1929, 1937 років держава прямо закріплювала заборону приватної власності на землю і засоби виробництва. В Конституції 1978 року ці питання носили завуальований характер, але всі питання правозастосування, які регулювалися підзаконними актами, фактично дублювали конституційно-правові наративи, формуючи таким чином державну систему заборон щодо прав власності на землю з неможливістю судового захисту такого права, яке носить виключно природний характер.

В роботі підкреслюється, що лише сьогодні держава і право у своїй нерозривності заклали конституційні основи переходу природного права людей на землю в площину сучасної економічної реальності, яка ґрунтується на ринкових правилах, де право приватної власності, в тому числі і на землю, є непорушним.

Ключові слова: Конституція, земля, земельні правовідносини, правозастосовча практика, земельно-майнові спори, природне право на землю, судова практика, цивільний процес, суди загальної юрисдикції.

The article examines the development of constitutionalism at various stages of its historical formation, deepening and expansion, which took place on the lands of Ukraine from the point of view of the protection of individual property rights to land and the formation of judicial law enforcement practice. History shows that constitutional laws, as well as the constitution itself, regardless of the time of their adoption, have a generalizing character, since their law enforcement develops in the future at the expense of current legislation. The stages of such development in different periods of statehood, which took place on the lands of Ukraine, are widely presented in this work with special emphasis on the issue of human rights protection in the field of land and property relations. Undoubtedly, the land, being a social value, constitutes a person's natural right to the land, since he cultivates, preserves, protects it and lives on it. It was these natural features during the various periods of the introduction of Soviet forced collectivization of land, livestock, means of production and general distribution of goods on Ukrainian lands that gave rise to riots and uprisings of Ukrainian peasants, which the Bolshevik government in Moscow, like the Russian tsarism, brutally suppressed.

The work examines the judicial practice of the Soviet period, which was formed exclusively by the decisions of the Supreme Court of the USSR and Ukrainian SSR, protecting state and collective farm-cooperative property, including in matters of exclusive land use. In the Constitutions of 1924, 1929, and 1937, the state directly established the prohibition

of private ownership of land and means of production. In the Constitution of 1978, these issues were veiled in nature, but all law enforcement issues, which were regulated by by-laws, actually duplicated the constitutional and legal narratives, thus forming a state system of prohibitions regarding land ownership rights with the impossibility of judicial protection of such a right, which is exclusively natural in nature.

The work emphasizes that only today the state and the law, in their inseparability, laid the constitutional foundations for the transition of the natural right of people to land in the plane of modern economic reality, which is based on market rules, where the right to private property, including land, is inviolable.

Key words: *Constitution, land, land legal relations, law enforcement practice, land and property disputes, natural right to land, judicial practice, civil process, courts of general jurisdiction.*

Постановка проблеми. Конституціоналізм, який був започаткований на українських землях Ярославом Мудрим, Володимиром Мономахом, гетьманами Іваном Мазепою та Пилипом Орликом, діячами УНР, ЗУНР ґрунтувався на основі демократичних начал в питаннях управління державою, відношенням до земель з точки зору захисту прав власності, що для українців завжди було актуальним питанням, як і сьогодні продовжує «свою ходу» в Україні. Сьогодні наша держава стала непереборною силою в Європі у сфері безпосередньої боротьби з російським фашизмом, який зароджувався і відточувався сталінськими репресіями, узаконювався відповідними конституційними підходами, в основі яких була диктатура більшовицької, а в подальшому – і комуністичної догматики, яка зводилась до боротьби із приватною власністю як в питаннях землі, так і засобів виробництва, що позбавляло людину її природного права на землю. При цьому, цілий ряд Конституцій 1924, 1929, 1937, 1978 років текстово «прикрашалися» правами і свободами людини, які насправді мали виключно декларативний характер, оскільки не були забезпечені реальним механізмом їх захисту жодним державним інститутом, про що засвідчує і судова практика, яку спрямовували Пленуми Верховних судів СРСР та УРСР. Вся правоохоронна та судова система в особі судів загальної юрисдикції, забезпечували лише захист політичної та соціалістичної системи господарювання, ядром якої з одного боку була комуністична партія, а з економічного – держава і колгоспно-кооперативна власність. Фактично, люди радянської та пострадянської епохи по суті були позбавлені права власності на землю і лише з ліквідацією колгоспів, в 90-х роках ХХ століття за рахунок паювання їх земель, люди набули права власності на свої земельні ділянки, яке у безумовному порядку може бути

предметом судового захисту в судах загальної юрисдикції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематиці становленню конституціоналізму в Україні було приділено значної уваги у своїх наукових працях: Белєвцовою О. С., Васечко Л. О., Рябовол Л. Т., Лашко Є. Є., Француз А. Й., Шевченко А. Є., Григорчук М. В., Крусян А. Р., Стецюк Н. В.. Разом з тим, проблема впливу конституційних процесів на земельно-майнові відносини в цілому і право власності на землю зокрема, не знайшла широкого наукового інтересу у вітчизняній юридичній науці.

Метою статті є оцінка впливу конституціоналізму на земельно-майнові відносини та право власності на землю в різні історичні періоди становлення державності на землях сучасної України.

Виклад основного матеріалу. Співвідношення держави і права у сфері забезпечення та захисту права власності особи на землю та урегулювання земельно-майнових відносин, які набули спірного характеру, на сьогодні так і залишається тим суспільним феноменом, який регулюється Конституцією України та тим поточним законодавством, яке прийнято законодавцем в розвиток конституційних прав людини і громадянина.

Ще на початку зародження державності, питанням землі в межах племінно-родового устрою приділялося значної уваги, оскільки вже тоді прийшло усвідомлення того, що земля є природною цінністю, яку потрібно не лише обробляти, а і оберігати та захищати. При наявності ж спору за землю дані питання безумовно потребували свого урегулювання, яке відбувалось на основі певних звичаїв, які формувалися століттями і передавалися із покоління в покоління в усній формі за рахунок певних слів, жестів чи промов старійшин. Все це аку-

мулювалося в певні постійно діючі правила, які формувалися на основі життєвого досвіду як окремих людей, так і суспільства в цілому. Не дивлячись на здавалося б примітивність такого «права», воно глибоко ввійшло у свідомість та побут наших пращурів. В той же час, розвиваючись суспільство вже потребувало не постійної інтерпретації певних звичаїв, а чітких, стабільних, зрозумілих і доступних всім правил, що об'єктивно привело суспільство до створення перших писаних законів, одним із яких була «Руська Правда». Саме в цьому законі вперше було кодифіковано існуючі звичаї, які об'єднано в єдиний письмовий документ. Правозастосування ж норм останньої в правосудді, яке чинили князі (в тому числі і в питаннях земельних правовідносин), було закріплено у формулі: «Як судив Ярослав, так вирішили судити і його сини» (ч. 2 Руської Правди. Розширена редакція (за Троїцьким списком) [1, с. 27]. Безумовно, кодифікація звичаєвого права княжої доби носила переважно кримінально-захисний характер, оскільки передбачала відповідальність за крадіжки, насильства, вбивства, боргові зобов'язання тощо. І хоча це була перша кодифікована збірка законів Київської Русі, але саме вона започаткувала по суті, наявність інституту права на території Київської держави. Навіть після розпаду Київської Русі норми «Руської Правди» ще довго продовжували застосовуватись і доповнюватись [2, с. 71]. Таким чином, можна сказати, що це по суті була перша «конституція звичаєвого права», яка ввібрала в себе всі передові праворегулятивні устої тогочасного суспільства, які в подальшому вплинули на правотворчий процес як західних, так і південних слов'ян.

Друга «конституція звичаєвого права» мала назву «Пакти й Конституції законів та вольностей Війська Запорізького», яку склав і прийняв гетьман Війська Запорізького Пилип Орлик 5 квітня 1710 року в м. Бендери. По суті, це був перший писаний кодифікований збір законів, які закріплювали на законодавчому рівні звичаї Запорізької Січі (запорізькі козаки не мали своїх писаних законів. Їх уклад життя регулювався тими звичаями, які мали місце в Запорізькій Січі). Не дивлячись на це, в тексті Конституції Пилипа Орлика було закріплено головні принципи побудови державності на території Украї-

ни. Зокрема, визнавалося природним правом українців на власну державу, де православ'я є панівною релігією з потребою відновлення церковної автокефалії, з необхідністю захисту своєї землі, яка чітко визначалася у своїх кордонах.

В Конституції вперше було проведено розподіл державної влади на законодавчу, виконавчу і судову, що було в дусі європейської юридичної доктрини. І хоча в Конституції і не було обумовлено щодо прав на землеволодіння окремою особою, але це не означало того, що козаки і козацька старшина не мали ніякого відношення до обробітку землі, її охорони і захисту від незаконного привласнення вітчизняних земель» (розділ II абзац 2 Конституції Пилипа Орлика) [3, с. 184].

У ході розвитку російсько-українських відносин дедалі виразніше проявлялися наміри царських властей позбавити Україну самобутньої суспільної і громадянсько-політичної організації, на яких ґрунтувалася козацько-демократична система управління. Уже станом на 1757 рік українське селянство було остаточно закріпачено, а відтак кріпаки склали 5,5 млн. осіб [4, с. 225]. Така ситуація для волелюбних і працьовитих українців була абсолютно неприйнятною, що викликало постійні селянські бунти та повстання, які жорстко придушувалися російським царизмом. Лише 19 лютого 1861 року було видано Царський маніфест, за яким кріпосне право було скасоване. «Кріпаки отримують повні права вільних від кріпосної залежності сільських обивателів»...вони можуть набувати у власність польові землі і інші угіддя, відведені їм в постійне користування [5, т. 6, с. 491-492]. По суті, це була третя, але земельно-цільова конституція, якою було ліквідовано кріпосництво з наданням можливостей селянам отримувати земельні ділянки з можливістю захисту земельно-майнових спорів в судовій системі. Так, підкоморні суди (які є прототипом нинішніх судів загальної юрисдикції) вирішували земельно-майнові спори між суміжними співвласниками.

20 листопада 1864 року в російській імперії було проведено судово-правову реформу, яка зачепила і землі Східної України. Одним із завдань такої реформи було створення цивільного процесуального законодавства, яке отри-

мало своє закріплення в Статуті цивільного судочинства. Саме за правилами даного Статуту в системі окремих судів і розглядалися земельно-майнові спори. Така ситуація розширила сферу застосування як цивільного процесу, так і земельного права, яке в подальшому отримало свій розвиток в аграрній реформі П. Столипіна.

На заході України землі Галичини, Буковини, Закарпаття в період XIX –початку XX століття, перебували у складі Австро-Угорської імперії, на території якої 12 грудня 1867 року було прийнято цілу низку конституційних законів.

Так, зокрема 12 грудня 1867 року було прийнято «Конституційний закон про права громадян для королівств і областей, що представлені в рейхсраті», за яким всі громадяни були рівними перед законом. Власність вважалася недоторканою [6, с. 267-268]. Всі спірні питання цивільно-правового чи земельно-правового характеру розглядаються незалежними судами (Конституційний закон про судову владу від 21 грудня 1867 року [7, с. 277-278]. Таким чином, суспільні відносини в другій половині XIX та початку XX століття як на західній, так і східній частинах України, отримали свій розвиток як у сфері цивільних, так і земельних правовідносин з можливістю розгляду земельних спорів у щойно сформованій судовій системі обох імперій.

29 квітня 1918 року було прийнято Конституцію Української Народної Республіки (Статут про державний устрій, права і вольності УНР), за якою територія УНР визнавалася неподільною. Вся влада в УНР походить від народу (стаття 22 Конституції). В цей же день на основі Конституції УНР було прийнято Грамоту до всього українського народу, відповідно до якої «відчуження земель по дійсній їх вартості від великих власників для наділення земельними ділянками малозабезпечених хліборобів [8].

Таким чином, початок XX століття ознаменувався розпадом російської імперії, а 16 жовтня 1918 року почала розпадатися і Австро-угорська монархія. 9 листопада 1918 року на засіданні Української Національної Ради було визнано офіційно назву новоутвореної держави: Західноукраїнська Народна Республіка, до складу якої увійшли землі Східної Галичини,

Північної Буковини та Закарпаття. Основною проблемою в соціально-політичній та економічній сферах стало питання землі, скільки в Галичині 80 відсотків усіх селянських господарств відносились до малоземельних і безземельних.

14 квітня 1919 року в ЗУНР було прийнято закон «Про земельну реформу» за яким вся земля поміщиків передавалася у «земельний фонд» з якого і повинен відбуватися розподіл землі інвалідам війни 1918–1919 років, їхнім сім'ям, вдовам, сиротам та безземельним і малоземельним селянам [9, с. 304-305]. В той же час, такий процес було перервано більшовицькою навалою і встановленням на більшій частині України більшовицької влади та окупацією західних регіонів України Польщею, Румунією та Чехословаччиною. У березні 1919 року на території Східної України було проголошено першу радянську Конституцію України Це був скоріше політичний, аніж правовий документ. Його декларативність та проголошення диктатури пролетаріату закріпило класову форму державної організації. Це дало можливість більшовикам 28 грудня 1920 року укласти між УСРР і РСФСР так званий союзний робітничо-селянський договір, а 30 грудня 1922 року X всеросійський з'їзд Рад прийняв декларацію про створення СРСР та прийняв союзний договір. Це дало можливість російським більшовикам звужити права України з подальшою їх централізацією в СРСР.

В грудні 1929 року було створено народний комісаріат земельних справ СРСР. Таким чином, всі питання пов'язані з землею в Україні, тепер належали Москві. Оскільки питання землі в Україні складало першу основу політичних вимог, то з метою нівелювання ще 29 листопада 1922 року було прийнято Постанову ВУЦВК, яка мала назву «Основний закон про трудове землекористування», яка в подальшому стала частиною Земельного кодексу УРСР. За цим кодексом було скасовано право приватної власності на землю, воду і ліси. Право безпосереднього користування землею тепер надавалося трудовим землеробам і їх об'єднанням. Право користування було безстроковим, а відтак заборонявся продаж, купівля, дарування, застава та заповіт землі. Порушники могли притягува-

тись до кримінальної відповідальності з одночасним позбавленням земельних ділянок.

На початку 1928 року практика повсемісної хлібозаготівлі понад встановлений податок в Україні набрала повального застосування. Ті особи, які не виконували «план» заготівлі зерна, притягувалися до кримінальної відповідальності за статтею 127 КК УСРР в редакції 1921 року. Це спричинило опір селянства. Протягом лише 1930 року в Україні відбулося більше 40 тисяч повстань і бунтів [10, с. 342]. З метою подолання супротиву селян, 5 квітня 1930 року ВУЦВК і РНК УСРР було прийнято постанову «Про заборону орендувати землю й застосовувати найману працю в одноосібних господарствах у районах суспільної колективізації». У результаті таких дій з 1928 по 1931 рік в Україні було ліквідовано 352 тис. селянських господарств.

З метою посилення суспільної колективізації, 7 серпня 1932 року ВУЦВК і РНК СРСР прийняв постанову «Про охорону майна державних підприємств, колгоспів та кооперації і зміцнення суспільної і соціалістичної власності», якою передбачалась смертна кара, навіть для дітей з 12-річного віку, а за «пом'якшуючих» обставин строк позбавлення волі становив 10 років з конфіскацією майна, без можливості застосування амністії. За жменю зерна, взятого на полі, колгоспнику загрожував концтабір. При цьому, колгоспник міг отримати продукти на свої трудовні лише тоді, коли господарством було виконано план хлібозаготівлі. Такі заходи не тільки посилили голод в Україні, а по суті створили в подальшому масовий Голодомор 1932–1933 рр.

У 1929 році Україні було прийнято Конституцію Української Соціалістичної Радянської Республіки, відповідно до статті 3 якої УСРР входить до складу Союзу Радянських Соціалістичних Республік, при цьому у статті 4 зазначалося: «земля, надра, ліси і води... є соціалістичною державною власністю [11, с. 401].

Таким чином, питання щодо права власності українців на землю було ліквідовано Конституцією УСРР 1929 року під страхом кримінальної відповідальності. Українці тепер могли працювати і обробляти лише землі колгоспів, не маючи при цьому жодного клаптика землі у своїй приватній власності. Навіть ті зем-

лі, на яких будувалися будинки, надавалися лише в користування, а тому спірні питання, які і могли виникнути між землекористувачами щодо розміру чи меж земельної ділянки, яка знаходилась під двором, будинком чи городом, то це міг бути лише спір, пов'язаний із землекористуванням.

У 1937 році в Україні було прийнято нову Конституцію (Основний Закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки. Відповідно до статті 4 економічну основу УРСР становлять соціалістична система господарства і соціалістична власність на знаряддя та засоби виробництва, що утвердилися внаслідок ліквідації капіталістичної системи господарства, скасування приватної власності на знаряддя та засоби виробництва і знищення експлуатації людини людиною. Соціалістична власність в УРСР має або форму державної власності (всенародне добро), або форму кооперативно-колгоспної власності (власність окремих колгоспів, власність кооперативних об'єднань) (стаття 5 Конституції УРСР). Земля, її надра, води, ліси... є виключно державною власністю, тобто всенародним добром (стаття 6 Конституції УРСР) [12, с. 420]. По суті, зміст ст. 4–6 Конституції УРСР є однотипним із Конституцією СРСР, яку було прийнято також в 1937 році [13, с. 5].

Не дивлячись на те, що радянські політологи зазначали, що Конституції СРСР та УРСР були найдемократичнішими у світі, все ж правозастосування поточного законодавства, яке приймалося на основі Конституції УРСР, говорить зовсім інше. Так, в п. 1 постанови Пленуму Верховного Суду СРСР № 10 «Про правозастосування судами законодавство при вирішенні спорів, однією із сторін в яких є колгоспи» від 6 жовтня 1970 року, зазначалось: «Правильне рішення судами цивільно-правових спорів, однією із сторін в яких є колгосп, має особливо важливе значення у справі охорони колгоспної власності, управління економіки колгоспів, захисту прав і законних інтересів колгоспів [14, с. 217]. Як бачимо, Пленум спрямовує увагу суддів у питанні формування правозастосовчої практики по майновим спорам лише на захист «колгоспної власності та економіки колгоспів, захисту саме його прав та законних інтересів». Що ж стосується захисту прав колгоспників

у цивільному процесі, то постанова Пленуму Верховного Суду УРСР № 3 «Про судову практику в справах про поділ колгоспного двору і виділ з нього» від 2 березня 1973 року у своїй преамбулі зазначала: «Деякі суди не враховують того, що майно, перелічене в частині другій статті 120 ЦК УРСР і пункті 42 Примірного Статуту колгоспів, є спільною сумісною власністю всіх членів колгоспного двору і не може бути об'єктом права особистої власності окремих його членів». Виділ із колгоспного двору мають тільки повнолітні члени двору, які є членами колгоспу [15, с. 35, 37].

Як бачимо, колгоспники, які працювали на землях колгоспів, по суті були радянськими кріпаками. Якщо ж хтось із членів колгоспного двору не був членом колгоспу, то його позбавляли навіть права особистої власності, яку особа не мала права виділити із колгоспного двору, не говорячи вже про те, що колгоспники взагалі не мали права власності на землю присадибного спрямування, оскільки земля їм надавалася лише у тимчасове користування, а відтак держава чи колгосп могли відібрати свою землю в колгоспного двору і суд встав би на захист саме такого свавілля.

20 жовтня 1978 року в Україні було прийнято нову Конституцію (Основний Закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки. Відповідно до статті 1 даної Конституції, Українська РСР є соціалістичною загальнонародною державою, яка виражає волю й інтереси робітників, селян та інтелігенції. Як бачимо, Конституція УРСР 1978 року закріплює лише видимість демократії, не визначаючи при цьому право власності людини і громадянина ні на землю, ні на засоби виробництва і в завуальованій формі закріплювала лише загальнонародну власність, продовжуючи по суті комуністичну ідею про те, що приватна власність шкідлива для людини, оскільки

вона закладає основи експлуатації людини людиною.

Отже, історія вітчизняного конституціоналізму показує, що питання земельних відносин в усі часи було одним із найактуальніших питань життя людей. Не дивлячись на це, Конституції різних періодів радянського буття, по суті, були знаряддям в руках державної влади, закріплюючи в них не природну сутність відносин людини і землі, що у свою чергу унеможлиблювало формування інституту приватної власності на землю. Саме боротьба законів природи із законами волюнтаризму і утопізму дала можливість визнати і узаконити право приватної власності на землю та засоби виробництва, що дало можливість в 1996 році в Україні сформувати нові організаційно-правові механізми з їх реалізацією в новій Конституції України, на основі якої формується сучасна правозастосовча практика в судах загальної юрисдикції. Дослідження даного питання потребує окремої наукової роботи, яка буде проведена в майбутньому.

Висновки. Конституція є основним законом кожної сучасної держави, але становлення і розвиток конституціоналізму в кожній такій країні має свою обособлену історію. Україна в цьому питанні не є виключенням із такої суто природної закономірності. Не дивлячись на історичні зміни, які стосувались державної форми управління, основним питанням, яке завжди мало місце на землях сучасної України, було питання землі та прав власності на землю. Таким чином, розвиток питань приватної власності на землю, які прослідковується від звичаєвого до писаного права та конституційного закріплення, дав можливість сьогодні закріпити право приватної власності на землю і засоби виробництва, з можливістю судового захисту права при його порушенні, невизнанні чи оспорюванні.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Руська Правда. Розширена редакція (за Троїцьким списком). Хрестоматія з історії держави і права України: навч. посіб. Київ: Юрінком Інтер, 2003. 656 с.
2. Мірошніченко В. І., Мірошніченко М. І. Історія держави і права України. Київ: Юрінком Інтер, 2003. 512 с.
3. Пакти й Конституції законів та вольностей Війська Запорізького, укладеної 5 квітня 1710 року у Бендерах. Хрестоматія з історії держави і права України: навч. посіб. Київ: Юрінком Інтер, 2003. 656 с.
4. Батрименко В. І. Історія держави і права України: підручник / кер. авт. кол. А. С. Чайковський, В. І. Батрименко, Л. О. Зайцев, О. Л. Копиленко та ін. Київ: Юрінком Інтер, 2003. 512 с.

5. Маніфест 19 лютого 1861. *Енциклопедія історії України*: Т. 6: Ла-Мі / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. НАН України. Інститут історії України. Київ: В-во «Наукова думка», 2009. 790 с.
6. Конституційний закон про права громадян для королівств і областей, що представлені в рейхсраті від 12 грудня 1867 року. *Хрестоматія з історії держави і права України*: навч.-практ. посіб. / упор. А. С. Чайковський. Київ: Юрінком Інтер, 2003. 656 с.
7. Конституційний закон про судову владу від 21 грудня 1867 року. *Хрестоматія з історії держави і права України*: навч.-практ. посіб. / упор. А. С. Чайковський. Київ: Юрінком Інтер, 2003. 656 с.
8. Конституція УНР від 29 квітня 1918 року та Грамота до всього українського народу. *Хрестоматія з історії держави і права України*: навч.-практ. посіб. / упор. А. С. Чайковський. Київ: Юрінком Інтер, 2003. 656 с.
9. Копиленко О. Л. Історія держави і права: підручник. Київ: Юрінком Інтер, 2003. 656 с.
10. Свистунов В. В., Кривоніс В. М. Історія держави і права: підручник. Київ: Юрінком Інтер, 2003. 512 с.
11. Конституція Української Соціалістичної Республіки 1929 року. *Хрестоматія з історії держави і права України*: навч.-практ. посіб. / упор. А. С. Чайковський. Київ: Юрінком Інтер, 2003. 656 с.
12. Конституції СРСР 1937 року. *Хрестоматія з історії держави і права України*: навч.-практ. посіб. / упор. А. С. Чайковський. Київ: Юрінком Інтер, 2003. 656 с.
13. Конституція (Основний Закон) Української Радянської Соціалістичної Республіки 1937 року. *Довідник народного судді*. Київ: Юридичне видавництво, 1946. 719 с.
14. Про правозастосування судами законодавство при вирішенні спорів, однією із сторін в яких є колгоспи»: постанова Пленуму Верховного Суду СРСР № 10 від 6 жовтня 1970 року. *Збірник постанов Пленуму Верховного Суду СРСР (1924-1973)*. Київ: Вид-во «Вісник ради депутатів», 1974. 758 с.
15. Про судову практику в справах про поділ колгоспного двору і виділ з нього: постанова Пленуму Верховного Суду УРСР № 3 від 2 березня 1973 року. *Збірник постанов Пленуму Верховного Суду Української РСР*. Київ: Вид-во «Політлітература», 1985. 390 с.

ТРУДОВЕ ПРАВО

УДК 349.2

DOI <https://doi.org/10.32782/2408-9257-2024-4-7>

Кіліміченко А. О.,

*аспірантка кафедри трудового права та права соціального забезпечення
Національного університету «Одеська юридична академія»*

ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ ЗАЙНЯТОСТІ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ

CONCEPT AND TYPES OF EMPLOYMENT ACCORDING TO THE LEGISLATION OF UKRAINE

У статті аналізуються поняття та види зайнятості за законодавством України та окремих зарубіжних країн, висловлені в науковій літературі точки зору щодо зазначених категорій.

Виходячи із визначення поняття зайнятості у п. 7 частини першої ст. 1 Закону України «Про зайнятість населення», пропонується розглядати зазначене поняття у широкому і вузькому значеннях. У широкому значенні йдеться про всі види діяльності осіб, зазначених у частині першій ст. 4 Закону України «Про зайнятість населення», а у вузькому розумінні – тільки про трудову діяльність, пов'язану з реалізацією здатності до праці.

Запропоновано визначити поняття зайнятості як правову категорію в декількох значеннях: 1) як систему суспільних відносин; 2) як законну оплатну або безоплатну діяльність осіб, віднесених законом до категорій зайнятого населення; 3) як форму реалізації права на вільно обрану зайнятість; 4) як субінститут правового інституту «Зайнятість та працевлаштування» у структурі Індивідуального трудового права у системі трудового права України.

Поняття нестандартної зайнятості (виходячи із вузького розуміння поняття зайнятості) видається можливим визначити як законну оплачувану трудову діяльність осіб, що здійснюється на різних договірних підставах з відхиленням від стандартного трудового договору хоча б за однією із декількох ознак. При цьому така діяльність здійснюється у межах трудових правовідносин, що відрізняються від стандартних трудових правовідносин хоча б за одним із декількох критеріїв.

Сформульовано пропозиції щодо вдосконалення поняття зайнятості у Законі України «Про зайнятість населення» з урахуванням законодавчого досвіду Литовської Республіки.

Запропоновано визначення поняття нестандартної зайнятості та розглянуто перспективи законодавчого закріплення цієї дефініції.

Ключові слова: *зайнятість, зайнятість як правова категорія, вільно обрана зайнятість, неповна зайнятість, повна зайнятість, продуктивна зайнятість, нестандартна зайнятість, законодавство України.*

The article analyzes the concept and types of employment according to the legislation of Ukraine and certain foreign countries, the points of view expressed in the scientific literature regarding the specified categories.

Based on the definition of the concept of employment in p. 7 of the first part of Art. 1 of the Law of Ukraine "On Employment of the Population", it is proposed to consider the specified concept in broad and narrow meanings.

In a broad sense, it refers to all types of activities of persons specified in the first part of Art. 4 of the Law of Ukraine "On Employment of the Population", and in the narrow sense - only about labour activities related to the realization of the ability to work.

It is proposed to define the concept of employment as a legal category in several meanings: 1) as a system of social relations; 2) as a legal paid or unpaid activity of persons assigned by law to the categories of the employed population; 3) as a form of exercising the right to freely chosen employment; 4) as a sub-institute of the legal institute "Employment and Job Placement" in the structure of Individual labour law in the labour law system of Ukraine.

The concept of non-standard employment (based on a narrow understanding of the concept of employment) seems to be possible to define as the legal paid labour activity of individuals, which is carried out on various contractual grounds with a deviation from the standard employment contract for at least one of several characteristics. At the same time, such activity is carried out within the framework of employment relationships that differ from standard employment relationships by at least one of several criteria.

Suggestions for improving the concept of employment in the Law of Ukraine “On Employment of the Population” have been formulated, taking into account the legislative experience of the Republic of Lithuania.

The definition of the concept of non-standard employment is proposed and the prospects of legislative consolidation of this definition are considered.

Key words: *employment, employment as a legal category, freely chosen employment, part-time employment, full-time employment, productive employment, non-standard employment, legislation of Ukraine.*

Вступ. Зайнятість є ключовою правовою категорією у чинному законодавстві України про зайнятість населення, складовими якого є Конституція України, міжнародні договори України, закони та підзаконні нормативно-правові акти, акти соціального діалогу, локальні правові акти.

Базовим законодавчим актом у цій сфері є Закон України «Про зайнятість населення» від 5 липня 2012 року № 5067-VI [1]. На сьогодні чимало положень цього Закону потребують переосмислення, враховуючи сучасні тенденції на ринку праці та нові виклики у сфері зайнятості.

Теоретичні та практичні питання правового регулювання зайнятості населення та окремих її видів досліджуються у наукових працях Л.П. Амелічевої, С.В. Венедіктова, С.В. Вишновецької, Я.В. Свічкарьової, О.Г. Середи, Я.В. Сімутіної, Г.І. Чанишевої, Р.І. Шабанова, М.М. Шумила, А.М. Юшко, О.М. Ярошенка та ін. Водночас наукові підходи до визначення поняття та видів зайнятості потребують подальшого розвитку з урахуванням законодавчого досвіду зарубіжних країн, насамперед країн ЄС.

Метою статті є визначення поняття зайнятості як правової категорії та її видів на підставі аналізу актів чинного законодавства України, законодавства окремих зарубіжних країн та наукової літератури в цій сфері.

Виклад основного матеріалу. Законодавче визначення поняття «зайнятість» закріплене у п. 7 частини першої ст. 1 Закону України «Про зайнятість населення», відповідно до якого «зайнятість – не заборонена законодавством діяльність осіб, пов'язана із задоволенням їх особистих та суспільних потреб з метою одержання доходу (заробітної плати) у грошовій або іншій формі, а також діяльність членів однієї сім'ї, які здійснюють господарську діяльність або працюють у суб'єктів господарювання, заснованих на їх власності, у тому числі безоплатно» [1].

Поняття зайнятості досліджується представниками різних галузей знань: права, економіки, економіки праці, соціології, соціології праці та зайнятості, психології, політології та ін. Так, економісти, розглядаючи теоретичне поняття цієї категорії, виходять із того, що «вона охоплює сукупність взаємопов'язаних та взаємообумовлених категорій: зайнятість населення як економічна ринкова категорія є системним поняттям, сутність якого можна розкрити тільки комплексно» [2, с. 129].

В літературі зайнятість розглядається також як соціально-економічна категорія. Як відзначає Т.І. Павлюк, «зайнятість є соціально-економічним явищем, а тому вона має економічну та соціальну сутність. Економічна сутність зайнятості полягає в діяльності людей зі створення валового внутрішнього продукту (національного доходу). Соціальна сутність зайнятості відображає необхідність особи в самовираженні і самоствердженні через суспільно корисну працю, а також ступінь задоволення в доходах своїх потреб за певного рівня соціально-економічного розвитку суспільства. Саме така двоєдина сутність зайнятості населення і дає підстави чітко визначити, що зайнятість населення є найважливішим елементом соціально-економічної політики держави» [3, с. 27].

П.І. Закерничний стверджує, що зайнятість є одночасно економічною і правовою категорією, у зв'язку з чим слід вирізняти поняття зайнятості в економічному і правовому аспектах [4, с. 100].

Отже, зайнятість населення варто розглядати як соціально-економічну та правову категорію. Точки зору вчених щодо поняття зайнятості як правової категорії у більшості випадків ґрунтуються на дефініції, закріпленій у п. 7 частини першої ст. 1 Закону України «Про зайнятість населення».

Р.І. Шабанов доходить висновку, що з правової точки зору зайнятість населення – це складне комплексне явище, що проявляється у сус-

пільних відносинах, пов'язаних з реалізацією економічно активним населенням своєї здатності до праці, володіє ознаками продуктивності, ефективності (раціональності), вільності обрання і гідності та розкривається у різноманітних видах діяльності людини [5, с. 10]. Учений пропонує викласти п. 7 частини першої ст. 1 Закону України «Про зайнятість населення» в такій редакції: «Зайнятість – це сукупність суспільних відносин, пов'язаних з реалізацією економічно активним населенням своєї здатності до праці» [5, с. 23].

Визначення поняття зайнятості, сформульоване Р.І. Шабановим, заслуговує на увагу. Утім, варто звернути увагу на те, що вчений пов'язує суспільні відносини, які є основою цього визначення, «з реалізацією економічно активним населенням своєї здатності до праці». Такий підхід звучує розуміння зайнятих осіб, коло яких передбачене у частині першій ст. 4 Закону України «Про зайнятість населення», та діяльність яких пов'язується не тільки з реалізацією здатності до праці, а й зі здійсненням іншої безперервної діяльності на підставі чинного законодавства.

У зв'язку з цим видається доцільним визначити поняття зайнятості як правову категорію у широкому і вузькому значеннях. У широкому значенні йдеться про всі види діяльності осіб, зазначених у частині першій ст. 4 Закону України «Про зайнятість населення», а у вузькому розумінні – тільки про трудову діяльність, пов'язану з реалізацією здатності до праці.

Для національного законодавця представляє інтерес законодавчий досвід зарубіжних країн у цій сфері. Так, заслуговує на увагу визначення зайнятості у частині першій ст. 2 Закону Литовської Республіки «Про зайнятість» від 21 червня 2016 року № XII-2470 [6], відповідно до якої зайнятість – оплатна або безоплатна законна самостійна, частково самостійна або залежна діяльність фізичної особи, за допомогою якої особа заробляє кошти на проживання, а також діяльність, якою особа займається для набуття робітничих або професійних навичок, або інша безперервна діяльність, яку особа здійснює у встановлених законодавством випадках і порядку.

Видається доцільним виключити із законодавчого визначення поняття зайнятості

у п. 7 частини першої ст. 1 Закону України «Про зайнятість населення» слова «а також діяльність членів однієї сім'ї, які здійснюють господарську діяльність або працюють у суб'єктів господарювання, заснованих на їх власності, у тому числі безоплатно». Включення однієї із форм зайнятості у визначення цього поняття викликає заперечення. Зазначених осіб як категорію зайнятого населення варто було б передбачити в окремому абзаці частини першої ст. 4 Закону України «Про зайнятість населення».

Виникає питання й щодо визначення у понятті зайнятості мети не забороненої законом діяльності осіб, якою є «одержання доходу (заробітної плати) у грошовій або іншій формі». У цьому випадку правильними слід визнати положення частини першої ст. 2 Закону Литовської Республіки «Про зайнятість» щодо оплатної та безоплатної діяльності фізичної особи.

У визначенні поняття зайнятості у п. 7 частини першої ст. 1 Закону України «Про зайнятість населення» йдеться про «не заборонену законодавством діяльність...». Проте це положення не корелює зі змістом частини першої ст. 4 Закону, в якій закріплені категорії зайнятого населення. При цьому, як впливає за змісту цієї частини, перелік зазначених категорій є вичерпним і не підлягає розширеному тлумаченню. У зв'язку з цим доцільно було б зазначити у понятті зайнятості в п. 7 частини першої ст. 1 Закону «законна діяльність» замість «не заборонена законодавством діяльність».

Що стосується поняття зайнятості як правової категорії, то видається доцільним визначити її як багатоаспектну категорію в декількох значеннях: 1) як систему суспільних відносин; 2) як законну оплатну або безоплатну діяльність осіб, віднесених законом до категорій зайнятого населення; 3) як форму реалізації права на вільно обрану зайнятість; 4) як субінститут правового інституту «Зайнятість та працевлаштування» у структурі Індивідуального трудового права у системі трудового права України.

У частині першій ст. 1 Закону України «Про зайнятість населення» передбачено декілька видів зайнятості: «вільно обрана зайнятість» (п. 5); «неповна зайнятість» (п. 11); «повна зайнятість» (п. 14); «продуктивна зайнятість»

(п. 17). Так, вільно обрана зайнятість визнається як реалізація права громадянина вільно обирати вид діяльності, не заборонений законом (зокрема такий, що не пов'язаний з виконанням оплачуваної роботи), а також професію та місце роботи відповідно до своїх здібностей і потреб. Під неповною зайнятістю пропонується розуміти зайнятість працівника на умовах робочого часу, що менший від норми часу, передбаченої законодавством, і може встановлюватися за договором між працівником і роботодавцем з оплатою праці пропорційно відпрацьованому часу або залежно від виробітку.

Повну зайнятість визначено у частині першій ст. 1 Закону України «Про зайнятість населення» як зайнятість працівника за нормою робочого часу, передбаченою згідно із законодавством, колективним або трудовим договором.

Продуктивна зайнятість визначається як зайнятість, що дає змогу забезпечити ефективне суспільне виробництво та задовольнити потреби працівника на рівні не менше встановлених законодавством гарантій.

Метою державного регулювання зайнятості є забезпечення саме повної та продуктивної вільно обраної зайнятості.

В умовах воєнного стану забезпечення такої зайнятості є важливим завданням і потребує значних зусиль з боку держави, сторін соціального діалогу, ефективного сприяння зайнятості населення, а саме вжиття заходів, передбачених нормами IV та інших розділів Закону України «Про зайнятість населення».

Неповна зайнятість набула поширення в умовах воєнного стану, а її регламентація потребувала оперативного вирішення питання про її застосування. Ці положення знайшли відповідне законодавче закріплення в Законі України «Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану» від 15 березня 2022 року № 2136-IX [7]. Ідеться про порядок зміни істотних умов праці відповідно до частини третьої ст. 32 КЗпП України та зміни умов оплати праці, передбачених ст. 103 КЗпП України. Отже, для встановлення неповного робочого часу в умовах воєнного стану роботодавцю не потрібно повідомляти працівника не пізніше ніж за два місяці. Така зміна здійсню-

ється не пізніше як до запровадження неповного робочого часу.

Досягненню повної та продуктивної вільно обраної зайнятості має сприяти соціальний діалог, який урегульований нормами розділу IX «Соціальний діалог на ринку праці» Закону України «Про зайнятість населення».

У науці трудового права вносяться пропозиції щодо закріплення в Законі України «Про зайнятість населення» інших видів зайнятості. Так, Р.І. Шабанов обґрунтовує доцільність доповнення частини першої ст. 1 Закону поняттям «гідна зайнятість», яку вчений визначає як «зайнятість, яка приносить достатній дохід і при цьому залишає час для соціальних, сімейних, культурних, політичних та інших сторін життя, підвищення професійної кваліфікації» [5, с. 23]. Визнаючи слушність такої пропозиції, все ж варто відзначити про необхідність більшої тісної прив'язки зазначеного поняття до концепції гідної праці.

Аналіз норм Закону України «Про зайнятість населення» про зазначені вище види зайнятості зумовлює низку питань. По-перше, як уже відзначалося, в п. 5 частини першої ст. 1 цього Закону закріплене поняття вільно обраної зайнятості. Як видається, вільно обрану зайнятість доречно було б розглядати як одну з юридичних гарантій права на зайнятість, а саме як забезпечення права на вільно обрану зайнятість. По-друге, за законом парних категорій закріплення поняття вільно обраної зайнятості потребує, своєю чергою, визначення поняття примусової зайнятості, що відсутнє у частині першій ст. 1 Закону України «Про зайнятість населення». По-третє, спірними видаються окремі положення законодавчої дефініції вільно обраної зайнятості. У передбаченому п. 5 частини першої ст. 1 Закону України «Про зайнятість населення» йдеться про «реалізацію права громадянина вільно обирати вид діяльності, не заборонений законом...». Положення про «право громадянина» обмежує коло суб'єктів права на зайнятість, оскільки суб'єктність особи в такому випадку пов'язується з наявністю в неї громадянства України, що суперечить визначенню поняття зайнятості у п. 7 частини першої ст. 1 Закону та суб'єктному складу права на зайнятість, закріпленому в частині першій ст. 3 цього Закону, відповідно до якої кожен має

право на вільно обрану зайнятість. У визначенні вільно обраної зайнятості, як і у визначенні поняття зайнятості, зазначається про «не заборонену законодавством діяльність...», хоча, як відзначалося вище, варто було б передбачити «законну діяльність», як це зробив литовський законодавець. Така конструкція дозволила б усунути невідповідність між визначенням поняття зайнятості та її видів у частині першій ст. 1 Закону України «Про зайнятість населення» і вичерпним переліком категорій зайнятого населення, закріпленим у частині першій ст. 4 цього Закону.

Потрібно відзначити, що у спеціальній літературі, зокрема економічній, виділяються й інші види зайнятості, крім визначених у частині першій ст. 1 Закону України «Про зайнятість населення». Ідеться про такі види, як вторинна зайнятість, глобальна зайнятість, ефективна зайнятість, нелегальна зайнятість, нерегламентована зайнятість, нестандартна зайнятість, вимушена неповна зайнятість, непродуктивна зайнятість, раціональна зайнятість, суспільно корисна зайнятість та деякі інші. При виокремленні кожного із зазначених видів звертається увага на конкретні аспекти категорії зайнятості.

У практиці МОП та науковій літературі вже усталеним є застосування терміну «нестандартна зайнятість» [8; 9; 10; 11; 12; 13]. Цей вид зайнятості набув і продовжує набувати поширення в умовах глобалізації світової економіки, цифровізації всіх сфер суспільства, пандемії COVID-19, повномасштабної російської військової агресії проти України.

МОП розглядає нестандартну зайнятість як збірний термін, що включає форми зайнятості, відмінні від стандартної хоча б за одним із декількох критеріїв [9, с. 1]. При цьому виділяються чотири основні групи нестандартних форм зайнятості: тимчасова (строкова) зайнятість; зайнятість на умовах неповного робочого часу; тимчасова запозичена праця та інші багатосторонні трудові відносини; замасковані трудові відносини і залежна самостійна зайнятість [9, с. 2]. МОП зазначає, що завдання полягає не в стандартизації всіх форм праці, а в тому, щоб будь-яка праця стала гідною.

На думку Р.І. Шабанова, нестандартною (нетиповою, атиповою) зайнятістю є будь-які

форми залучення до праці з відхиленнями від традиційного трудового договору у різних комбінаціях [5, с. 18]. Визнаючи різноманітність форм нестандартної зайнятості, вчений відносить до зазначених форм види робіт, що відхиляються від стандартних за однією або кількома ознаками.

С.П. Савчук пропонує розуміти під нестандартними формами зайнятості будь-які форми трудової діяльності осіб, пов'язані із задоволенням їх особистих та суспільних потреб з метою одержання доходу (заробітної плати), що реалізуються з відступом від критеріїв, які притаманні стандартним трудовим правовідносинам, але, у більшості випадків, з поширенням на них гарантій, передбачених законодавством про працю [10, с. 182]. На думку С.П. Савчука, нестандартні форми зайнятості здебільшого характеризуються наявністю однієї або декількох ознак: 1) тимчасовим характером праці та зменшеною кількістю робочих годин; 2) можливістю виконання трудової функції поза робочими приміщеннями чи територією роботодавця; 3) широким використанням цифрових технологій; 4) можливістю відходу від традиційної двосторонньої моделі трудових правовідносин.

Поняття нестандартної зайнятості (у вузькому розумінні поняття зайнятості, про що зазначалося вище), як видається, можливо визначити як законну оплачувану трудову діяльність осіб, що здійснюється на різних договірних підставах з відхиленням від стандартного трудового договору хоча б за однією із декількох ознак. При цьому така діяльність здійснюється у межах трудових правовідносин, що відрізняються від стандартних трудових правовідносин хоча б за одним із декількох критеріїв.

Законодавче закріплення поняття нестандартної зайнятості як одного із видів зайнятості на сьогодні видається передчасним, враховуючи недосконалість національного трудового законодавства в частині регламентації її форм.

Висновки. Виходячи із визначення поняття зайнятості у п. 7 частини першої ст. 1 Закону України «Про зайнятість населення», пропонується розглядати поняття зайнятості у широкому і вузькому значеннях. У широкому значенні йдеться про всі види діяльності осіб, зазначених у частині першій ст. 4 Закону України «Про

зайнятість населення», а у вузькому розумінні – тільки про трудову діяльність, пов'язану з реалізацією здатності до праці.

Зайнятість як правову категорію видається доцільним визначити в декількох значеннях: 1) як систему суспільних відносин; 2) як законну оплатну або безоплатну діяльність осіб, віднесених законом до категорій зайнятого населення; 3) як форму реалізації права на вільно обрану зайнятість; 4) як субінститут правового

інституту «Зайнятість та працевлаштування» у структурі Індивідуального трудового права у системі трудового права України.

Поняття нестандартної зайнятості (у вузькому розумінні поняття зайнятості) видається можливим визначити як законну оплачувану трудову діяльність осіб, що здійснюється на різних договірних підставах з відхиленням від стандартного трудового договору хоча б за одним із декількох критеріїв.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про зайнятість населення: Закон України від 05 липня 2012 року № 5067-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2013. № 24. Ст.243.
2. Кремень О.І. Зайнятість населення: основні підходи до трактування сутності та сегментації. *Економічний простір*: збірник наукових праць. 2010. № 35. С. 129-151.
3. Павлюк Т.І. Зайнятість як економічна категорія: її роль у функціонуванні ринкової економіки. *Економічна теорія та історія економічної думки*. 2016. Вип. 14. С. 26-31.
4. Закерничний П.І. Поняття та форми зайнятості. *Науковий вісник Ужгородського національного університету*. Серія ПРАВО. Вип. 25. С. 100-103.
5. Шабанов Р.І. Доктрина зайнятості як складова соціального захисту населення від безробіття: автореф. дис. ...д-ра юрид. наук: 12.00.05. Київ, 2015. 40 с.
6. I skyrius bendrosios nuostatos: LIETUVOS RESPUBLIKOS UŽIMTUMO ISTATYMAS 2016 m. birzelio 21 d. Nr. XII-2470 Vilnius. URL: <https://e-seimas.lrs.lt/rs/lasupplement/TAD/b9ca8ad03de611e68f278e2f1841c088/a4efda56a8c911efaaeba4c601761171/>
7. Про організацію трудових відносин в умовах воєнного стану: Закон України від 15 березня 2022 року № 2136-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-20#Text>
8. Non-standard employment around the world: Understanding challenges, shaping prospects. Overview. Geneva, 2016. 39 p.
9. Соціально-трудові права і виклики цифровізації: монографія / кол. авт.; за ред. Я.В. Сімутіної, М.М. Шумила. Київ : Ніка-Центр, 2023. 348 с.
10. Руденко О.М. Пропозиції щодо розвитку нестандартних форм зайнятості в інноваційних сферах діяльності. *Економіка та держава*. 2017. №. 3. С. 102-105.
11. Савчук С.П. Нестандартні форми зайнятості в Україні та зарубіжних країнах : порівняльно-правовий аспект: дис. ...докт. філософії за спец. 081-Право. Київ, 2023. 224 с.
12. Свічкарьова Я.В. Питання співвідношення нестандартної та нестійкої зайнятості. *Наукові записки. Серія Право*. 2019. Вип. 6. С. 41-46.
13. Simutina Y., Venediktov S. Non-Standard Forms of Employment: Trends and Prospects of Ukraine's Legal Regulation. *E-Journal of International and Comparative Labour Studies*. Volume 10, No. 2/2021, pp. 151-169.

АДМІНІСТРАТИВНЕ ТА ФІНАНСОВЕ ПРАВО

УДК 342.9 (477)

DOI <https://doi.org/10.32782/2408-9257-2024-4-8>

Бондар Д. В.,

*кандидат наук з державного управління,
ректор Львівського державного університету безпеки життєдіяльності
ORCID: 0009-0004-9571-7828*

ЗАХОДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ НАСЕЛЕННЯ ТА ТЕРИТОРІЙ У РАЗІ ВИНИКНЕННЯ НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ: АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВА РЕГЛАМЕНТАЦІЯ ТА НАПРЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ

MEASURES TO ENSURING THE SAFETY OF THE POPULATION AND TERRITORIES IN THE EVENT OF EMERGENCY SITUATIONS: ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATIONS AND DIRECTIONS FOR IMPROVEMENT IN THE CONDITIONS OF DIGITALIZATION

Наукова публікація присвячена дослідженню стану адміністративно-правової регламентації заходів забезпечення безпеки населення та територій у разі виникнення надзвичайних ситуацій, а також визначенню перспективних напрямів удосконалення відповідного національного законодавства.

Зазначається, що заходи захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій достатньо детально регламентовані Кодексом цивільного захисту України. Крім того, заходи захисту населення і територій в умовах дії правового режиму надзвичайного стану регламентовані Законом України «Про правовий режим надзвичайного стану».

Проаналізовано зміст заходів захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій, які передбачені підзаконними нормативно-правовими актами.

Перспективним напрямом адміністративно-правової регламентації заходів забезпечення безпеки населення і територій у разі виникнення надзвичайних ситуацій названо правове регулювання використання технології штучного інтелекту у сфері забезпечення безпеки життєдіяльності.

Сформульовано висновок про те, що на даний час актуальною є потреба адміністративно-правової регламентації використання автоматизованих систем захисту населення і територій, тобто систем для функціонування яких використовуються інформаційні (цифрові) технології. Наведено перелік автоматизованих систем забезпечення безпеки населення і територій у разі виникнення надзвичайної ситуації та в умовах дії правового режиму надзвичайного стану, використання яких потребує детальної правової регламентації.

Ключові слова: *заходи, безпека, населення, захист, надзвичайна ситуація, надзвичайний стан, правове регулювання, автоматизовані системи, інформаційні технології, штучний інтелект.*

The scientific publication is devoted to the study of the state of administrative and legal regulation of measures to ensure the safety of the population and territories in the event of emergencies, as well as to identify promising areas for improving the relevant national legislation.

It is noted that measures to protect the population and territories from emergencies are regulated in sufficient detail by the Civil Protection Code of Ukraine. In addition, measures to protect the population and territories under the legal regime of a state of emergency are regulated by the Law of Ukraine «On the Legal Regime of a State of Emergency».

The content of measures to protect the population and territories from emergencies, which are provided for by subordinate regulatory legal acts, is analyzed.

Legal regulation of the use of artificial intelligence technology in the field of ensuring the safety of life is called a promising area of administrative and legal regulation of measures to ensure the safety of the population and territories in the event of emergencies.

The conclusion is formulated that at present there is a pressing need for administrative and legal regulation of the use of automated systems for the protection of the population and territories, that is, systems for the functioning of which

information (digital) technologies are used. A list of automated systems for ensuring the safety of the population and territories in the event of an emergency and under the conditions of the legal regime of a state of emergency, the use of which requires detailed legal regulation, is given.

Key words: *measures, security, population, protection, emergency situation, state of emergency, legal regulation, automated systems, information technologies, artificial intelligence.*

Актуальність теми. Результатом останніх науково-технічних революцій стала цифровізація майже всіх сфер суспільних відносин, впровадження високотехнологічного та роботизованого виробництва, мінімізація ролі людини в технологічних процесах та інші досягнення.

Водночас розвиток та впровадження нових технологій підвищили рівень загрози (ризик) виникнення техногенних аварій та інших надзвичайних ситуацій, а також розширили можливості використання нових технічних засобів та цифрових інструментів із протиправною метою або у військових цілях.

Вищезазначеним обумовлюється актуальність дослідження заходів забезпечення безпеки населення та територій у разі виникнення надзвичайних ситуацій техногенного, соціального або природного характеру в контексті необхідності адміністративно-правового регулювання вказаних заходів та визначення перспективних напрямів удосконалення відповідного національного законодавства в умовах цифровізації суспільних відносин.

Питанням забезпечення безпеки життєдіяльності присвятили свої роботи такі відомі науковці як Ф. Апшай [1], Т. Гринюк [2], К. Марченко [3], О. Оришака [3], О. Остапенко [4], О. Халак [1], О. Хитра [5], О. Чекригін [6], та інші дослідники.

Правове регулювання використання інформаційних технологій (цифровізації) у різних сферах суспільного життя досліджували такі відомі науковці як М. Бабик, В. Бевзенко, Д. Біленька, О. Берназюк, М. Віхляєв, О. Гунбіна, К. Дубова, С. Єсімов, Т. Ковальова, Т. Коломоєць, О. Комаров, А. Комзюк, А. Краковська, І. Лопушинський, К. Оксютенко, А. Омельченко, М. Серебро, Р. Стефанчук, І. Тищенко та інші.

Проте, питання адміністративно-правового регулювання заходів забезпечення безпеки населення та територій у разі виникнення надзвичайних ситуацій, включаючи визначення напрямів їх удосконалення, ще не були предме-

том окремого наукового аналізу, що актуалізує підготовку даної публікації.

Постановка завдання. Метою публікації є дослідження заходів забезпечення безпеки населення та територій у разі виникнення надзвичайних ситуацій, стану адміністративно-правового регулювання вказаних заходів та визначення перспективних напрямів удосконалення відповідного національного законодавства.

Методологія даної публікації включає три традиційні групи методів наукового пошуку. Серед філософських методів дослідження більшою мірою використовується метод діалектики, його закони та прийоми. Серед загальнонаукових методів дослідження більшою мірою використовуються системний та структурно-функціональний методи дослідження, а також прийоми логіки: аналіз, синтез, дедукція та індукція. Серед спеціально-юридичних методів дослідження більшою мірою застосовується формально-юридичний метод, а також метод юридичного моделювання.

Результати дослідження. Заходи забезпечення безпеки населення та територій у разі виникнення надзвичайних ситуацій регламентовано на рівні кодексів, законів, постанов уряду, указів Президента України, а також наказів міністерств та інших центральних органів виконавчої влади.

Так, Кодекс цивільного захисту України регулює відносини, пов'язані із захистом населення, територій, навколишнього природного середовища та майна від надзвичайних ситуацій, пожеж та інших небезпечних подій, реагуванням на них, функціонуванням єдиної державної системи цивільного захисту, та визначає повноваження Кабінету Міністрів України, міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, органів державної влади, що не входять до системи центральних органів виконавчої влади, Ради міністрів Автономної Республіки Крим, місцевих державних адміністрацій, органів місцевого самоврядуван-

ня, встановлює права та обов'язки громадян України, іноземців та осіб без громадянства, підприємств, установ та організацій незалежно від форми власності (суб'єктів господарювання), а також інших юридичних осіб [7].

Заходи забезпечення безпеки населення і територій при виникненні надзвичайних ситуацій передбачені Розділом IV «Захист населення і територій від надзвичайних ситуацій» Кодексу цивільного захисту України, який включає в себе глави: «Оповіщення та інформування суб'єктів забезпечення цивільного захисту» (глава 6); «Укриття населення в об'єктах фонду захисних споруд цивільного захисту та евакуаційні заходи» (глава 7); «Інженерний захист територій, радіаційний і хімічний захист» (глава 8); «Медичний, біологічний і психологічний захист, забезпечення санітарного та епідемічного благополуччя населення» (глава 9); «Навчання населення діям у надзвичайних ситуаціях» (глава 10) [7].

Кожна із вищезазначених глав містить в собі комплекс відповідних заходів захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій, що враховуючи юридичну силу кодексу як нормативно-правового акту дозволяє уніфікувати та систематизувати заходи захисту населення і територій при виникненні надзвичайних ситуацій незалежно від їх виду, а також обрати необхідні заходи для конкретної ситуації.

На окрему увагу заслуговує правова регламентація захисту населення і територій в умовах дії правового режиму надзвичайного стану.

Так, у відповідності до ст. 16 «Зміст заходів правового режиму надзвичайного стану» Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану» указом Президента України про введення надзвичайного стану в інтересах національної безпеки та громадського порядку з метою запобігання заворушенням або кримінальним правопорушенням, для охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей на період надзвичайного стану можуть запроваджуватися такі заходи: встановлення особливого режиму в'їзду і виїзду, а також обмеження свободи пересування по території, де вводиться надзвичайний стан; обмеження руху транспортних засобів та їх огляд; посилення охорони громадського порядку та важливих об'єктів національної еконо-

міки та об'єктів критичної інфраструктури; заборона проведення масових заходів, крім заходів, заборона на проведення яких встановлюється судом; заборона страйків; примусове відчуження або вилучення майна у юридичних і фізичних осіб [8].

Перелічені заходи покликані обмежити або виключити вплив негативних факторів, які є наслідком техногенних аварій, пожеж, стихійного лиха тощо та впливають на людей, важливі об'єкти національної економіки, об'єкти критичної інфраструктури та навколишнє природне середовище.

Крім того, ст. 17 Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану» передбачено додаткові заходи режиму надзвичайного стану у зв'язку із надзвичайними ситуаціями техногенного або природного характеру. Так, у разі введення надзвичайного стану з підстав, передбачених п. 1 ч. 2 ст. 4 вказаного Закону, крім заходів, передбачених ст. 16 Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану», можуть також здійснюватися такі заходи: тимчасова чи безповоротна евакуація людей з місць, небезпечних для проживання, з обов'язковим наданням їм стаціонарних або тимчасових жилих приміщень; встановлення для юридичних осіб квартирної повинності для тимчасового розміщення евакуйованого або тимчасово переселеного населення, аварійно-рятувальних формувань та військових підрозділів, залучених до подолання надзвичайних ситуацій; тимчасова заборона будівництва нових, розширення діючих підприємств та інших об'єктів, діяльність яких не пов'язана з ліквідацією надзвичайної ситуації або забезпеченням життєдіяльності населення та аварійно-рятувальних формувань; встановлення карантину та проведення інших обов'язкових санітарних та протиепідемічних заходів; запровадження особливого порядку розподілення продуктів харчування і предметів першої необхідності; мобілізація та використання ресурсів підприємств, установ і організацій, незалежно від форми власності, для відвернення небезпеки та ліквідації надзвичайних ситуацій з обов'язковою компенсацією понесених втрат; зміна режиму роботи підприємств, установ, організацій усіх форм власності, переорієнтація їх на виробництво необхідної

в умовах надзвичайного стану продукції, інші зміни виробничої діяльності, необхідні для проведення аварійно-рятувальних і відновлювальних робіт; усунення від роботи на період надзвичайного стану, в разі неналежного виконання своїх обов'язків, керівників державних підприємств, установ і організацій, від діяльності яких залежить нормалізація обстановки в районі надзвичайного стану, та покладення тимчасового виконання обов'язків зазначених керівників на інших осіб [8].

Перелічені основні та додаткові заходи часто пов'язані із обмеженням конституційних прав та свобод громадян, що обумовлено необхідністю досягнення публічної мети введення надзвичайного стану – усунення загрози та якнайшвидша ліквідація особливо тяжких надзвичайних ситуацій техногенного або природного характеру, а також усунення негативних наслідків надзвичайної ситуації та збереження життя та здоров'я людей, важливих об'єктів економіки та критичної інфраструктури, захист навколишнього природного середовища.

Також, у відповідності до частин 2-3 ст. 17 Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану», з метою ліквідації особливо тяжких надзвичайних ситуацій у мирний час може здійснюватися цільова мобілізація, обсяги і строк проведення якої визначаються в Указі Президента України про введення надзвичайного стану. У виняткових випадках, пов'язаних з необхідністю проведення невідкладних аварійно-рятувальних робіт, допускається тимчасове переведення або залучення на добровільній основі працездатного населення і транспортних засобів громадян для виконання зазначених робіт за дозволом відповідного керівника аварійно-рятувальних робіт та за умови обов'язкового забезпечення безпеки праці. При цьому забороняється залучення неповнолітніх, а також вагітних жінок до робіт, які можуть негативно вплинути на стан їх здоров'я [8].

Крім того, згідно з ч. 4 ст. 17 Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану», з метою невідкладного вивезення населення, яке підлягає евакуації, у разі безпосередньої загрози його життю або здоров'ю допускається використання транспортних засобів громадян із наступною компенсацією їм витрат у поряд-

ку, встановленому Кабінетом Міністрів України [8].

Актуальним напрямом удосконалення механізму цільової мобілізації людських та матеріальних ресурсів є цифровізація цього процесу із використанням мобільного застосунку, зокрема, шляхом створення бази даних добровольців – громадян, які готові в будь-який момент прийняти участь в ліквідації наслідків надзвичайної ситуації, а також організації їх термінового оповіщення через мобільний застосунок з урахуванням місця знаходження конкретних добровольців поблизу місця виникнення надзвичайної ситуації або локалізації її наслідків.

Статтею 18 Закону України «Про правовий режим надзвичайного стану» передбачено додаткові заходи правового режиму надзвичайного стану у зв'язку з масовими порушеннями громадського порядку. Так, у разі введення надзвичайного стану з підстав, зазначених у пунктах 2-7 ч. 2 ст. 4 вказаного Закону, додатково можуть здійснюватися такі заходи: запровадження комендантської години (заборона перебувати на вулицях та в інших громадських місцях без спеціально виданих перепусток і посвідчень особи у встановлені години доби); перевірка документів у громадян, а в необхідних випадках – проведення особистого огляду, огляду речей, транспортних засобів, багажу і вантажів, службових приміщень та житла громадян; обмеження або тимчасова заборона продажу зброї, отруйних і сильнодіючих хімічних речовин, а також алкогольних напоїв та речовин, вироблених на спиртовій основі; тимчасове вилучення у громадян зареєстрованої вогнепальної і холодної зброї та боєприпасів, а у підприємств, установ і організацій - також навчальної військової техніки, вибухових, радіоактивних речовин і матеріалів, отруйних і сильнодіючих хімічних речовин; заборона виготовлення і розповсюдження інформаційних матеріалів, що можуть дестабілізувати обстановку; регулювання роботи цивільних теле- та радіоцентрів, заборона роботи аматорських радіопередавальних засобів та радіовипромінювальних пристроїв особистого і колективного користування; особливі правила користування зв'язком та передачі інформації через комп'ютерні мережі; порушення у порядку, визначеному Конституцією і закона-

ми України, питання про заборону діяльності політичних партій, громадських організацій в інтересах національної безпеки та громадського порядку, охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей [8].

Серед постанов уряду, присвячених правовому регулюванню у сфері забезпечення безпеки життєдіяльності, в якості прикладу можна навести Положення про організацію оповіщення про загрозу виникнення або виникнення надзвичайних ситуацій та організації зв'язку у сфері цивільного захисту, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 27 вересня 2017 р. № 733 [9].

Слід зазначити, що сучасні інформаційні технології дозволяють значно оптимізувати процеси організації оповіщення громадян про загрозу виникнення або виникнення надзвичайних ситуацій, зокрема, шляхом використання відповідних мобільних застосунків.

Також постановою Кабінету Міністрів України від 16 грудня 2015 р. № 1052 затверджене Положення про Державну службу України з надзвичайних ситуацій. Згідно з вказаною постановою Державна служба України з надзвичайних ситуацій (ДСНС) є центральним органом виконавчої влади, діяльність якого спрямовується і координується Кабінетом Міністрів України через Міністра внутрішніх справ і який реалізує державну політику у сфері цивільного захисту, захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій та запобігання їх виникненню, ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій, рятувальної справи, гасіння пожеж, пожежної та техногенної безпеки, діяльності аварійно-рятувальних служб, а також гідрометеорологічної діяльності [10].

У відповідності до п. 4 вказаного Положення ДСНС відповідно до покладених на неї завдань узагальнює практику застосування законодавства з питань, що належать до її компетенції, розробляє пропозиції щодо вдосконалення законодавчих актів, актів Президента України, Кабінету Міністрів України, нормативно-правових актів міністерств та подає їх в установленому порядку Міністрові внутрішніх справ [10].

В напрямках діяльності ДСНС, передбачених більшою частиною інших підпунктів п. 4 Положення про Державну службу України з надзвичайних ситуацій, фактично описа-

ні заходи захисту населення та територій, які реалізує ДСНС у разі загрози виникнення або виникнення надзвичайної ситуації.

Перспективним напрямом адміністративно-правового врегулювання заходів забезпечення безпеки населення і територій при виникненні надзвичайних ситуацій є правове регулювання використання технології штучного інтелекту у сфері забезпечення безпеки життєдіяльності.

Так, в Україні розпорядженням Кабінету Міністрів України від 2 грудня 2020 р. № 1556-р схвалено Концепцію розвитку штучного інтелекту в Україні.

У вказаній Концепції зазначено, що впровадження інформаційних технологій, частиною яких є технології штучного інтелекту, є невід'ємною складовою розвитку соціально-економічної, науково-технічної, оборонної, правової та іншої діяльності у сферах загальнодержавного значення. Відсутність концептуальних засад державної політики в галузі штучного інтелекту не дозволяє створювати та розвивати конкурентоспроможне середовище в зазначених сферах діяльності [11].

Враховуючи особливу роль кібербезпеки у сфері забезпечення безпеки життєдіяльності, основним завданням у сфері кібербезпеки під час реалізації державної політики розвитку галузі штучного інтелекту у вказаній Концепції названо захист комунікаційних, інформаційних та технологічних систем, інформаційних технологій, передусім тих, що використовуються операторами (постачальниками) ключових послуг (включаючи об'єкти критичної інфраструктури) і є важливими для безперервності функціонування держави, суспільства та безпеки громадян [11].

Причому для комплексного розв'язання проблем кібербезпеки Концепція розвитку штучного інтелекту в Україні, серед іншого, передбачає виконання такого завдання як удосконалення законодавства і створення сучасної нормативно-правової бази для впровадження кращих світових практик штучного інтелекту у сфері кібербезпеки і кіберзахисту [11].

Таким чином, основні питання використання технології штучного інтелекту у всіх сферах суспільних відносин, включаючи забезпечення безпеки життєдіяльності, повинні бути регламентовані на рівні окремого закону.

На увагу заслуговує системне викладення заходів забезпечення безпеки населення і територій в Концепції захисту населення і територій у разі загрози та виникнення надзвичайних ситуацій, схваленої Указом Президента України від 26 березня 1999 р. № 284/99.

Так, згідно із вказаною Концепцією, до основних завдань захисту населення і територій під час надзвичайних ситуацій віднесено, у тому числі: розроблення і реалізацію нормативно-правових актів, додержання державних технічних норм та стандартів з питань забезпечення захисту населення і територій від наслідків надзвичайних ситуацій; збирання та аналітичне опрацювання інформації про надзвичайні ситуації; розроблення та забезпечення цільових і науково-технічних програм, спрямованих на запобігання надзвичайним ситуаціям та забезпечення сталого функціонування підприємств, установ, організацій незалежно від форм власності та підпорядкування, а також підвідомчих їм об'єктів виробничого і соціального призначення [12].

У розділі III Концепції захисту населення і територій у разі загрози та виникнення надзвичайних ситуацій визначено основні заходи захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій. Зокрема передбачено, що з метою захисту населення, зменшення втрат та шкоди економіці в разі виникнення надзвичайних ситуацій має проводитися спеціальний комплекс заходів, який має такі складові:

- оповіщення та інформування (оповіщення про загрозу і постійне інформування населення досягається завчасним створенням і підтримкою в постійній готовності загальнодержавної і територіальних автоматизованих систем централізованого оповіщення населення);

- спостереження і контроль (спостереження і контроль за довкіллям, продуктами харчування і водою забезпечується створенням і підтримкою в постійній готовності загальнодержавної і територіальних систем спостереження і контролю з включенням до них існуючих сил та засобів контролю незалежно від підпорядкованості; організацією збору, опрацювання і передачі інформації про стан довкілля, забруднення продуктів харчування, харчової сировини, фуражу, води радіоактив-

ними, хімічними речовинами та інфекційними мікроорганізмами);

- укриття у захисних спорудах (створення фонду захисних споруд досягається шляхом комплексного освоєння підземного простору міст і населених пунктів для взаємопогодженого розміщення в ньому споруд і приміщень соціально-побутового, виробничого і господарського призначення та з урахуванням пристосування і використання частини приміщень для укриття населення в надзвичайних ситуаціях);

- евакуаційні заходи (в умовах неповного забезпечення захисними спорудами в містах та інших населених пунктах, які мають об'єкти підвищеної небезпеки, а також у воєнний час основним способом захисту населення є евакуація і розміщення його у позаміській зоні; залежно від обстановки, яка склалася на час надзвичайної ситуації, може бути проведено загальну або часткову евакуацію населення тимчасового або безповоротного характеру; здійснення організованої евакуації, запобігання проявам паніки і недопущення загибелі людей своєчасно забезпечується шляхом: планування евакуації населення; визначення зон, придатних для розміщення евакуйованих з потенційно небезпечних зон; організації оповіщення населення про початок евакуації; організації управління евакуацією; всебічного життєзабезпечення евакуйованого населення у районах позаміської зони; навчанням населення діям під час проведення евакуації);

- інженерний захист (врахування під час розроблення генеральних планів забудови населених пунктів і ведення містобудування особливої схильності регіонів та окремих площ до проявів небезпечних і катастрофічних явищ; забезпечення раціонального розміщення потенційно небезпечних об'єктів з урахуванням можливих наслідків у разі аварій для безпеки населення і довкілля; будівництво будинків, споруд, інженерних мереж і транспортних комунікацій з заданими рівнями безпеки і надійності; створення комплексних схем захисту населених пунктів та об'єктів господарювання від небезпечних природних процесів; розроблення і здійснення регіональних та місцевих планів запобігання і ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій; організація виперед-

жального будівництва протизсувних, протиповенеких, протиерозійних та інших інженерних споруд спеціального призначення; реалізація заходів щодо санітарної охорони території);

- медичний захист (заходами запобігання або зменшення ступеня ураження людей, своєчасного надання допомоги постраждалим та їх лікування, забезпечення епідемічного благополуччя в районах надзвичайних ситуацій є: планування і використання існуючих сил і засобів органів охорони здоров'я незалежно від їх відомчої належності; своєчасне застосування профілактичних медичних препаратів; контроль за продуктами харчування, питною водою і джерелами водопостачання; завчасне створення і підготовка спеціальних медичних формувань та розгортання необхідної кількості лікувальних закладів; накопичення медичних засобів захисту, медичного та спеціального майна і техніки; контроль за станом довкілля, санітарно-гігієнічною та епідемічною ситуацією; підготовка медичного персоналу та загальне медико-санітарне навчання населення);

- біологічний захист (захист від біологічних засобів ураження включає своєчасне виявлення чинників біологічного зараження, їх виду і масштабів, проведення комплексу адміністративно-господарських, режимно-обмежувальних і спеціальних протиепідемічних та медичних заходів; захист від біологічних засобів вимагає: своєчасного використання колективних та індивідуальних засобів захисту; введення режимів карантину та обсервації; знезаражування осередку ураження; проведення екстреної та специфічної профілактики; додержання протиепідемічного режиму об'єктами господарювання, лікувальними закладами і населенням);

- радіаційний і хімічний захист (цей захист включає заходи щодо виявлення і оцінки радіаційної та хімічної обстановки, організацію і здійснення дозиметричного і хімічного контролю, розроблення типових режимів радіаційного захисту, забезпечення засобами індивідуального захисту, організацію і проведення спеціальної обробки; виконання вимог даного виду захисту досягається: завчасним накопиченням і підтримкою в готовності засобів індивідуального захисту і приладів радіаційної і хімічної розвідки та контролю; розроблен-

ням типових режимів радіаційного захисту населення і функціонування об'єктів господарювання в умовах зараження місцевості; розробленням загальних критеріїв, методів та методик радіаційної та хімічної розвідки і спостережень тощо) [12].

Таким чином, в Концепції захисту населення і територій у разі загрози та виникнення надзвичайних ситуацій достатньо детально та системно описано основні заходи забезпечення безпеки життєдіяльності.

Таким чином, на рівні законів та підзаконних нормативно-правових актів достатньо детально регламентовані заходи забезпечення безпеки населення та територій у разі виникнення надзвичайних ситуацій та в умовах правового режиму надзвичайного стану.

Проте, наразі нагальною є потреба правової регламентації використання автоматизованих систем захисту населення і територій (для функціонування яких використовуються інформаційні технології), до яких слід віднести:

- автоматизовані системи оповіщення та інформування населення про надзвичайні ситуації, загрози безпеці життєдіяльності (з використанням мобільних застосунків та Інтернет);

- автоматизовані системи спостереження та контролю за довкіллям, продуктами харчування, якістю води, повітря (включаючи хімічний та радіологічний контроль), інфраструктурою населених пунктів та іншими об'єктами з метою виявлення потенційних загроз безпеці життєдіяльності;

- автоматизовані системи обслуговування захисних споруд, сховищ та укриттів, підтримання їх в належному стані та забезпечення резервами продуктів харчування, води, повітря тощо;

- автоматизовані системи мобілізації людських та матеріально-технічних ресурсів, які необхідні для ліквідації наслідків надзвичайних ситуацій (з використанням мобільних застосунків та Інтернет);

- автоматизовані системи забезпечення реалізації евакуаційних заходів: блокування та відкриття шляхопроводів, регулювання дорожнього руху, утворення додаткових шляхів евакуації (до прикладу – надувних сходів) тощо;

- автоматизовані системи протидії негативним чинникам, що сприяють виникненню

надзвичайних ситуацій: автоматизовані системи гасіння пожеж, знезараження (санітарної обробки, дезінфекції) об'єктів та територій тощо.

Наведений перелік не є повним, адже майже щодня з'являються нові цифрові технології, використання яких потребує правового врегулювання, включаючи нові інформаційні технології, які можуть бути використані у сфері забезпечення безпеки життєдіяльності.

Висновки. Проведене дослідження дозволяє сформулювати висновок про те, що заходи забезпечення безпеки населення та територій у разі виникнення надзвичайних ситуацій достатньо детально регламентовані Кодексом цивільного захисту України. Крім того, заходи захисту населення і територій в умовах дії правового режиму надзвичайного стану регламентовані Законом України «Про правовий режим надзвичайного стану».

Також заходи захисту населення і територій від надзвичайних ситуацій передбачені підзаконними нормативно-правовими актами, серед яких: Концепція захисту населення і територій у разі загрози та виникнення надзвичайних ситуацій, схвалена указом Президента України від 26 березня 1999 р. № 284/99, Положення про Державну службу України з надзвичайних ситуацій, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 16 грудня 2015 р. № 1052, Положення про організацію оповіщення про загрозу виникнення або виникнення надзвичайних ситуацій та організації зв'язку у сфері цивільного захисту, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 27 вересня 2017 р. № 733.

Одним із перспективних напрямів адміністративно-правового врегулювання заходів забезпечення безпеки населення і територій у разі виникнення надзвичайних ситуацій є правове регулювання використання технології штучного інтелекту у сфері забезпечення безпеки життєдіяльності.

Актуальним напрямом удосконалення механізму цільової мобілізації людських та матеріальних ресурсів у разі виникнення надзвичайної ситуації є цифровізація цього процесу із використанням мобільного застосунку, зокрема, шляхом створення бази даних добровольців – громадян, які готові в будь-який момент прийняти участь в ліквідації наслідків надзвичайної ситуації, включаючи систему їх термінового оповіщення через мобільний застосунок з урахуванням місця знаходження доданих до бази даних добровольців поблизу місця виникнення надзвичайної ситуації або локалізації її наслідків.

Актуальною також є потреба адміністративно-правової регламентації використання автоматизованих систем захисту населення і територій, тобто систем для функціонування яких використовуються інформаційні (цифрові) технології.

Необхідність формулювання конкретних пропозицій щодо внесення змін до чинного національного законодавства в частині адміністративно-правової регламентації використання автоматизованих систем забезпечення безпеки населення і територій у разі виникнення надзвичайної ситуації та в умовах дії правового режиму надзвичайного стану обумовлює перспективність подальшого дослідження даної теми.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Апшай Ф.В., Халак О.В. Аналіз правових засад безпеки життєдіяльності. *Journal «ScienceRise: Juridical Science»*. 2021. № 1 (15). С. 4-7. DOI: 10.15587/2523-4153.2021.228246
2. Гринюк Т.О. Безпека людини як комплексний підхід до питань охорони праці, безпеки життєдіяльності, цивільного захисту та пожежної безпеки. *Психолого-педагогічні основи гуманізації навчально-виховного процесу в школі та ВНЗ: зб. наук. праць*. 2013. Вип. 2 (10). С. 38-43.
3. Марченко К.М., Оришака О.В. Інформаційна безпека життєдіяльності людини і суспільства в умовах війни. *Центральноукраїнський науковий вісник. Технічні науки*. 2023. Вип. 7 (1). С. 16-21.
4. Остапенко О.І. Адміністративно-правова природа безпеки населення України. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична*. 2021. Вип. 30. С. 234-246.
5. Хитра О.Л. Особливості діяльності Державної служби з надзвичайних ситуацій щодо реалізації державної політики у сфері цивільного захисту населення. *Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична*. 2022. Вип. 32. С. 212-219.

6. Чекригін О.М. Принципи діяльності державної служби України з надзвичайних ситуацій із запобігання надзвичайним ситуаціям. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2023. № 2. С. 637-641.

7. Кодекс цивільного захисту України від 2 жовтня 2012 р. № 5403-VI. Дата оновлення: 21.09.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5403-17#Text> (дата звернення: 07.11.2024).

8. Про правовий режим надзвичайного стану: Закон України від 16 березня 2000 р. № 1550-III. Дата оновлення: 18.05.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1550-14#Text> (дата звернення: 07.11.2024).

9. Про затвердження Положення про організацію оповіщення про загрозу виникнення або виникнення надзвичайних ситуацій та організації зв'язку у сфері цивільного захисту: постанова Кабінету Міністрів України від 27 вересня 2017 р. № 733. Дата оновлення: 13.03.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/733-2017-%D0%BF#Text> (дата звернення: 07.11.2024).

10. Положення про Державну службу України з надзвичайних ситуацій, затверджене постановою Кабінету Міністрів України від 16 грудня 2015 р. № 1052. Дата оновлення: 17.08.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1052-2015-п#Text> (дата звернення: 07.11.2024).

11. Концепція розвитку штучного інтелекту в Україні, схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 2 грудня 2020 р. № 1556-р. Дата оновлення: 29.12.2021. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-р#Text> (дата звернення: 07.11.2024).

12. Про Концепцію захисту населення і територій у разі загрози та виникнення надзвичайних ситуацій: Указ Президента України від 26 березня 1999 р. № 284/99. Дата оновлення: 26.03.1999. Режим доступу: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/284/99#Text> (дата звернення: 07.11.2024).

УДК 342.9

DOI <https://doi.org/10.32782/2408-9257-2024-4-9>

Ковбас І. В.,

доктор юридичних наук,

доцент кафедри публічного права

Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича

<https://orcid.org/0000-0001-7039-1586>

Гавалешко П. С.,

кандидат юридичних наук,

суддя Шевченківського районного суду м. Чернівці,

<https://orcid.org/0000-0001-5903-6321>

ІНСТРУМЕНТИ ЗАХИСТУ ПРАВ, СВОБОД ТА ІНТЕРЕСІВ ПРИВАТНИХ ОСІБ У СФЕРІ ПУБЛІЧНОГО ВРЯДУВАННЯ

TOOLS TO PROTECT THE RIGHTS, FREEDOMS AND INTERESTS OF INDIVIDUALS IN PUBLIC ADMINISTRATION

Стаття присвячена аналізу інструментів захисту прав, свобод та інтересів приватних осіб у сфері публічного управління.

Автори зазначають, що інструменти захисту прав, свобод та інтересів приватних осіб у сфері публічного врядування є важливою частиною правової системи будь-якої держави, оскільки забезпечують механізми для контролю над діяльністю органів публічної влади та захист прав громадян та виділяють самі основні: Конституція України, Адміністративне право та судочинство, механізми оскарження рішень органів публічної влади, інститут Омбудсмана, Антикорупційне бюро. Також автори називають право на інформацію, захист прав через міжнародні організації, право на компенсацію

Далі автори статті звертають увагу на суб'єктів адміністративного права приватних осіб, які є учасниками адміністративних правовідносин і правовий статус яких характеризується відсутністю владних повноважень у сфері публічного управління.

Звертається увага, що вагоме місце у забезпеченні порушених прав, свобод і законних інтересів громадян займають адміністративні засоби захисту прав, а саме: 1) адміністративна медіація; 2) адміністративне оскарження; 3) притягнення винних посадових осіб публічної адміністрації до спеціальної дисциплінарної відповідальності; 4) відшкодування шкоди, завданої незаконними діями (бездіяльністю) суб'єктів публічної адміністрації; 5) засоби самозахисту – легальні засоби протесту та характеризує їх.

Серед традиційних способів вирішення правових спорів (конфліктів), зокрема і в адміністративному полі автор називає медіацію, власне медіацію в адміністративному судочинстві, як один із інструментів захисту прав, свобод та інтересів приватних осіб у сфері публічного управління.

Наступним інструментом захисту прав свобод та інтересів приватних осіб у сфері публічного управління автори називають адміністративне оскарження та характеризує його.

Автори звертають увагу і на притягнення винних посадових осіб публічної адміністрації до спеціальної дисциплінарної відповідальності та досліджує цей інструмент захисту прав і свобод.

Що стосується такого засобу захисту прав і свобод як відшкодування шкоди, завданої незаконними діями (бездіяльністю) суб'єктів публічної адміністрації, то автори у своєму науковому пошуку звертаються до Цивільного кодексу України.

Що стосується *засобів самозахисту* як інструменту захисту прав, свобод та інтересів приватних осіб у сфері публічного адміністрування – то авторами називаються легальні засоби протесту.

Ключові слова: *інструмент захисту, суб'єктивні права, учасники адміністративних відносин, адміністративна медіація, адміністративне оскарження, притягнення винних посадових осіб публічної адміністрації до спеціальної дисциплінарної відповідальності, відшкодування шкоди, завданої незаконними діями (бездіяльністю) суб'єктів публічної адміністрації, засоби самозахисту – легальні засоби протесту.*

The article is devoted to the analysis of instruments for protection of rights, freedoms and interests of individuals in the field of public administration.

The author notes that the instruments for protection of rights, freedoms and interests of individuals in the field of public administration are an important part of the legal system of any state, as they provide mechanisms for control over the

activities of public authorities and protection of citizens' rights, and highlights the most important ones: The Constitution of Ukraine, Administrative Law and Judicial Procedure, mechanisms for appealing against decisions of public authorities, the Ombudsman institution, and the Anti-Corruption Bureau. The author also mentions the right to information, protection of rights through international organisations, and the right to compensation.

Next, the author of the article draws attention to the subjects of administrative law – private individuals who are participants to administrative legal relations and whose legal status is characterised by the absence of power in the field of public administration.

It is noted that an important place in ensuring the violated rights, freedoms and legitimate interests of citizens is occupied by administrative remedies, namely: 1) administrative mediation; 2) administrative appeal; 3) bringing the guilty public administration officials to special disciplinary liability; 4) compensation for damage caused by unlawful actions (inaction) of public administration entities; 5) self-defence means – legal means of protest and their characteristics.

Among the traditional methods of resolving legal disputes (conflicts), including in the administrative field, the author names mediation, specifically mediation in administrative proceedings, as one of the instruments for protecting the rights, freedoms and interests of individuals in the field of public administration.

The author names administrative appeal as the next instrument of protection of rights, freedoms and interests of individuals in the field of public administration and characterises it.

The author also draws attention to bringing the guilty public administration officials to special disciplinary liability and examines this instrument of protection of rights and freedoms.

With regard to such a remedy for protection of rights and freedoms as compensation for damage caused by unlawful acts (omissions) of public administration entities, the author refers in her research to the Civil Code of Ukraine.

With regard to self-defence as a tool for protecting the rights, freedoms and interests of individuals in the field of public administration, the author refers to legal means of protest.

Key words: *instrument of protection, subjective rights, participants to administrative relations, administrative mediation, administrative appeal, bringing guilty public administration officials to special disciplinary liability, compensation for damage caused by unlawful actions (inaction) of public administration entities, self-defence means – legal means of protest.*

Постановка проблеми. Інструменти захисту прав, свобод та інтересів приватних осіб у сфері публічного управління є важливою частиною правової системи будь-якої держави, оскільки забезпечують механізми для контролю над діяльністю органів публічної влади та захист прав громадян. Виділяються такі інструменти захисту: по-перше, Конституційне право. Конституція України є основним документом, що гарантує права та свободи громадян. Вона надає основні інструменти захисту прав, зокрема через можливість звернення до Конституційного суду у випадку порушення прав; по-друге це Адміністративне право та судочинство, де адміністративні суди відіграють важливу роль у захисті прав фізичних осіб у сфері публічного управління. Людина має право звертатися до адміністративного суду для оскарження рішень органів влади, які порушують її права. Під час судових процесів якраз застосовуються механізми відновлення прав, поновлення на роботі, відшкодування матеріальної та моральної шкоди, виправлення незаконних рішень органів публічної влади; по-третє, це так звані механізми оскарження рішень органів публічної влади; по-четверте,

це інститут Омбудсмена – Уповноваженого з прав людини, є незалежним органом, який може здійснювати контроль за діяльністю органів публічної влади та захищати права громадян. Омбудсмен уповноважений розслідувати скарги громадян щодо порушення їхніх прав, а також рекомендувати органам влади вжити заходів для виправлення ситуації; по-п'яте, це антикорупційні органи такі як Антикорупційне бюро, котре спеціалізується на запобіганні корупції в публічному управлінні, що слугує механізмом захисту громадян від зловживань органами влади. Також можна назвати право на інформацію, захист прав через міжнародні організації, право на компенсацію

Аналіз досліджень та публікацій. Окремі аспекти інструментарію захисту прав, свобод та інтересів приватних осіб у сфері публічного управління розглядалися такими науковцями, як: В.В. Баштанник, Л.М. Дучимінська, В.І. Козак, І.В. Ковбас, Р.С. Мельник, В.М. Бевзенко, О.В. Кузьменко, А.О. Новак, І.В. Пате-рило, В.К. Колпаков, В.В. Середя та інші.

Виклад основного матеріалу. Норми права, котрі регулюють адміністративно-правові відносини, часто зазнають порушень з боку

публічної адміністрації а також й інших осіб, які не мають подібного статусу, тобто характеризуються відсутністю владних повноважень.

В країні, попри широкомасштабного вторгнення російської федерації в Україну триває реформування такого суб'єкту – носія адміністративно-владних повноважень як органи місцевого самоврядування, які являються суб'єктами адміністративного права і які є учасниками адміністративно-правових відносин. Як зауважує І.В. Ковбас : «Така реформа повинна забезпечити розвиток демократичних засад у формуванні й діяльності місцевого самоврядування, сприяти одночасному вирішенню питання підвищення ефективності та економічності функціонування системи органів місцевого самоврядування на обласному рівні, забезпечення належної реалізації прав і свобод людини і громадяни, що є основною цінністю держави». Тобто, така реформа повинна убезпечувати адміністративно-правові відносини від порушень з боку органів місцевого самоврядування наділених певними владними повноваженнями [1, с. 135-138; 2, с. 74-78].

Суб'єктами адміністративного права приватних осіб, які є учасниками адміністративних правовідносин і правовий статус яких характеризується відсутністю владних повноважень у сфері публічного управління є: фізичні особи – громадяни України, іноземці, особи без громадянства; фізичні особи-підприємці; юридичні особи приватної форми власності (підприємства, установи, господарські товариства); громадські об'єднання; професійні спілки; політичні партії; органи самоорганізації населення; релігійні організації [3, с. 65]. З метою недопущення подібних порушень і вживаються певні адміністративно-правові заходи для захисту прав, свобод і законних інтересів фізичних і юридичних осіб [4, с. 110]. Як зазначав професор В. Авер'янов, що «За своїм глибинним призначенням, адміністративне право має визначатися як «право забезпечення і захисту прав людини» [5, с. 10], тому адміністративно-правовий захист прав особи є надійною гарантією швидкого та ефективного захисту прав людини.

Фізичні та юридичні особи зазвичай потребують захисту від суб'єктів владних повнова-

жень та інших осіб, котрі не мають таких владних повноважень [4, с. 110].

Першим таким суб'єктом, котрий має своїм основним завданням захист прав, свобод і законних інтересів приватних осіб є публічна адміністрація, яка хоча й існує в публічній площині і є його утворенням, однак в силу різних обставин виступає й суб'єктом порушення таких прав. Як зазначає О.О. Маркова, що «... до предмета адміністративного права належить адміністративна діяльність щодо забезпечення захисту від свавілля органів виконавчої влади та інших суб'єктів публічної адміністрації». Тому, обов'язковою передумовою забезпечення прав і свобод людини та громадянина є законність і принцип зв'язаності публічної адміністрації правом [6, с. 2]. Універсальним інститутом захисту законодавчо закріплених прав та інтересів громадян є адміністративне судочинство [7, с. 27], котре є й правовою конкретизацією конституційних прав і свобод особи [7, с. 28].

Таким чином, можна констатувати, що інструментами захисту прав, свобод та інтересів приватних осіб у сфері публічного адміністрування виступають адміністративні (квазісудові) засоби правового захисту приватних осіб в адміністративно-правових відносинах із суб'єктами публічної адміністрації через звернення до відповідного компетентного позасудового арбітра щодо незаконності рішень, дій чи бездіяльності суб'єктів публічної адміністрації [6, с. 2]. Вагоме місце у забезпеченні порушених прав, свобод і законних інтересів громадян займають адміністративні засоби захисту прав, а саме: 1) адміністративна медіація; 2) адміністративне оскарження; 3) притягнення винних посадових осіб публічної адміністрації до спеціальної дисциплінарної відповідальності; 4) відшкодування шкоди, завданої незаконними діями (бездіяльністю) суб'єктів публічної адміністрації; 5) засоби самозахисту – легальні засоби протесту. [3, с. 64; 6, с. 2].

Серед традиційних способів вирішення правових спорів (конфліктів), зокрема і в адміністративному полі є *медіація*.

Відповідно до ч.4 ст.1 Закону України «Про медіацію», «медіація – це обов'язкова, конфіденційна, структурована процедура, під час якої сторони за допомогою медіато-

ра (медіаторів) намагаються запобігти виникненню або врегулювати конфлікт (спір) шляхом переговорів» [8]. Відповідно до ст. 3 цього Закону сфера його дії «поширюється на суспільні відносини, пов'язані з проведенням медіації з метою запобігання виникненню конфліктів (спорів) у майбутньому або врегулювання будь-яких конфліктів (спорів), у тому числі цивільних, сімейних, трудових, господарських, адміністративних, а також у справах про адміністративні правопорушення та у кримінальних провадженнях з метою примирення потерпілого з підозрюваним (обвинуваченим)» [8]. Ефективність медіації доводиться по-перше, конфіденційністю, меншою витратою часу та грошей, можливістю вийти за межі процесуального предмету спору, по-друге, дає можливість забезпечити більше можливостей взаємовигідного виходу із правового конфлікту, що дає шанс учасникам спору вийти з нього принаймні не в поганих та озлоблених між собою відносинах [9, с. 177].

Відповідно до ст. 17 Закону України «Про медіацію» «1. Медіація про-водиться медіатором (медіаторами) з дотриманням вимог закону, договору про проведення медіації, правил проведення медіації та норм професійної етики медіатора». Відповідно до ст. 9 цього ж Закону «1. Медіатором може бути фізична особа, яка пройшла базову підготовку медіатора в Україні або за кордоном.

2. Медіатором не може бути особа, яка має судимість, особа, цивільна дієздатність якої обмежена, або недієздатна особа.

3. Сторони медіації, органи державної влади та органи місцевого самоврядування, підприємства, установи, організації незалежно від форм власності та підпорядкування, громадські об'єднання можуть встановлювати додаткові вимоги до медіаторів, яких вони залучають або послугами яких користуються, зокрема щодо наявності спеціальної підготовки, віку, освіти, практичного досвіду тощо.

4. Об'єднання медіаторів та суб'єкти, що забезпечують проведення медіації, можуть встановлювати додаткові вимоги до медіаторів, яких вони включають до своїх реєстрів, зокрема щодо наявності спеціальної підготовки, віку, освіти, практичного досвіду тощо» [8; 9, с. 178].

Медіація в адміністративному судочинстві, як один із інструментів захисту прав, свобод та інтересів приватних осіб у сфері публічного управління по суті така ж сама медіація, але серед сторін обов'язково кореспондує себе орган публічної влади чи посадова особа (посадовець). Іншою стороною може бути приватна особа або інший адміністративний орган [9, с. 179].

Безумовно, застосування медіації в адміністративному судочинстві, су-проводжується певними складнощами: по-перше, учасники спору виступають нерівноправними суб'єктами – між ними існують відносини влада-підпорядкування; по-друге, постає така проблема як існування корупційних ризиків через домовленості між посадовою особою та приватною особою; по-третє, у своїй діяльності орган державної влади керується публічним інтересом і не має свободи у прийнятті рішень; по-четверте, ризик звинувачення державного службовця у перевищенні повноважень при укладенні медіаційної угоди [10, с. 185]. Але, незважаючи на те, що сучасний КАСУ підтримує застосування медіації в адміністративних спорах, медіація в адміністративному судочинстві відбувається нечасто. Основна причина – це відсутність відповідних повноважень у суб'єктів публічної влади, наявність ризиків настання відповідальності для суб'єктів владних повноважень у разі примирення [11, с. 80]. Унеможливорює медіацію в адміністративних суперечках, які виникають у справах, у яких учасником правовідносин є вищі органи державної влади та посадові особи наприклад: Президент України, Верховна Рада України, Кабінет Міністрів України, тощо, а й те, що компетенція цих суб'єктів владних повноважень не може відповідати окремим індивідуальним вимогам заявників в адміністративному судочинстві [12, с. 241].

Наступним інструментом захисту прав свобод та інтересів приватних осіб у сфері публічного управління є *адміністративне оскарження*. Адміністративне оскарження виступає позасудовим механізмом захисту прав та основоположних свобод людини, який закріплений на конституційному рівні в Україні. Статтею 55 Конституції України закріплене право на оскарження в суді рішень, дій чи безді-

яльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб. Крім того, ст. 40 Конституції України гарантується право для всіх «направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади, органів місцевого самоврядування та посадових і службових осіб цих органів, що зобов'язані розглянути звернення і дати обґрунтовану відповідь у встановлений законом строк» [13].

Поняття власне адміністративного оскарження не знайшло свого нормативно-правового закріплення у національному законодавстві України.

Так, на думку вчених-адміністративістів адміністративне оскарження виступає як: поведінка особи (фізичної або юридичної), яка має певні характерні риси (законності, свідомості, вольову спрямованість, ціленаправленість); адміністративно-правовий спосіб захисту; позасудовий спосіб захисту; факультативна стадія адміністративної процедури. Як стверджує А.О. Новак, адміністративне оскарження – це адміністративна процедура, яка здійснюється суб'єктами публічної адміністрації вищого рівня шляхом перегляду адміністративного акта публічної адміністрації з метою захисту прав і інтересів приватної особи [14, с. 409].

Притягнення винних посадових осіб публічної адміністрації до спеціальної дисциплінарної відповідальності також слугує своєрідним інструментом захисту прав, свобод та інтересів приватних осіб у сфері публічного адміністрування та є різновидом інституту юридичної відповідальності [4, с. 267]. В цьому контексті необхідно зазначити, що спеціальну дисциплінарну відповідальність передбачено для конкретно визначених категорій працівників на підставі статутів та положень про дисципліну і спеціальних нормативних актів. Її характеризує спеціальний суб'єкт дисциплінарного проступку, особливий тип дисциплінарного проступку, спеціальні види дисциплінарних стягнень, особливий порядок накладення та оскарження дисциплінарного стягнення [15, с. 23].

Що стосується такого засобу захисту прав і свобод як відшкодування шкоди, завданої незаконними діями (бездіяльністю) суб'єктів

публічної адміністрації, то по-перше, загальні підстави відшкодування шкоди визначені Главою 82 ЦК України, якою встановлюється обов'язок держави, Автономної Республіки Крим або органу місцевого самоврядування відшкодувати шкоду, завдану фізичній або юридичній особі: 1) незаконними рішеннями, дією чи бездіяльністю органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим, органу місцевого самоврядування при здійсненні ними своїх повноважень; 2) незаконними рішеннями, дією чи бездіяльністю посадової або службової особи органу державної влади, органу влади Автономної Республіки Крим, органу місцевого самоврядування при здійсненні ними своїх повноважень; 3) в результаті прийняття органом державної влади, органом влади Автономної Республіки Крим, органом місцевого самоврядування нормативно-правового акту, що був визнаний незаконним і скасований [16]. Крім того, в статтях 1166 та 1167 ЦК України вказується на два види шкоди, що може бути завдана та, відповідно, в подальшому відшкодована: майнова та моральна. Однак в більшості статей Гл. 82 ЦК України, у тому числі ст. 1173 ЦКУ, вказується на те, що відшкодовуватися має шкода без врахування можливого її поділу на види. Відповідальність за шкоду, завдану органом державної влади, органом влади Автономної республіки Крим або органом місцевого самоврядування, настає незалежно від вини цих органів, тобто і при випадковому завданні [16].

Окрім того, в Україні прийнято цілий ряд законодавчих актів, якими передбачені питання відповідальності держави перед громадянами у конкретних і фактично безспірних ситуаціях. Це, зокрема, Закони України: «Про правовий режим територій, що зазнали радіоактивного забруднення внаслідок Чорнобильської катастрофи»; «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи»; «Про реабілітацію жертв репресій комуністичного тоталітарного режиму 1917-1991 років»; «Про державні гарантії відновлення заощаджень громадян України»; «Про порядок відшкодування шкоди, завданої громадянину незаконними діями органів дізнання, попереднього слідства, прокуратури і суду», тощо.

Що стосується *засобів самозахисту* як інструменту захисту прав, свобод та інтересів приватних осіб у сфері публічного адміністрування – то це легальні засоби протесту. Легальна можливість виявляти протести масового спрямування проявляється через регулювання права на свободу мирних зібрань, задекларованих ст. 11 Європейської конвенції про захист прав людини [17] та ст. 21 Міжнародного пакту про громадянські та політичні права [18]. На національному ж рівні право на свободу мирних зібрань задекларовано у ст. 39 Конституції України, у якій зазначено: «Громадяни мають право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи і демонстрації, про проведення яких завчасно сповіщаються органи виконавчої влади чи органи місцевого самоврядування. Обмеження щодо реалізації цього права можуть встановлюватися судом відповідно

до закону і лише в інтересах національної безпеки та громадського порядку – з метою запобігання заворушенням чи злочинам, для охорони здоров'я населення або захисту прав і свобод інших людей» [13].

Висновки. На підставі вищевикладеного можна констатувати, що адміністративні засоби захисту прав, свобод та інтересів приватних осіб у сфері публічного управління на сьогодні є одними із універсальних, серед яких вирізняють наступні: 1) адміністративна медіація; 2) адміністративне оскарження; 3) притягнення винних посадових осіб публічної адміністрації до спеціальної дисциплінарної відповідальності; 4) відшкодування шкоди, завданої незаконними діями (бездіяльністю) суб'єктів публічної адміністрації; 5) засоби самозахисту як легальні засоби протесту і призначенням яких є відновлення порушеного права, із запобіганням таким правопорушенням надалі.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Ковбас І.В. Щодо функцій органів місцевого самоврядування як суб'єктів адміністративного права. Юридичний електронний науковий журнал. 2015. № 2. С. 135-138.
2. Ковбас І.В. Адміністративно-процесуальна правосуб'єктність громадян. Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. 2015. С. 74-78
3. Мельниченко Б. Адміністративно-правові засоби захисту прав, свобод та інтересів приватних осіб у сфері публічного управління. Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: «Юридичні науки». № 2 (34), 2022. С. 64-69.
4. Адміністративне право України. Повний курс : підручник / В. Галуцько, П. Діхтієвський, О. Кузьменко, С. Стеценко та ін. Херсон : Олді-плюс, 2018. 446 с.
5. Авер'янов В. Адміністративне право України: доктринальні аспекти реформування. Право України. 1998. № 8. С.10.
6. Маркова О.О. Адміністративне право. Курс лекцій. Харківський національний університет внутрішніх справ. Харків, 2022.
7. Капля О. М. Реалізація принципу ефективного захисту прав і свобод особи в адміністративному судочинстві країн Європейського Союзу. Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Юриспруденція. 2017. Вип. 26. С. 27–30.
8. Про медіацію : Закон України від 16.11.2021 № 1875-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1875-20#Text>
9. Васечко Л.О., Локтіонова В.В. Медіація в адміністративному судочинстві. Юридичний науковий електронний журнал. № 9/2023. С. 177-179.
10. Ростовська К. В., Гришина Н. В. Медіація в адміністративному судочинстві : міф чи реалії сьогодення. Вісник Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. 2020. Випуск 29. С. 182–188.
11. Мельничук О.Ф. Медіація в адміністративному судочинстві: європейський досвід для України. Науковий вісник Ужгородського університету : серія : Право / голов. ред. Ю. М. Бисага. Ужгород : Видавничий дім «Гельветика», 2022. Т. 2. Вип. 72. – С. 77–81. 10. Муза О. В. Деякі аспекти використання медіації в адміністративному судочинстві України. Університетські наукові записки. 2011. № 4 (40). С. 239–244.
12. Муза О.В. Деякі аспекти використання медіації в адміністративному судочинстві України. Університетські наукові записки. 2011. № 4 (40). С. 239–244.
13. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text>

14. Новак А.О. Адміністративне оскарження: поняття та місце в системі адміністративних процедур. Юридичний науковий електронний журнал. № 5/2022. С. 407-409.

15. Середа В. В. Дисциплінарна відповідальність: поняття, принципи та види. Університетські наукові записки. 2014. № 1. С. 18–25.

16. Цивільний кодекс України : Закон України від 16.01.2003. № 435-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>

17. Європейська конвенція про захист прав людини та основних свобод від 4 листопада 1950 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.

18. Міжнародний пакт про громадянські й політичні права від 16 грудня 1966 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_043#Text.

Лудченко М. Л.,
здобувач кафедри адміністративного, кримінального права і процесу
Міжнародного університету бізнесу і права
orcid.org/0009-0004-3938-5494

ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ «ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ» В КОНТЕКСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ЦЕНТРІВ КОМПЛЕКТУВАННЯ ТА СОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ

THEORETICAL APPROACHES TO DEFINING THE CONCEPT OF "LEGAL REGULATION" IN THE CONTEXT OF THE ACTIVITIES OF TERRITORIAL RECRUITMENT AND SOCIAL SUPPORT CENTERS

У статті проаналізовано теоретичні підходи до визначення поняття «правове регулювання», в контексті діяльності територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки. Доведено пріоритетне значення норм адміністративного права у правовому регулюванні суспільних відносин щодо діяльності ТЦК та СП. Охарактеризовано правовідносини у сфері діяльності ТЦК та СП, урегульовані нормами адміністративного права та наділені субординаційним характером, імперативністю нормативних приписів, процедурним характером, використанням посадовими особами територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки специфічних методів впливу на учасників адміністративних правовідносин, виконавчо-розпорядчим характером адміністративної діяльності зазначених органів військового управління тощо. Визначено поняття правового регулювання діяльності ТЦК та СП, як систематизованого, цілеспрямованого, регулюючого та імперативного впливу норм права на суспільні відносини, які складаються у сфері діяльності ТЦК та СП щодо виконання законодавства з питань військового обов'язку і військової служби, мобілізаційної підготовки та мобілізації, керівництва військовим обліком призовників, військовозобов'язаних та резервістів на території відповідних адміністративно-територіальних одиниць, здійснення контролю за його станом тощо. Встановлено, що суспільні відносини у сфері діяльності ТЦК та СП наділені ознаками імперативності, що свідчить про пріоритетний вплив норм адміністративного права на діяльність зазначених органів військового управління. Підкреслено центральне місце адміністративно-правового регулювання, як важливого напрямку правового забезпечення діяльності територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки.

Ключові слова: *правове регулювання, територіальні центри комплектування та соціальної підтримки, адміністративне право, адміністративні правовідносини, органи військового управління, мобілізаційна підготовка та мобілізація.*

The article analyzes theoretical approaches to the definition of the concept of "legal regulation" in the context of the activity of territorial recruitment and social support centers. The priority importance of the norms of administrative law in the legal regulation of public relations regarding the activities of TCK SP and joint ventures has been proven. The legal relations in the sphere of activity of TCK SP and joint ventures, regulated by the norms of administrative law and endowed with a subordination nature, the imperativeness of normative prescriptions, a procedural nature, the use of specific methods of influence on the participants of administrative legal relations by officials of territorial recruitment and social support centers, and the executive and administrative nature of the administrative activity of the specified bodies are characterized. military administration, etc. The concept of legal regulation of the activities of TCK SP and joint ventures is defined as a systematized, targeted, regulatory and imperative influence of legal norms on social relations, which are formed in the sphere of activity of TCK SP regarding the implementation of legislation on military duty and military service, mobilization training and mobilization. management of military records of conscripts, conscripts and reservists on the territory of the relevant administrative-territorial units, control over their condition, etc. It has been established that public relations in the sphere of activity of the TCK SP are endowed with signs of imperativeness, which indicates the priority influence of the norms of administrative law on the activities of the specified military administration bodies. The central place of administrative and legal regulation is emphasized, as an important direction of legal support for the activity of territorial centers of recruitment and social support.

Key words: *legal regulation, territorial recruitment and social support centers, administrative law, administrative legal relations, military administration bodies, mobilization training and mobilization.*

Постановка проблеми. Правове регулювання в публічному адмініструванні слугує важливим засобом реалізації державної політики у військово-політичній сфері та фундаментальною основою управлінської діяльності суб'єктів публічного адміністрування, першорядну роль серед яких у сфері мобілізаційної підготовки та мобілізації відіграють територіальні центри комплектування та соціальної підтримки (далі – ТЦК та СП).

У широкому розумінні правове регулювання в публічному адмініструванні представляє систему правових засобів, спрямованих на упорядкування суспільних відносин. Іншими словами, визначальна роль правового регулювання в державному управлінні обумовлена здатністю правових норм впливати на суспільні відносини, шляхом здійснення цілеспрямованого регулюючого впливу.

У той же час, визначення поняття «правового регулювання», як центральної категорії адміністративного права, протягом тривалого часу слугує важливим напрямом наукових досліджень фахівців галузевих наук, а також теорії права.

Саме тому, серед важливих завдань цього дослідження автором визначено розкриття поняття правового регулювання, як наукової категорії, та з'ясування його ролі в діяльності ТЦК та СП.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Окремі теоретичні проблеми правового регулювання діяльності органів публічного адміністрування проаналізовані в роботах І.В. Арт'юмова, О.М. Бандурки, Д.В. Вітера, В.В. Галуцька, Є. Гетьмана, Л.І. Загайнової, О.М. Казакевича, А.Т. Комзюка, Г.О. Пономаренка, В.Й. Разводовського, О.М. Руденка, С.А. Савенка, В.Г. Севрука, С.Г. Серьогіної, О.Ф. Скакун, В.К. Шкарупи та інших провідних українських науковців. Разом з тим, з'ясування поняття правового регулювання діяльності органів військового управління, зокрема, територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки, належить до малодосліджених напрямів наукового пошуку, що й обумовило вибір запропонованої теми дослідження.

Формування цілей статті (постановка завдання). Мета дослідження полягає у аналізі теоретико-правових підходів до з'ясування

поняття правового регулювання діяльності територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки та визначення місця адміністративно-правових норм у правовому регулюванні зазначеної діяльності.

Виклад основного матеріалу. В науці адміністративного права поняття правового регулювання відноситься до числа малодосліджених, а відтак – найбільш дискусійних напрямів адміністративно-правових досліджень.

При цьому, в контексті обраної автором теми дослідження, важливість визначення поняття правового регулювання, проявляється у його практичному значенні, адже, на переконання колективу авторів навчального посібника «Нормативно-правове забезпечення стратегічного курсу України на європейську та євроатлантичну інтеграцію», формування систематизованої належним чином та структурованої законодавчої та нормативно-правової бази, має на меті забезпечення регулювання життєдіяльності держави, з урахуванням умов її внутрішнього становища, відповідної динаміки його змін, ситуативного впливу на перебіг подій у країні [1, с. 5].

Отже, вироблення науково обґрунтованих теоретико-правових підходів до визначення поняття правового регулювання, матиме на меті систематизацію норм адміністративного права, спрямованих на регулювання діяльності ТЦК та СП, зокрема, у сфері мобілізаційної підготовки та мобілізації.

З одного боку, сприйняття правового регулювання виключно в якості системи правових засобів, націлених на впорядкування певної групи суспільних відносин, розкриває вузький підхід до розуміння досліджуваної категорії, оскільки не враховує деякі сутнісні ознаки правового регулювання, які докладно описані в наукових дослідженнях.

Наприклад, О.Ф. Скакун визначає правове регулювання в якості здійснюваного державою за допомогою права та сукупності правових засобів упорядкування суспільних відносин, їх юридичне закріплення, охорону та розвиток [2, с. 529]. З наведеного визначення випливає, що здатність правових засобів впливати на суспільні відносини – це не єдина ознака правового регулювання. Важливими характеристиками досліджуваного правового явища також

виступає здатність правового регулювання «перетворювати» суспільні відносини у правовідносини, закріплюючи їх зміст у нормах права. Крім того, важливою ознакою правового регулювання слугує мета його здійснення, яка включає забезпечення охорони та розвитку суспільних відносин.

Окремі вчені, виходячи зі змісту запропонованих ними підходів, використовують поняття «правове регулювання», «правові засади», «правова основа», як синонімічні. Зокрема, Є. Гетьман розкриває зміст правових засад, як сукупність норм права або сукупність певного переліку нормативно-правових актів, а саме: «правові засади являють собою сукупність прийнятих владою законів, кодексів, підзаконних актів, що мають закріплювати демократичні основи, які визнані багатьма державами світу і є основою певного виду діяльності» [3, с. 283]. Цілком очевидно, що в даному випадку вчений здійснює ототожнення термінів «правове регулювання» та «правові засади», розкриваючи останні в якості системи нормативно-правових актів, спрямованих на здійснення регулюючого впливу на суспільні відносини.

Також, варто звернути увагу на позицію С.Г. Серьогіної, яка вважає, що правова основа втілює сукупність правових норм, що регулюють суспільні відносини, які виникають у процесі організації й функціонування органів публічної влади, закріплюють елементи їх організації і діяльності» [4, с. 55]. Представляється, що формулювання авторкою поняття правового регулювання, здійснено за допомогою його ототожнення із терміном «правова основа», який розуміється С.Г. Серьогіною, в якості сукупності правових норм, спрямованих на регулювання суспільних відносин.

На думку А. Т. Комзюка, правове регулювання – це специфічний вплив, який здійснюється правом як особливим інституційним регулятором. При цьому правове регулювання має цілеспрямований, організаційний, результативний характер і здійснюється за допомогою цілісної системи засобів, що реально виражають саму матерію права як нормативного інституту утворення – регулятора [5, с. 47]. С. А. Савенко та В.Г. Севрук наголошують, що у теорії права правове регулювання розуміється як вплив на суспільні відносини, який може

мати функціональний, управлінський характер тощо [6, с. 15; 7, с. 197].

Аналіз запропонованих вищевказаними вченими висновків стосовно поняття правового регулювання дозволяє дійти висновку про його ототожнення із сукупністю нормативно-правових актів, яка (сукупність) відрізняється систематизованістю, цілеспрямованістю, регулюючим впливом на суспільні відносини, універсальністю тощо.

При цьому, спроба авторів змістовно розмежувати поняття «правове регулювання», «правове забезпечення», «правові засади» тощо, на нашу думку, не має а ні теоретичного, ні нормативного підґрунтя. Зазначений висновок обумовлюється «небажанням» законодавця визначити поняття правового регулювання, в рамках окремого законодавчого акту.

Зокрема, термін «правове регулювання», в контексті тематики цього дослідження, можна знайти у нормах Закону України «Про мобілізаційну підготовку і мобілізацію». Проте, поняття цієї правової конструкції може бути сформовано автором лише опосередковано, виходячи з логіки побудови правової норми цього закону. Наприклад, відповідно до частини 3 статті 3 Закону України «Про мобілізаційну підготовку і мобілізацію», правове регулювання у сфері мобілізаційної підготовки і мобілізації становить зміст мобілізаційної підготовки [8].

При цьому, у статті 10 цього ж закону, використовується термін «законодавче регулювання». Разом з тим, не закріплюючи його змісту, в нормі статті 10 коментованого законодавчого акту зазначається, що Верховна Рада України відповідно до Конституції України здійснює законодавче регулювання питань мобілізаційної підготовки та мобілізації, визначає відповідні видатки з Державного бюджету України, затверджує протягом двох днів з моменту звернення Президента України укази про введення воєнного чи надзвичайного стану в Україні або в окремих її місцевостях, про загальну або часткову мобілізацію.

Із змісту зазначеної норми випливає, що під терміном «законодавче регулювання» законодавець розуміє нормативно-правові акти, які приймаються Верховною Радою України, а саме: закони та постанови нормативного характеру.

Іншими словами, терміни «правове регулювання» та «законодавче регулювання» співвідносяться, як загальне й часткове, де законодавче регулювання слугує частиною, структурним елементом регулювання правового.

Водночас, в контексті співвідношення термінів «правове регулювання» та «правові засади», варто зазначити, що Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань проходження військової служби, мобілізації та військового обліку» використовує термінологічну конструкцію «конституційні засади» [9], що за логікою викладення змісту цього закону означає, що під терміном «конституційні засади» розуміється перелік конституційних норм-принципів, спрямованих на визначення правових основ щодо регулювання суспільних відносин у сфері мобілізаційної підготовки та мобілізації.

Таким чином, спираючись на висновки науковців можна зробити припущення, що і конституційні засади є частиною правового регулювання, адже останнє є ширшим за змістом, адже мета правового регулювання полягає у здійсненні цілеспрямованого, організуючого впливу на суспільні відносини, за допомогою систематизованої сукупності норм права.

Зазначений висновок обумовлюється, наприклад частиною 1 статті 34 Закону України «Про правотворчу діяльність», відповідно до якої «до нормативно-правового акта включаються лише ті норми права, що стосуються його предмета регулювання» [10]. Із вказаної норми можна зробити висновок, правове регулювання забезпечується сукупністю нормативно-правових актів, об'єднаних об'єктом правового впливу – певною сферою суспільних відносин.

При цьому, варто підкреслити провідну роль норм адміністративного права у здійсненні регулюючого впливу на суспільні відносини.

Так, В.Й. Разводовський визначає адміністративно-правове регулювання як комбінацію способів правового регулювання, в якій переважають заборони та заборони. Ця комбінація формується через наділення учасників правовідносин суб'єктивними юридичними правами й покладання на них обов'язків шляхом визначення та закріплення у право-

вих актах певних правил поведінки внаслідок правотворчої діяльності уповноважених на це органів (посадових осіб) [11, с. 169].

В. В. Галунько виділяє такі характерні ознаки адміністративно-правового регулювання, як: наявність цілеспрямованого характеру; організаційний та упорядкований характер, який забезпечується за допомогою застосування специфічних адміністративно-правових засобів регулюючого впливу; специфічний характер цілепокладання; специфічний предмет і методи правового впливу, які координують діяльність суб'єктів права або здійснюються за допомогою їхньої субординаційної підлеглості у процесі виконання або використання норм права; процедурний характер правового регулювання, наслідком чого є виникнення процесуальних прав і обов'язків суб'єктів адміністративно-правових відносин [12, с. 116–118].

Висновки. Таким чином, варто зробити висновок про пріоритетне значення норм адміністративного права у правовому регулюванні суспільних відносин щодо діяльності ТЦК та СП, оскільки зазначені відносини характеризуються субординаційним характером, імперативністю нормативних приписів, процедурним характером, використанням посадовими особами територіальних центрів комплектування та соціальної підтримки специфічних методів впливу на учасників адміністративних правовідносин, виконавчо-розпорядчим характером адміністративної діяльності зазначених органів військового управління тощо.

Отже, правове регулювання діяльності ТЦК та СП, являє собою систематизований, цілеспрямований, регулюючий та імперативний вплив норм права на суспільні відносини, які складаються у сфері діяльності ТЦК та СП щодо виконання законодавства з питань військового обов'язку і військової служби, мобілізаційної підготовки та мобілізації, керівництва військовим обліком призовників, військовозобов'язаних та резервістів на території відповідних адміністративно-територіальних одиниць, здійснення контролю за його станом тощо.

Характер правового регулювання на суспільні відносини у вказаній сфері, наділений ознаками імперативності, що свідчить про прі-

оритетний вплив норм адміністративного права на діяльність ТЦК та СП. Саме тому, варто зробити висновок про центральне місце адміністративно-правового регулювання у сфе-

рі діяльності зазначених органів військового управління, важливе місце серед яких посідають територіальні центри комплектування та соціальної підтримки.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Нормативно-правове забезпечення стратегічного курсу України на європейську та євроатлантичну інтеграцію: Навчальний посібник-хрестоматія: У 2 частинах /Уклад. і коментар: І.В. Артьомов, Д.В. Вітер, Л.І. Загайна, О.М. Казакевич, О.М. Руденко. Ужгород: Ліра, 2007. Ч. I. 452 с.
2. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підручник. Харків : Консул, 2000. 704 с.
3. Гетьман Є. Кодифікація як особливий різновид нормотворчості. Вісник Академії правових наук України. 2008. № 3. С. 283-288.
4. Державне будівництво і місцеве самоврядування в Україні: підруч. для студентів ВНЗ / за ред. С.Г. Серьогіної. Харків: Право, 2005. 256 с.
5. Комзюк А. Т. Заходи адміністративного примусу в правоохоронній діяльності міліції: поняття, види, організаційно-правові питання реалізації: монографія / А. Т. Комзюк ; за заг. ред. О. М. Бандурки. Харків : НУВС, 2002. 336 с.
6. Савенко С. А. Оперативно-розшукове забезпечення судового провадження: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.09. Харків, 2014. 219 с.
7. Севрук В. Г. Протидія злочинам, що вчиняються організованими групами і злочинними організаціями, які сформовані на етнічній основі: правові та організаційно-тактичні засади: монографія. Київ: ДП «ІНФОТЕХ», 2022. 1092 с.
8. Про мобілізаційну підготовку і мобілізацію : Закон України від 21.10.1993 № 3543-ХІІ. Відомості Верховної Ради України. 1993. № 44. Ст. 416.
9. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо окремих питань проходження військової служби, мобілізації та військового обліку : Закон України від 11.04.2024 № 3633-ІХ. Відомості Верховної Ради. 2024. № 19. Ст. 78.
10. Про правотворчу діяльність : Закон України від 24.08.2023 № 3354-ІХ. Відомості Верховної Ради. 2023. № 93. Ст. 364.
11. Разводовський В.Й. Особливості нормативно-правового регулювання державноуправлінських відносин у транспортній сфері. Вісник Національного університету внутрішніх справ. 2003. Випуск 23, С. 167-174.
12. Галуцько В. В. Теорія держави та права : конспект лекцій / В. В. Галуцько, Г. О. Пономаренко, В. К. Шкарупа; за заг. ред. В. К. Шкарупи. Херсон, 2008. 280 с.

Серебро М. В.,

докторант

Ужгородського національного університету

ПРОТИДІЯ ПРАВОПОРУШЕННЯМ У СФЕРІ ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ: ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД

COMBATING OFFENSES IN THE SPHERE OF USE OF INFORMATION TECHNOLOGIES: FOREIGN EXPERIENCE

Наукова публікація присвячена дослідженню зарубіжного досвіду протидії правопорушенням у сфері використання інформаційних технологій.

Ззначається, що у більшості цивілізованих зарубіжних країн встановлено відповідальність за «сталкінг», який визначається як свідоме, здійснюване із протиправним умислом переслідування та спричинення занепокоєння іншій людині. Враховуючи досліджений позитивний досвід, наголошено на необхідності внесення змін до національного законодавства щодо встановлення відповідальності за сталкінг, включаючи відповідальність за кібер-сталкінг – переслідування та спричинення занепокоєння іншій людині із використанням Інтернет (соціальних мереж та месенджерів, електронної пошти та інших засобів електронної комунікації).

Окремо проаналізовано позитивний досвід зарубіжних країн у сфері протидії правопорушенням, які вчиняються із використанням соціальних мереж та месенджерів.

Підкреслено необхідність запозичення позитивного європейського досвіду у сфері захисту персональних даних, зокрема, в частині прийняття в Загального регламенту про захист даних (General Data Protection Regulation, GDPR), який розширює повноваження органів публічної адміністрації у сфері правового регулювання діяльності соціальних мереж та месенджерів, а саме, дозволяє видаляти незаконний контент і змушує адміністраторів платформ докладати зусилля для боротьби з небезпечним контентом. Відповідні зміни необхідно внести в національне законодавство з метою адаптації національних стандартів у сфері захисту персональних даних до права ЄС, а також ефективної протидії поширенню забороненого законом контенту в соціальних мережах та месенджерах. Також доцільним вбачається посилення відповідальності за порушення недоторканості приватного життя (ст. 182 Кримінального кодексу України), а також порушення законодавства про захист персональних даних (ст. 188-39 Кодексу України про адміністративні правопорушення).

Ключові слова: зарубіжний досвід, правопорушення, інформаційні технології, цифровий контент, сталкінг, соціальні мережі, месенджери, персональні дані, протидія, захист.

The scientific publication is devoted to the study of foreign experience in combating offenses in the field of information technology use.

It is noted that in most civilized foreign countries, liability for «stalking» is established, which is defined as a deliberate, unlawful pursuit of another person, what causing concern. Taking into account the positive experience studied, it is emphasized the need to make changes to the national legislation on establishing liability for stalking, including liability for cyber-stalking – harassing and causing concern to another person using the Internet (social networks and messengers, e-mail and other means of electronic communication).

The positive experience of foreign countries in the field of combating crimes committed with the use of social networks and messengers is separately analyzed.

The need to borrow positive European experience in the field of personal data protection is emphasized, in particular, in the part of the adoption of the General Data Protection Regulation (GDPR), which expands the powers of public administration bodies in the field of legal regulation of the activities of social networks and messengers, namely, allows illegal content to be removed and forces platform administrators to make efforts to combat dangerous content. Corresponding changes must be made to national legislation in order to adapt national standards in the field of personal data protection to EU law, as well as to effectively counter the spread of content prohibited by law in social networks and messengers. It is also considered appropriate to increase liability for violation of privacy (Article 182 of the Criminal Code of Ukraine), as well as violation of the legislation on the protection of personal data (Articles 188-39 of the Code of Ukraine on Administrative Offenses).

Key words: foreign experience, crimes, information technologies, digital content, stalking, social networks, messengers, personal data, protection.

Актуальність теми. Правопорушення у сфері використання інформаційних технологій набувають все більшого поширення у зв'язку із загальною тенденцією щодо цифровізації суспільних відносин, збільшенням кількості користувачів Інтернет у геометричній прогресії, появою великої кількості різноманітних соціальних мереж та месенджерів, які часто використовуються із протиправною метою.

До найбільш поширених правопорушень у сфері використання інформаційних технологій відноситься, у тому числі, кібер-сталкінг, тобто протиправне переслідування особи із використанням Інтернет та інших засобів електронних комунікацій, а також порушення законодавства у сфері захисту персональних даних, зокрема права людини на недоторканість приватного життя.

Країни Європейського Союзу та США вживають різноманітні правові засоби протидії та запобігання вказаним правопорушенням, які заслуговують на увагу та визначення можливості і доцільності їх імплементації в національне законодавство та юридичну практику.

Вищевикладеним обґрунтовується актуальність, а також теоретична та практична значимість дослідження зарубіжного досвіду протидії правопорушенням у сфері використання інформаційних технологій.

Різні аспекти правового регулювання використання та розвитку інформаційних технологій завжди були в центрі уваги науковців. Із останніх наукових праць слід виділити роботи Д. Біленької [1], О. Берназюка [2], Т. Ковальової та О. Гунбіної [3], О. Комарова [4], А. Краковської та М. Бабик [5], А. Омельченка [6], Р. Стефанчука [7], І. Тищенкою [8].

Проте, зарубіжний досвід протидії правопорушенням у сфері використання інформаційних технологій ще не був предметом окремого наукового аналізу, що актуалізує підготовку даної публікації.

Постановка завдання. Метою наукової публікації є дослідження зарубіжного досвіду протидії правопорушенням у сфері використання інформаційних технологій.

Методологія даної публікації включає філософські (закони та прийоми діалектики: єдності та боротьби протилежностей, переходу кількісних змін у якісні, прийом «запере-

чення заперечення», принципи об'єктивності та історизму), загальнонаукові (системний та структурно-функціональний методи, прийоми логіки: аналіз, синтез, дедукція та індукція) та спеціально-юридичні методи дослідження (формально-юридичний метод як похідний від аксіоматичного методу дослідження, метод юридичного моделювання). Враховуючи тему дослідження, більшою мірою використовується методологія порівняльного правознавства. Крім того, в процесі дослідження використовуються такі загальновідомі наукові підходи як цивілізаційний, антропоцентричний, телеологічний та синергетичний.

Результати дослідження. У сфері використання інформаційних технологій вчиняється значна кількість правопорушень, більша частина яких вже всебічно описана науковцями та відображена в офіційній статистиці. Проте, із розвитком суспільних відносин та продовженням процесу їх цифровізації з'являються нові способи вчинення протиправних діянь, які потребують оперативної реакції органів публічної адміністрації та правового врегулювання.

Так, однією із найбільш актуальних проблем у сфері використання інформаційних технологій, яка знайшла своє правове врегулювання у багатьох зарубіжних країнах, є проблема сталкінгу.

Вперше поняття «сталкінг» з'явилося на законодавчому рівні як правопорушення, за яке передбачена кримінальна відповідальність, наприкінці двадцятого століття у США (штат Каліфорнія). Відповідно до положень Кримінального кодексу штату, «сталкінг» визначено як свідоме, здійснюване із злим умислом переслідування та спричинення занепокоєння іншій людині. Підставами для схвалення цього закону стало вбивство після тривалого переслідування у 1989 році актриси Ребекі Шефер, яку три роки поспіль домагався її шанувальник, який згодом проник до будинку та застрелив її [9].

Таким чином, в основу складу вказаного правопорушення було покладено не сам факт вбивства, а саме переслідування особи, що спричиняє їй занепокоєння.

Протягом двох років подібні закони з'явилися ще у 30 штатах. У 1996 році Конгрес США прийняв федеральний закон проти пере-

слідування як частину Закону про насильство щодо жінок (VAWA)¹⁷, відповідно до якого перетинання меж штату з метою переслідування певної особи, якщо така поведінка викликає страх та серйозні загрозові побоювання щодо можливих тілесних ушкоджень або смерті жертви, переслідування її найближчих членів родини, є федеральним злочином (18 USC § 2261A) [9].

Таким чином, в правовому полі США з'явився новий склад правопорушення, яке згодом набуло поширення і в цифровому просторі, адже переслідування певної особи із використанням інформаційних технологій стало достатньо поширеним явищем, чому сприяли доступність та простота інформаційного впливу на іншу особу в Інтернет.

Враховуючи євроінтеграційні прагнення України, на особливу увагу заслуговує досвід правової регламентації протидії сталкінгу в Європейському Союзі.

Так, у Німеччині шляхом внесення змін до кримінального закону у березні 2007 року запроваджено відповідальність за сталкінг. Відповідно до диспозиції статті 238 Кримінального кодексу Німеччини будь-яка особа, яка без згоди (несанкціоновано) та навмисно переслідує іншу особу таким чином, що це може мати значний негативний вплив на її спосіб і стиль життя шляхом повторного вчинення такої дії, карається позбавленням волі на строк до трьох років або штрафом [9].

Отже, для притягнення порушника до відповідальності за сталкінг у Німеччині достатньо повторного вчинення такої дії, яка кваліфікується як навмисне переслідування іншої особи без її згоди, що може мати значний негативний вплив на її спосіб і стиль життя. Відповідно, це може бути повторний лист, надісланий на електронну пошту чи повторне повідомлення у месенджері, що може викликати вказані наслідки.

Законодавство Італії у сфері покарання за акти «сталкінгу» представлено Законом «Про невідкладні заходи щодо громадської безпеки та боротьби з сексуальним насильством, а також щодо актів переслідування» від 23 квітня 2009 року № 3821, яким внесені зміни до статті 612 Кримінального кодексу Італійської Республіки такого змісту: «Якщо будь-

хто шляхом неодноразових (повторних) дій погрожує чи переслідує жертву таким чином, щоб викликати в неї стійкий і серйозний стан занепокоєння, тривоги чи страху або викликати обґрунтований страх за своє життя та особисту безпеку або близького родича, або особи, пов'язаної з нею емоційними стосунками, або примусу змінити свої життєві звички, карається позбавленням волі». За вчинення цього виду злочину до винуватої особи може бути застосоване покарання у вигляді позбавлення волі від шести місяців до чотирьох років. Покарання посилюється, якщо злочин вчинено одним із подружжя, що розлучилося, або особою, яка мала психічно-емоційні стосунки з ображеною особою; покарання збільшується вдвічі, якщо діяння вчинено на шкоду неповнолітній особі, вагітній жінці або особі з інвалідністю, або з використанням зброї [9].

Позитивним прикладом для національних законодавців є встановлення кваліфікуючих ознак сталкінгу (та, відповідно, посиленої відповідальності), які передбачає італійське законодавство – вчинення правопорушення одним із подружжя, що розлучилося, або особою, яка мала психічно-емоційні стосунки з особою, яка переслідується, а також вчинення відповідного діяння на шкоду неповнолітній особі, вагітній жінці або особі з інвалідністю, або з використанням зброї.

У Франції «сталкінг» є кримінальним проступком, який визначається як синдром нав'язливого переслідування та відноситься до категорії «delit», а не «crime». Відповідно до статті L. 222-33-2 Кримінального кодексу Франції переслідування особи через неодноразові коментарі чи поведінку з метою погіршення умов її праці, що може порушити її права та гідність, зашкодити фізичному або психічному здоров'ю чи поставити під загрозу її професійне майбутнє, карається позбавленням волі на строк до двох років та штрафом у розмірі 30 тис. євро [9].

Також позитивним прикладом є встановлення кваліфікуючих ознак сталкінгу у французькому законодавстві. Так, переслідування одним із подружжя свого колишнього партнера шляхом здійснення коментарів чи девіантної поведінкою, вторгненням у фізичний простір жертви, метою чи наслідком яких є погіршення

умов життя жертви, що призвело до погіршення її фізичного або психічного здоров'я, карається позбавленням волі на три роки та штрафом у розмірі 45 тис. євро. Якщо за наслідками протиправних дій жертва отримала повну втрату працездатності (понад вісім днів), покарання передбачає строк п'ять років позбавлення волі та штраф у розмірі 75 тис. євро.

Крім того, французьким законодавством передбачено, що покарання збільшується до десяти років позбавлення волі та штрафу у розмірі 150 тис. євро у випадку, якщо переслідування призвело до доведення до самогубства або спроби самогубства жертви.

Також статтю L. 222-33-2-2 Кримінального кодексу Франції передбачено, що переслідування особи через неодноразові коментарі у соціальних мережах чи девіантну поведінку, метою чи наслідком якої є погіршення умов її способу життя, призвело до зміни (погіршення) стану її фізичного чи психічного здоров'я, або у випадку, якщо протиправні діяння призвели до часткової втрати працездатності жертви (до восьми днів) – карається позбавленням волі на один рік і штрафом у розмірі 15 000 євро [9].

Таким чином, окремою частиною вказаної статті Кримінального кодексу Франції передбачено відповідальність за кібер-сталкінг, що також доцільно врахувати під час прийняття відповідного національного закону.

На особливу увагу в контексті євроінтеграції заслуговує досвід протидії сталкінгу у пострадянських країнах, які вже є повноправними членами ЄС.

Так, в Естонії кримінальна відповідальність за переслідування передбачена ст. 157-3 «Нав'язливе переслідування» Кримінального кодексу Естонської Республіки, відповідно до якої прагнення до повторного або тривалого контакту з особою, стеження за особою чи втручання у приватне життя особи проти її волі іншим способом, якщо метою або наслідком таких дій є залякування, приниження або інше суттєве занепокоєння особи, карається штрафом або позбавленням волі строком до одного року. Положення статті 157-3 КК Естонії застосовуються не лише до випадків фізичного переслідування, але і до переслідувань, що здійснюються через Інтернет чи з використанням цифрових технологій.

Також у кримінальному законодавстві Естонії передбачено такий окремий вид кримінального правопорушення як приватне спостереження, що вчиняється з метою переслідування, тобто незаконне слідкування за особою, що здійснюється з метою збору даних про таку особу задля переслідування – карається штрафом або позбавленням волі на строк до трьох років (стаття 137 КК Естонії) [9].

Таким чином, вказані положення Кримінального кодексу Естонської Республіки поширюються і на випадки кібер-сталкінгу (переслідувань особи, що здійснюються за допомогою Інтернет або з використанням інших цифрових технологій).

Відповідно до статті 132-1 Кримінального кодексу Латвійської Республіки переслідування – це повторне або тривале стеження, слідкування за особою, вчинення погроз щодо особи або небажане спілкування з особою, якщо така особа мала підстави побоюватися за свою безпеку чи безпеку своїх близьких – карається позбавленням волі на строк до одного року або тимчасовим позбавленням волі, або пробаційним наглядом, або громадськими роботами, або штрафом. Ті самі дії, якщо вони вчинені щодо особи, з якою особа, що вчинила кримінальне правопорушення, перебуває в першому або другому ступені споріднення або щодо одного з подружжя чи колишнього з подружжя, або щодо особи, з якою особа, що вчинила кримінальне правопорушення, перебуває чи перебувала у постійних інтимних стосунках, або щодо особи, з якою особа, що вчинила кримінальне правопорушення, має спільне (нерозділене) майно – карається позбавленням волі на строк до трьох років або тимчасовим позбавленням волі, або пробаційним наглядом, або громадськими роботами, або штрафом [9].

Для України позитивним прикладом, що заслуговує на імплементацію в національне законодавство, є формулювання вищевказаних кваліфікуючих ознак сталкінгу у латвійському Кримінальному кодексі.

Згідно зі статтю 148-1 Кримінального кодексу Литовської Республіки незаконне переслідування особи, тобто систематичне переслідування потерпілого всупереч його чітко вираженої волі без законних на те підстав, внаслідок якого потерпілий був змушений змінити

місце проживання, місце роботи чи навчальний заклад або іншим чином зазнав негативного впливу на своє суспільне життя або емоційний стан – карається громадськими роботами або штрафом, або обмеженням волі, або арештом. Особа несе відповідальність за переслідування лише за наявності заяви потерпілого чи заяви його законного представника, вимоги прокурора або у разі початку досудового розслідування після виявлення ознак домашнього насильства [9].

Не менш важливим для України є досвід протидії сталкінгу та кібер-сталкінгу у Великобританії та Ірландії, адже в країнах загального права під законодавче врегулювання підпадають найбільш чутливі питання (проблеми).

Так, у Великобританії питання запобігання та протидії сталкінгу регулюються спеціальними законами: «Про захист від переслідування» 1997 року, «Про захист свобод» 2012 року та «Про захист від сталкінгу» 2019 року, якими визначено засади, підстави та умови захисту осіб від ризиків, пов'язаних із переслідуванням та суміжними діями. Під сталкінгом розуміється злочинна агресивна поведінка, спрямована на переслідування певної особи. Законодавчо встановлено, що акти сталкінгу включають такі дії: стеження за людиною; намагання контактувати або спроба зв'язатися з особою будь-яким способом; публікація будь-якої приватної інформації чи іншого компрометуючого матеріалу про певну особу або яка нібито походить від особи; постійний моніторинг використання особою мережі Інтернет, електронної пошти чи будь-якої іншої форми електронного зв'язку; перебування в будь-якому місці (державному чи приватному) з метою організації випадкової зустрічі з жертвою; навмисне посягання на будь-яке майно, що знаходиться у володінні або користуванні особи (жертви); спостереження або шпигування за особою (жертвою) [9].

Таким чином, в законодавстві Великобританії найбільш повно описані всі можливі способи вчинення сталкінгу як протиправного переслідування особи.

Для кваліфікації девіантної поведінки як сталкінгу у Великобританії достатньо двох інцидентів за умови, що правопорушнику відомо про небажаність його дій: це можуть бути два телефонних дзвінки незнайомій людині

(жертві), два подарунки, два випадки переслідування тощо. Правопорушник, винуватий у вчиненні сталкінгу, позбавляється волі на строк, що не перевищує 51 тиждень або до нього застосовується штраф чи обидва покарання одночасно.

Переслідування, пов'язане із погрозою насильства, що має наслідком постійне перебування жертви у тривожному стані або стані занепокоєння, страждань, які здійснюють суттєвий негативний вплив на повсякденну діяльність особи, є за англійським законодавством обтяжуючими обставинами. У таких випадках порушник карається позбавленням волі на строк не більше п'яти років або штрафом чи поєднанням цих двох видів покарань. Якщо ж під час судового розгляду за пред'явленим обвинуваченням присяжні визнають особу-порушника невинуватою, то вони можуть, з огляду на фактично заподіяну шкоду, визнати цю особу винуватою у вчиненні іншого правопорушення (заподіяння тілесних ушкоджень, замах на життя жертви, сексуальні домагання тощо) [9].

Закон Великобританії «Про захист від сталкінгу» регламентує питання видачі захисного ордеру або тимчасового наказу про захист від переслідування, наслідки їх невиконання тощо (тобто процедурні питання).

В Ірландії 9 лютого 2021 року набув чинності Закон «Про переслідування, шкідливу комунікацію та пов'язані правопорушення», відомий як «Закон Коко» (названий на честь Ніколь Фокс, яка покінчила життя самогубством у 2018 році після серії знущань та публікацій її інтимних зображень в мережі Інтернет). Результатом прийняття цього закону стала криміналізація таких діянь: розповсюдження або публікація інтимних зображень без згоди постраждалої особи та з умислом завдати їй моральної чи матеріальної шкоди (карається позбавленням волі до семи років або штрафом); фото-, відеозйомка, розповсюдження або публікація інтимних зображень без згоди особи, навіть якщо немає конкретного наміру порушника завдати моральної чи матеріальної шкоди потерпілому (карається штрафом у розмірі п'ять тисяч євро та/або позбавленням волі на дванадцять місяців); одноразове надсилання погрозливого або грубо образливого

повідомлення, якщо особа, яка надсилає повідомлення, має намір завдати шкоди особі, яка є одержувачем такого повідомлення (карається позбавленням волі на два роки та/або штрафом) [9].

Крім того, у 2023 році в Ірландії набрав чинності закон «Про кримінальне правосуддя», яким значно посилено відповідальність за вчинення актів сталкінгу та запроваджено нові види кримінально карних діянь. Особа вважається винуватою у переслідуванні якщо: без законних повноважень або розумного виправдання постійно своїми діями навмисно чи необережно втручається у спокій та приватне життя іншої людини, або дії особи призводять до спричинення шкоди, викликають тривогу або занепокоєння; особа на постійній основі стежить або шпигує за іншою особою; фізично чіпляється до певної особи; розголошує приватну інформацію про особу; втручається у власність людини (включно з домашніми тваринами); здійснила пошкодження майна; намагається контактувати з особою без її згоди; використовує без згоди особи електронні комунікаційні або інформаційні системи з метою спостереження за нею; порушує вимоги ордеру суду, в якому встановлено заборони щодо спілкування та наближення до постраждалої особи, перебування або наближення до місць її проживання, навчання чи роботи [9].

У випадку, якщо переслідування не потягло за собою настання тяжких наслідків, то покарання передбачає засудження у спрощеному порядку та позбавлення волі на строк, що не перевищує дванадцяти місяців та штраф. За наявності обтяжуючих обставин або тяжких наслідків, спричинених переслідуванням, передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк до десяти років та штрафу. Також вказаним законом збільшено максимальне покарання за переслідування із заподіянням шкоди у випадках домашнього або сексуального насильства до десяти років позбавлення волі [9].

Об'єктивна сторона цього виду кримінального правопорушення за ірландським законодавством також включає домагання, тобто будь-яку агресивну поведінку, яка провокує втручання у приватне життя людини та викликає тривогу, страждання, занепокоєння, страх

чи образу. За умисну публікацію або трансляцію матеріалів, зображення (фотографії) жертви у соціальних мережах або в мережі Інтернет з метою її висміювання, дискредитації або приниження гідності та заподіяння моральної шкоди передбачено покарання у виді позбавлення волі на строк не більше трьох років і штрафу [9].

Таким чином, відповідальність за сталкінг та кібер-сталкінг в країнах Європи є достатньо суворою, що необхідно врахувати під час доопрацювання та прийняття аналогічного національного закону.

На розвиток положень щодо відповідальності за «сталкінг» Європейською Комісією прийнята Директива щодо протидії насильству над жінками та домашньому насильству № 2022/0066, якою пропонується криміналізувати кіберпереслідування (англ. cyber stalking) як сучасну форму психологічного насильства, що часто вчиняється проти членів сім'ї або осіб, які живуть в одному будинку, яке може вчинятися колишніми партнерами або знайомими [9].

Відповідно до ст. 8 вказаної Директиви кримінально караним кіберпереслідуванням є така умисна поведінка: вчинення погроз або залякування особи, що має постійний характер, шляхом використання інформаційних та комунікаційних технологій, що призвело до страху особи за власну безпеку або за безпеку осіб, які перебувають у неї на утриманні; постійний нагляд за особою без її згоди або законного дозволу, що здійснюється шляхом інформаційних та комунікаційних технологій з метою відстеження та контролю за пересуванням та діями такої особи; створення матеріалу, що містить персональні дані особи, без її згоди, доступного для невизначеної кількості кінцевих користувачів, шляхом використання інформаційних та комунікаційних технологій з метою підбурювання таких кінцевих споживачів завдати особі фізичної чи значної психічної шкоди [9].

Відсутність законодавчого регулювання поняття «сталкінгу» та «кібер-сталкінгу» в Україні обумовлює актуальність законодавчого врегулювання даного питання.

Наразі до Верховної Ради України подано проект Закону України «Про внесення змін

до Кримінального процесуального кодексу України та Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» щодо встановлення відповідальності за злочинне переслідування (сталкінг)», які розроблено у зв'язку з необхідністю удосконалення організаційно-правових засад щодо встановлення відповідальності за злочинне переслідування (сталкінг та кібер-сталкінг) та врахування положень Цивільного процесуального кодексу України у кримінальному судочинстві в частині застосування обмежувальних заходів щодо осіб, які вчинили домашнє насильство.

Автори законопроекту наголошують на тому, що українське суспільство повинне зрозуміти, що сталкінг – це не просто «новомодний» закордонний термін, а серйозна проблема, яка може нести за собою трагічні наслідки. Наприклад, за даними найбільш раннього дослідження в США за 1998 рік, три чверті постраждалих жінок, яких переслідували, піддавалися в подальшому фізичному насильству. Від того часу ситуація суттєво не змінилась, сталкінг досі залишається серйозною проблемою [9].

Таким чином, якнайскоріше внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» щодо встановлення відповідальності за протиправне переслідування (сталкінг та кібер-сталкінг) має забезпечити наближення національних стандартів захисту прав і свобод людини до відповідних європейських норм та принципів у сфері правового регулювання вказаних суспільних відносин.

На увагу заслуговує також позитивний досвід зарубіжних країн у сфері протидії правопорушенням, які вчиняються із використанням соціальних мереж та месенджерів.

Так, французька прокуратура розслідує справу засновника Telegram Павла Дурова за 12 статтями, що передбачають відповідальність за співучасть у кіберзлочинах; незаконне надання криптографічних послуг та інструментів для забезпечення конфіденційності; відмову передавати інформацію, необхідну для проведення розслідувань, за запитом правоохоронних органів; співучасть у зберіганні порнографічного контенту з неповнолітніми; співучасть у шахрайстві; відмивання грошей, отриманих зло-

чинним шляхом; співучасть у розповсюдженні наркотиків тощо [10; 11].

Реагуючи на зазначене розслідування адміністрація Telegram офіційно зобов'язалася передавати IP-адреси та номери телефонів правопорушників відповідним правоохоронним органам у відповідь на законні запити. Проте, як зазначають представники українського парламенту, Telegram буде передавати дані про порушників європейським спецслужбам, але не українським [12; 13].

Водночас за рішенням РНБО працівникам національних органів публічної адміністрації, а також військовослужбовцям взагалі заборонили користуватися Telegram. Так, РНБО було прийнято рішення щодо заборони встановлення та використання Telegram на службових пристроях працівників органів державної влади, військовослужбовців, працівників сектору безпеки і оборони, а також підприємств – операторів критичної інфраструктури [14].

Обґрунтовуючи необхідність прийняття вказаного рішення, представники Служби безпеки України та Генерального Штабу Збройних Сил України зазначили, що месенджер «Telegram» активно використовується ворогом (представниками російської федерації) для здійснення кібератак, розповсюдження фішингу та шкідливого програмного забезпечення (вірусів), встановлення геолокації користувачів, корегування ракетних ударів тощо [14].

Таким чином, РНБО своєчасно прийняла важливе рішення для протидії кіберзагрозам та правопорушенням у сфері використання інформаційних технологій.

Щодо загальноєвропейського досвіду у даній сфері суспільних відносин, слід зазначити, що у Європейському Союзі ще у 2016 році було прийнято Загальний регламент про захист даних (General Data Protection Regulation, GDPR). Цей загальноєвропейський нормативний акт дозволяє органам публічної адміністрації видаляти незаконний контент та змушує адміністраторів онлайн платформ докладати зусилля для боротьби з небезпечним контентом [15].

Загальний регламент захисту даних (GDPR) накладає зобов'язання на організації (адміністрацію інтернет-платформ) незалежно від їх місцезнаходження, якщо вони збирають дані,

пов'язані з громадянами держав-членів ЄС. Отже, вимоги GDPR поширюються і на резидентів України, якщо їх діяльність (зокрема, збір персональних даних) торкається прав і свобод громадян держав-членів ЄС.

Загальний регламент захисту даних (GDPR) набув чинності 25 травня 2018 року. Він передбачає стягнення значних за розміром штрафних санкцій з осіб, які будуть порушувати стандарти конфіденційності та безпеки, причому штрафи сягатимуть десятків мільйонів євро. За допомогою GDPR Європа демонструє свою чітку позицію щодо необхідності дотримання конфіденційності та безпеки даних у той час, коли все більше людей довіряють свої особисті дані онлайн платформам, хмарним сервісам (службам), а вищевказані порушення є щоденним явищем [15].

Враховуючи євроінтеграційні прагнення України, аналогічний закон має бути прийнятий і Верховною Радою України з метою ефективної протидії правопорушенням у сфері забезпечення конфіденційності персональної інформації користувачів Інтернет та безпеки даних в цілому.

Висновки. Проведене дослідження зарубіжного досвіду протидії правопорушенням у сфері використання інформаційних технологій дозволяє сформулювати висновок про необхідність запозичення позитивного європейського досвіду у сфері захисту персональних

даних, зокрема, в частині прийняття Загального регламенту про захист даних (General Data Protection Regulation, GDPR), який розширює повноваження органів публічної адміністрації у сфері захисту персональних даних, а також у сфері правового регулювання діяльності соціальних мереж та месенджерів.

Відповідні зміни необхідно внести в національне законодавство з метою адаптації національних стандартів у сфері захисту персональних даних до права ЄС, а також ефективній протидії поширенню забороненого законом контенту в соціальних мережах та месенджерах. Також доцільним вбачається посилення відповідальності за порушення недоторканості приватного життя (ст. 182 КК України), а також порушення законодавства про захист персональних даних (ст. 188-39 Кодексу України про адміністративні правопорушення).

Проведене дослідження також актуалізує питання прийняття Закону України «Про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Закону України «Про заборони та протидію домашньому насильству» щодо встановлення відповідальності за злочинне переслідування (сталкінг)».

Необхідність узагальнення позитивного зарубіжного досвіду у сфері протидії іншим правопорушенням у сфері використання інформаційних технологій обумовлює перспективність подальшого дослідження даної теми.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Біленська Д.О. Адміністративно-правове регулювання інформаційних відносин в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 «адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право»; Нац. юрид. ун-т ім. Ярослава Мудрого. Харків, 2016. 20 с.
2. Берназюк О.О. Цифрові технології у праві: сучасний погляд у майбутнє: монографія. Ужгород: Гельветика, 2020. 525 с.
3. Ковальова Т.В., Гунбіна О.В. Правові проблеми надання адміністративних послуг з використанням інтернет-технологій. *Наукові перспективи. Серія «Право»*. 2021. № 9 (15). С. 260-271. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/np/article/download/483/486>.
4. Комаров О.В. Адміністративно-правовий статус суб'єктів здійснення цифрової трансформації регіону. *Юридична наука*. 2020. № 12 (114). С. 122-128.
5. Краковська А.Є., Бабик М.К. Цифровізація адміністративних послуг в Україні: проблеми та перспективи розвитку. *Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія ПРАВО*. 2022. Випуск 70. С. 329-334.
6. Омельченко А.В. Суспільні відносини у сфері цифровізації як предмет правового регулювання. *Юридична Україна*. 26.12.2023. DOI 10.37749/2308-9639-2023-10(250)-5
7. Стефанчук Р. Інформаційні технології та право: quo vadis? *Право України*. 2018. № 1. С. 30-50.
8. Тищенко І.О. Адміністративні процедури надання електронних публічних послуг публічною адміністрацією в Україні. *Форум права*. Юридичний форум. 2017. № 2. С. 124-129.

9. Проект Закону про внесення змін до Кримінального процесуального кодексу України та Закону України «Про запобігання та протидію домашньому насильству» щодо встановлення відповідальності за злочинне переслідування (сталкінг). Картка законопроекту. Пояснювальна записка. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/44972> (дата звернення: 05.10.2024).

10. Артемчук О. Французька прокуратура розслідує справу засновника Telegram Дурова за 12 статтями. *Економічна правда*. 26.08.2024. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2024/08/26/718504/> (дата звернення: 01.09.2024).

11. Communiqué de presse. La Procureure de la Lepublique. Paris, le 26 août 2024. URL: <https://www.tribunal-de-paris.justice.fr/sites/default/files/2024-08/2024-08-26 – CP TELEGRAM .pdf> (дата звернення: 01.09.2024).

12. Du Rove's Channel. Paul Du Rove, edited Sep 23 at 16:09. URL: <https://t.me/durov/345> (дата звернення: 24.09.2024).

13. Telegram буде передавати дані про порушників європейським спецслужбам, але не українським, – нардепка. *Антикор*. 23.09.2024. URL: https://antikor.com.ua/articles/725683-telegram_budet_peredavatj_dannye_o_narushiteljah_evropejskim_spetssluhbam_no_ne_ukrainskim_-_nardep (дата звернення: 24.09.2024).

14. Працівникам державних органів та військовослужбовцям заборонили користуватися Telegram – РНБО. *Судово-юридична газета*. Публікації. 20.09.2024. URL: <https://sud.ua/uk/news/publication/311056-rabotnikam-gosudarstvennykh-organov-i-voennosluzhaschim-zapretili-polzovatsya-telegram-snbo> (дата звернення: 21.09.2024).

15. What is GDPR, the EU's new data protection law? GDPR.EU. URL: <https://gdpr.eu/what-is-gdpr/> (дата звернення: 01.09.2024).

Цицюра В. І.,

*кандидат юридичних наук, заслужений юрист України, полковник юстиції,
заступник начальника Управління розвитку військової юстиції та взаємодії з правоохоронними органами
Головного управління військової юстиції Міністерства оборони України*

ПОНЯТТЯ ТА ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБЛИВИХ ПРАВОВИХ РЕЖИМІВ В УКРАЇНІ

THE CONCEPT AND GENERAL CHARACTERISTICS OF SPECIAL LEGAL REGIMES IN UKRAINE

В юридичній науці розуміння правових категорій та понять дозволяє зрозуміти їх призначення в науковій та практичній діяльності. Дана стаття розглядає питання категорій «правовий режим», «особливий правовий режим (надзвичайний режим)» у правовій науці, проводиться їх загальна характеристика. У статті автором аналізуються різні підходи до розуміння особливого правового режиму враховуючи теоретичні здобутки вітчизняної та зарубіжної науки та встановлено що в наукових колах та літературі єдиного підходу до зазначеного поняття не має. Крім цього у статті зазначено, що категорія «особливий правовий режим» знайшла своє відображення в законодавстві України, при цьому визначення цього поняття законодавець не наводить. Аналіз законодавства зарубіжних країн дозволив прийти до висновку, що єдиного розуміння порушеного питання там також не має, водночас в більшості випадків різні види особливих правових режимів об'єднуються узагальненим поняттям «надзвичайний режим».

Наукова праця містить також інформацію, що інтерес до аналізу та дослідження категорії «особливий правовий режим», в умовах сьогодення не втратив своєї актуальності та потребує подальшого дослідження, що можливе враховуючи теоретичні здобутки юридичної науки (вітчизняної та зарубіжної), а їх реалізація повинна здійснюватися шляхом прийняття відповідних законодавчих актів.

На підставі розуміння поняття «правовий режим», «особливий правовий режим (надзвичайний режим)» було сформовано авторське визначення особливих правових режимів та проведено їх загальну характеристику; здійснено та проведено аналіз системи нормативних актів України та зарубіжних країн, які регулюють питання особливих правових режимів; зазначено, що питання особливих правових режимів потребують глибокого дослідження з точки зору адміністративно-правової науки; особливої уваги в умовах збройної агресії РФ проти України та більш глибокого дослідження потребує питання правового режиму воєнного стану, яке можливо здійснити лише враховуючи безпосередньо власний досвід та досвід провідних країн світу.

Ключові слова: *надзвичайний режим; особливий правовий режим; адміністративно-правовий режим; воєнний стан; надзвичайний стан; зони надзвичайної екологічної ситуації; тимчасово окуповані території; правовий режим.*

In legal science, the understanding of legal categories and concepts allows to understand their purpose in scientific and practical activities. This article deals with the issues of the categories “legal regime” and “special legal regime (emergency regime)” in legal science, and provides a general description thereof. The author analyzes various approaches to understanding the special legal regime, taking into account the theoretical achievements of national and foreign science, and establishes that there is no single approach to this concept in the scientific community and literature. In addition, the article notes that the category of “special legal regime” is reflected in Ukrainian legislation, but the legislator does not define this concept. The analysis of foreign legislation has led to the conclusion that there is no single understanding of the issue raised there either, while in most cases different types of special legal regimes are united by the generalized concept of “emergency regime”.

The scientific work also contains information that interest in the analysis and study of the category of “special legal regime” has not lost its relevance today and requires further research, which is possible given the theoretical achievements of legal science (domestic and foreign), and their implementation should be carried out through the adoption of relevant legislative acts.

Based on the understanding of the concepts of “legal regime” and “special legal regime (emergency regime)”, the author's definition of special legal regimes was formed and their general characteristics were analyzed; the system of regulations of Ukraine and foreign countries regulating the issues of special legal regimes was implemented and analyzed; it is noted that the issue of special legal regimes requires in-depth research from the point of view of administrative

and legal science; in the context of russia's armed aggression against Ukraine, the issue of the legal regime of martial law requires special attention and deeper research, which can only be carried out by taking into account the author's own experience and the experience of the leading countries of the world.

Key words: *emergency regime; special legal regime; administrative-legal regime; martial law; state of emergency; zones of environmental emergency; temporarily occupied territories; legal regime.*

Постановка проблеми. Проблеми щодо визначення єдиного підходу до категорії «особливий правовий режим (надзвичайний режим)», визначення його характеристик, закріплення видів особливих правових режимів на законодавчому рівні залишається актуальною і по сьогоднішній день незважаючи на досить тривале дослідження даного питання з боку вітчизняних та зарубіжних науковців.

Військова агресія РФ проти України та введення в Україні правового режиму воєнного стану підвищило інтерес правових досліджень до поняття особливих правових режимів (надзвичайних режимів) та їх особливе значення для адміністративно-правової науки. Тема даного дослідження залишається актуальною в умовах сьогодення, оскільки законодавство України стосовно питань особливих правових режимів потребує постійного моніторингу та в разі необхідності вдосконалення, яке можливе лише враховуючи ретельне дослідження порушеного питання з боку науковців і практикуючих юристів вітчизняної та зарубіжної науки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розгляд теми дослідження ґрунтується на працях фахівців вітчизняної науки в сфері адміністративного права, а також теорії держави та права. Проблемами пов'язаними з поняттям «режим», «правовий режим» знаходять своє відображення у працях вітчизняних вчених І. Жилінкова [4], М. Козюбра [5], М. Цвік [6], І. Соколова [8]. Колектив вітчизняних науковців, зокрема В. Настюк [7], В. Белєвцева [7], С. Кузнiченко [9], А. Спаський [9] досліджували категорію адміністративно-правових режимів та місце особливого правового режиму в цій системі. А. Юрченко [10], Ю. Битяк [11], С. Кузнiченко [12], С. Гончарук [14] опрацьовували питання надзвичайних режимів та співвідношення цього поняття з поняттям особливого правового режиму. А. Гринчак [16], С. Гринчак [16] розглядають питання особливостей функціонування вищих державних органів в умовах надзвичайного (воєнного) стану в європей-

ських країнах та проводять аналіз законодавства зарубіжних країн стосовно врегулювання питань надзвичайних режимів. Разом з тим залишаються не вирішеними проблемні питання в частині розкриття визначення поняття «особливих правових режимів», їх актуальності та важливості в умовах сьогодення та необхідність поглибленого дослідження в розумінні адміністративно-правової науки, зокрема, не розкрито питання особливих правових режимів в Україні, а також дослідження законодавчих актів України щодо питань особливих правових режимів в Україні.

Метою дослідження є розкриття підходів до визначення поняття «правовий режим», «особливий правовий режим» та загальної характеристики особливих правових режимів (надзвичайних режимів), проведення моніторингу та аналізу законодавчої бази України та зарубіжних країн, що забезпечують його врегулювання на законодавчому рівні.

Виклад основного матеріалу. Термін «режим» це багатогранне поняття, яке має широкий спектр значень і застосовується в різних значеннях і контекстах у різних сферах життя.

Загалом воно означає певний порядок, спосіб організації, стан або умови в яких відбувається щось [1; 179-180]. Режим в правовому аспекті правовою доктриною потрібно розуміти як особливий правовий порядок правового регулювання, який встановлюється для окремих видів суспільних відносин в державі [2, с. 44].

В правовому аспекті термін «режим» потрібно розглядати як комплексне поняття, що характеризує особливий порядок правового регулювання певних видів відносин в суспільстві, який складається з системи правових норм, що взаємодіють між собою завдяки чому створюють умови для функціонування певної сфери життя.

В юридичній доктрині, як правило, «режим» пов'язаний з регулюванням, управлінням, яке

охоплює широкий спектр правових явищ та наголошується на цілеспрямованому характері режимів. Юридична енциклопедія розглядає «режим» як визначений нормами міжнародного і національного законодавства особливий порядок правового регулювання суспільних відносинах [3, с. 267].

Правовий режим розглядають як комплексну правову категорію, яка включає сукупність правових норм, що регулюють окремі види відносин в суспільстві [4]. Його розглядають також як своєрідний «правовий клімат», який складається з прав, обов'язків та відповідальності суб'єктів цих відносин, процедури їх реалізації та межі допустимої поведінки. У теорії держави і права правовий режим розуміють особливий порядок правового регулювання певної сфери відносин в суспільстві, що забезпечується шляхом поєднання його типів, способі та методів [5, с. 101].

Основним призначенням правового режиму є регулювання окремої сфери відносин в суспільстві, який реалізується за допомогою специфічного порядку правового регулювання та забезпечується системою правових засобів.

О. Петришин, В. Ткаченко розглядають правовий режим як особливий порядок правового регулювання, що застосовується до певного виду суспільних відносин, який забезпечується правовим засобами та методами і типами правового регулювання [6, с. 410]. В свою чергу, В. Настюк, В. Белєвцева правовий режим розглядають як сукупність правових норм, що визначають права та обов'язки, в тому числі також відповідальність, що в обов'язковому порядку закріплюються на рівні законодавства та за допомогою яких здійснюється регулювання відносин шляхом застосування правових засобів (методів, прийомів), що базуються на принципах права [7, с. 17].

І. Соколова проаналізувавши категорію юридичного режиму прийшла до висновку, що правовий режим – це сукупність правових засобів, що взаємопов'язані між собою, які забезпечують нормативне регулювання окремої сфери відносин в суспільстві, що виражають ступінь юридичного врегулювання та призначені для задоволення інтересів суб'єктів права [8, с. 36].

С. Кузніченко, А. Спаський під правовим режимом розуміють напрям правового регу-

лювання окремої сфери відносин в суспільстві в певній сфері суспільстві за допомогою комплексу правових засобів, які забезпечують порядок динаміки зазначених відносин у просторі та часі [9, с. 73].

Елементами правового режиму є: суб'єкти правовідносин, тобто фізичні та юридичні особи, що приймають участь в суспільних відносинах, які регулюються державою; об'єкти правовідносин, тобто матеріальні та нематеріальні блага, на які поширюється дія правових норм; юридичні факти, тобто обставини, що породжують, змінюють або припиняють правовідносини; юридичні наслідки, тобто права та обов'язки суб'єктів, які виникають в результаті настання юридичних фактів.

Що стосується національного законодавства України то потрібно зазначити, що поняття «правовий режим» вживається у великій кількості нормативно-правових актах. Зокрема тільки в Конституції України правовий режим використовується щодо поняття «державного кордону», «власності», «воєнного та надзвичайного стану, зон надзвичайної екологічної ситуації». При цьому потрібно зазначити, що конституція України та інші нормативні акти не розкривають поняття «правовий режим».

На підставі вищезазначеного на нашу думку правовий режим можна розглядати як складну та багатогранну комплексну правову категорію, що відіграє особливу роль у правовому регулюванні суспільних відносин, завдяки якому можна забезпечити ефективне функціонування правової системи враховуючи специфіку різних сфер життя. Правовий режим потрібно розглядати в розумінні сукупності правових норм, правил, принципів та інших юридичних засобів що пов'язані між собою, основним призначенням яких є регулювання окремої сфери суспільних відносин за допомогою методів, які впливають на зазначені відносини для досягнення певних цілей, при цьому правовий режим є динамічним явищем, яке змінюється відповідно до змін у суспільстві.

Науковці з адміністративного права розглядаючи правові режими крізь призму загальних, спеціальних та надзвичайних правових режимів з точки зору адміністративного права. При цьому адміністративно-правові режими здебільшого ототожнюють з правовим регулюван-

ням, методом або типом правового регулювання [10].

Особливі правові режими, які є темою нашого дослідження, відносяться до надзвичайних адміністративно-правових режимів, які є різновидом адміністративно-правового режиму. Вони пов'язані із встановленням особливого порядку правового регулювання відносин в суспільстві для забезпечення держави в період настання надзвичайних ситуацій.

Надзвичайні правові режими потрібно розглядати як особливі правові режими, що вводяться в державі або її окремих територіях у разі виникнення надзвичайних ситуацій, які загрожують життю та здоров'ю громадян, інтересам національної безпеки та можуть завдати (завдають) значної матеріальної шкоди або порушують громадський порядок.

Зокрема Ю. Битяк зазначає, що надзвичайні режими виникають внаслідок розвитку суспільства та виникнення різних екстремальних (надзвичайних) ситуацій (війни, епідемії, катастрофи), які є небезпечними чинниками для суспільства і загрожують інтересам особи, держави тому врегульовується за допомогою спеціального законодавства. Надзвичайні правові режими він розглядає як спеціальні правові режими забезпечення життєдіяльності населення, функціонування органів державної влади, де виникла надзвичайна ситуація. До зазначених режимів відносяться надзвичайний та воєнний стан надзвичайна екологічна ситуація [11].

С. Кузніченко також використовує подібний термін, який визначає як особливий порядок правового регулювання, що запроваджується тимчасово на всій території, її окремі частині як крайній захід що необхідний для ліквідації небезпеки національним інтересам (громадянам) та зумовлений обмеженням прав та свобод громадянина, а також розширенням повноважень державних органів влади та про введення якого обов'язково інформується світова спільнота» [12, с. 24].

Д. Коссе досліджуючи особливі правові режими зазначає, що вони є адміністративною формою діяльності органів державної влади в нестандартних умовах, що дозволяє застосовувати надзвичайні заходи та гарантувати їх відповідність конституційному статусу [13, с. 26].

Аналіз різних підходів до поняття «особливі правові режими» дозволяє визначити основні їх характеристики:

тимчасовий характер, який може бути встановлений як на певний строк (воєнний стан, надзвичайний стан, режим особливої економічної зони);

територіальна обмеженість пов'язана з тим, що вводяться вони на певній території (держави, регіон, область, місто тощо), в певній галузі, або стосовно певних суб'єктів;

для досягнення мети, заради якої вводиться особливий правовий режим, можуть тимчасово обмежуватися певні конституційні права і свободи громадян, але тільки в межах визначених законодавством;

розширення повноважень державних та місцевих органів влади для забезпечення ефективного функціонування особливого правового режиму;

введення особливого правового режиму має бути передбачено законом і здійснюватися відповідно до встановленої процедури.

Особливими адміністративно-правовими режимами є: надзвичайний стан, воєнний стан, зони надзвичайної екологічної ситуації, режим особливої економічної зони, режим антитерористичної операції та ін. [14, с. 105]. При цьому аналіз законодавства України дозволяє виділити декілька особливих правових режимів. Зокрема, в Конституції України закріплено наступні особливі правові режими: воєнний стан, надзвичайний стан та зона надзвичайної екологічної ситуації (ст. ст. 41, 57, 64, 83, 85, 92, 106, 157) [15]. В зарубіжних країнах на рівні конституцій закріплюють різні особливі правові режими, водночас, як правило, вони об'єднані узагальнюючим терміном «надзвичайні режими». Наприклад, в Конституції Ірландії, Італії, Чехії використовується термін «стан війни», «стан облоги» використовується в Конституціях Франції, Греції, в Конституції Іспанії – «стан загрози (тривоги)», «вторгнення» - Конституція Мексики [16].

Правовий режим воєнного та надзвичайного стану в Україні, зони надзвичайної екологічної ситуації врегульовано окремими законодавчими актами України [17], [18], [19]. Крім цього правовий режим тимчасово окупованих територій, як вид особливого правового режиму,

був закріплений на рівні спеціального Закону України в 2014 році після тимчасової окупації частини території України рф внаслідок військового вторгнення (ст. 4) [20]. В зазначених законодавчих актах ці поняття розглядаються як особливі правові режими, тобто законодавець використовує до цих понять термін «особливий правовий режим». При цьому потрібно зазначити, що цей термін на законодавчому рівні також не визначено.

Висновки. Особливі правові режими є важливим інструментом правового регулювання, який дозволяє державі вирішувати неординарні завдання, які не можливо вирішити за звичайних умов. При цьому потрібно зазначити, що застосування особливих правових режимів потребує обережного підходу, щоб уникнути порушень загальних принципів права.

Особливий правовий режим можна визначити як надзвичайний адміністративно-правовий режим, який тимчасово запроваджується державними, або місцевими органами влади на всій, або певній території держави відповідно до спеціального законодавства, як крайній захід держави стосовно ліквідації екстремальної (неординарної) ситуації, що не може бути вирішена в загальному порядку та введення якого, як правило, передбачає розширення повноважень державних та місцевих органів влади та пов'язаний з обмеженням прав та свобод людини, громадянина та інтересів юридичних осіб.

Основними характеристиками особливих правових режимів є: наявність спеціальних норм, які доповнюють або змінюють загальні норми; вони вводяться тимчасово лише у визна-

чених межах (територія, галузь, суб'єкти); в період їх дії можуть тимчасово обмежуватися певні конституційні права і свободи громадян, але тільки лише в межах визначених законодавством та як правило відбувається розширення повноважень державних та місцевих органів влади для забезпечення ефективного функціонування особливого правового режиму; введення особливого правового режиму має бути передбачено законом (як правило в Конституції) і здійснюватися відповідно до чітко визначеної та встановленої процедури.

Особливі правові режими, зокрема правовий режим воєнного стану є особливим питанням в умовах сьогодення, оскільки збройна агресія рф проти України вимагає від державних та місцевих органів влади забезпечити баланс між власними потребами, потребами суспільства, громадян, юридичних осіб в нестандартних умовах та вимагає від держави дієвих та ефективних правових заходів (засобів), досить часто не популярних в суспільстві, які повинні забезпечити національні інтереси та безпеку українського народу.

Окремо слід звернути увагу на те, що є необхідність продовжити наукові дослідження з точки зору адміністративно-правової науки, щодо пошуку оптимальної організації і функціонування суспільного життя в державі в умовах довгострокової дії режиму воєнного стану, оскільки прийняті та запроваджені внаслідок цього правові заходи (засоби) можуть суттєво обмежувати і стримувати розвиток держави та забезпечувати нормальне функціонування суспільства, що на нашу думку, не завжди є виправданим і необхідним.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Барабаш Н.П. Поняття «правовий режим земель»: підходи до тлумачення. Вісник Львівського університету. Серія юридична. – 2009. – Вип. 49. – С. 179-180.
2. Юридична енциклопедія: [в 6 т.] / [редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова редкол.) та ін.]. Київ : «Укр. енцикл.», 2003. Т. 5: П – С. 736 с.
3. Юридична енциклопедія: [в 6 т.] / [редкол.: Ю.С. Шемшученко (гол. редкол.) та ін.]. – Київ: «Укр. Енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 1998. – Т. 5. – 2003. – 736 с.
4. Жилінкова І.В. Проблеми правового режиму майна членів сім'ї: Автореф. дис... д-ра юрид. наук: 12.00.03. Нац. юрид. акад. України ім. Я.Мудрого. – Харків, 2000. – 39 с
5. Козюбра М.І. Загальна теорія права. Київ: Ваіте, 2015. 391 с
6. Цвік М.В., Ткаченко В.Д., Петришин О.В. Загальна теорія держави і права : підручник для студентів юридичних спеціальностей вищих навчальних закладів. Харків: Право, 2002. – 432 с.
7. Настюк В.Я., Белєвцева В.В. Адміністративно-правові режими в Україні : монографія. Харків: Право, 2009. – 128 с.

8. Соколова І.О. Правовий режим: поняття, особливості, різновиди. дис... канд. юрид. наук: спец. 12.00.14 «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». – Харків., 2011 – 180с.
9. Кузніченко С.О., Спаський А.С. Категорія «адміністративно-правовий режим» у юридичній науці та законодавстві України. Актуальні проблеми держави і права. – 2007. – Вип. 35. – С. 70–75.
10. Юрченко А.О. Надзвичайні адміністративно-правові режими URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/323012832.pdf> (дата звернення 01.11.2024)
11. Битяк Ю.П. Адміністративне право України. Підручник. Київ: Юрінком Інтер. – 2005. URL: Поняття та види надзвичайних режимів (дата звернення 01.11.2024)
12. Кузніченко С.О. Становлення та розвиток інституту надзвичайних адміністративно-правових режимів в Україні : автор. докт. юрид. наук 12.00.07. Харків, 2010. 37 с.
13. Коссе Д.Д. Значення та сутність правового режиму в правовій системі України. Часопис Київського університету права. 2010. № 2. С. 25-29.
14. Гончарук С.Т. Адміністративне право України. Київ: «Аван-пост», 2000. – 200 с.
15. Конституція України: Закон України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 01.11.2024)
16. Гринчак А.А., Гринчак С.В. Особливості функціонування вищих державних органів в умовах надзвичайного (воєнного стану в європейських країнах: конституційно-правове регулювання. Проблеми законності. ISSUE №158. 2022. С.6-28.
17. Про правовий режим воєнного стану: Закон України від 12.05.2015 № 389-VIII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text> (дата звернення 01.11.2024)
18. Про правовий режим надзвичайного стану: Закон України від 16.03.2000 №1550-III URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1550-14#Text> (дата звернення 01.11.2024)
19. Про зону надзвичайної екологічної ситуації: Закон України від 13.07.2000 № 1908-III URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1908-14#Text> (дата звернення 01.11.2024)
20. Про забезпечення прав і свобод громадян та правовий режим на тимчасово окупованій території України: закон України від 15.04.2014 №1207-VII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1207-18#Text> (дата звернення 01.11.2024)

Шевчук М. О.,

*кандидат юридичних наук, докторант кафедри конституційного,
адміністративного та фінансового права*

Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАХИСТУ ІНФОРМАЦІЇ

ORGANIZATIONAL AND LEGAL PRINCIPLES OF INFORMATION PROTECTION

У статті розглянуті організаційно-правові засади захисту інформації, як складової безпеки та інформаційні відносини в інформаційній сфері. Основою організаційних заходів є використання та створення законодавчих та нормативних документів у сфері інформаційної безпеки, що покликані на правовому рівні врегулювати доступ користувачів до інформації. Досліджено проблему захисту інформаційного простору. Організаційно-правові засади захисту інформації включають заходи та дії, які повинні здійснювати посадові особи в процесі створення й експлуатації системи для забезпечення заданого рівня інформаційної безпеки. Створити стовідсотковий захист інформації неможливо за жодних обставин, тому метою є досягнення не теоретично максимального рівня захисту, а скоріше мінімального, необхідного за даних конкретних умов і з огляду на рівень можливої загрози. Система захисту має бути достатньою, надійною, ефективною та керованою. Ефективність захисту інформації вимірюється не вартістю його організації, а здатністю адекватно реагувати на всі загрози.

Організаційні засоби захисту – це засоби організаційного характеру, які регулюють функціональний процес системи обробки даних, використання її ресурсів, діяльність персоналу, а також послідовність взаємодії користувачів із системою з метою зробити реалізацію загроз інформаційній безпеці неможливою або настільки важкою, наскільки це можливо.

Правові заходи захисту інформації включають розробку норм, що визначають відповідальність за комп'ютерні злочини, захист авторських прав програмістів, удосконалення кримінального та цивільного законодавства, судочинства.

Проаналізовано теоретичні підходи до визначення сутності поняття комплексної системи захисту інформації, розглянуто інформаційне право, як галузь юридичної науки, всебічно досліджені організаційні засади захисту інформації та реалізація інформаційних правовідносин, охарактеризовано специфіку організаційно-правових засад захисту інформації, надано практичні рекомендації щодо вдосконалення правової основи захисту інформації.

Ключові слова: *інформаційна безпека, інформаційні відносини, захист у сфері інформації, інформаційне право, організаційно-правові норми, правові методи.*

The article deals with the organizational and legal framework for information protection as a component of security and information relations in the information sphere. The basis of organizational measures is the use and creation of legislative and regulatory documents in the field of information security, which are intended to regulate users' access to information at the legal level. The problem of information space protection is investigated. The organizational and legal framework for information security includes measures and actions to be taken by officials in the process of creating and operating a system to ensure a given level of information security. It is impossible to create one hundred percent protection of information under any circumstances, so the goal is not to achieve the theoretical maximum level of protection, but rather the minimum level necessary under the given specific conditions and given the level of possible threat. The protection system must be sufficient, reliable, effective and manageable. The effectiveness of information protection is measured not by the cost of its organization, but by the ability to adequately respond to all threats.

Organizational security measures are organizational measures that regulate the functional process of the data processing system, the use of its resources, the activities of personnel, as well as the sequence of user interaction with the system in order to make the implementation of information security threats impossible or as difficult as possible.

Legal measures to protect information include the development of rules that determine liability for computer crimes,

The article analyzes theoretical approaches to defining the essence of the concept of a comprehensive information security system, considers information law as a branch of legal science, comprehensively examines the organizational principles of information security and the implementation of information legal relations, characterizes the specifics of the organizational and legal principles of information security, and provides practical recommendations for improving the legal basis for information security.

Key words: *information security, information relations, protection in the field of information, information law, information and legal norms, legal methods.*

Постановка проблеми. Актуальність проблеми правового регулювання суспільних відносин у сфері інформаційної безпеки зумовлена підвищенням ролі інформації в усіх сферах і видах діяльності. Розвиток нових інформаційних відносин потребують збереження та захисту прав і законних інтересів суб'єктів інформаційної сфери.

Комплексна система захисту інформації складається з захисту від несанкціонованих дій з інформацією, у тому числі з використанням комп'ютерних вірусів, захисту інформації від витоку технічними каналами, захисту від спеціального впливу на засоби обробки інформації, який здійснюється шляхом формування фізичних полів і сигналів та може призвести до порушення її цілісності та несанкціонованого блокування.

Право людини на інформацію в цивільному законодавстві в широкому сенсі містить такі елементи, як безпосередньо право на інформацію – ст. 302 Цивільного кодексу України, право на інформацію про стан свого здоров'я – ст. 285 ЦК, право на таємницю про стан здоров'я – ст. 286 ЦК, право на особисте життя та його таємницю – ст. 301 ЦК, право на особисті папери й таємницю кореспонденції – ст. 303, 306 ЦК, право на свободу літературної, художньої, наукової та технічної творчості – ст. 309 ЦК, право на повагу до гідності й честі, недоторканність ділової репутації – ст. 297, 299 ЦК, право на достовірну інформацію про стан довкілля – ст. 293 ЦК [4].

Закон України «Про інформацію» від 02.10.1992р, № 2657-ХІІ зі змінами й доповненнями, внесеними 23.06.2005р № 2707-IV, встановлює комплекс відносин, що виникають у сферах життя і діяльності суспільства і держави при одержанні, використанні, поширенні та зберіганні інформації, закріплює право особи на інформацію.

Окремі положення правового регулювання відносин у сфері інформації відображено в указах та розпорядженнях Президента України, Постановах та розпорядженнях Кабінету Міністрів України, нормативних актах міністерств і відомств.

Стан опрацювання. У вітчизняній юридичній літературі проблема організаційно-правового захисту інформації, досліджується рядом

вчених. Найбільш широко питання досліджували Р. Калюжний, В. Хавловський, В. Цимбалюк та М. Гуцалюк. У результаті досить серйозного аналізу інформаційного законодавства України автори підкреслюють складність застосування організаційно-правових заходів захисту інформації та методів провідних правових напрямків в інформаційному праві.

Інформаційне законодавство зароджується та розвивається в правовій системі держави, а тому система організаційно-правових заходів захисту інформації тільки напрацьовується та удосконалюється. Тому в рамках загальної проблеми дослідження організаційно-правового захисту інформації в Україні актуальним є завдання визначення цих заходів захисту інформації, їх переліку та змісту. Заходи з захисту інформації складають методологічну основу правозастосовної роботи, і від правильного вибору захисту значною мірою залежить ефективність інформаційних відносин.

Метою даного дослідження є конкретизація та визначення організаційно-правових заходів захисту інформації в Україні.

За своєю природою інформаційні відносини мають двоякий характер. З одного боку, вони мають самостійний, самодостатній характер, а з іншого боку відіграють допоміжну роль у здійсненні переважної більшості інших відносин у суспільстві. Насправді майже всі соціальні відносини передбачають інформаційні потоки або, іншими словами, інформаційні відносини.

Організаційні засоби захисту – це засоби організаційного характеру, які регулюють функціональний процес системи обробки даних, використання її ресурсів, діяльність персоналу, а також послідовність взаємодії користувачів із системою з метою зробити реалізацію загроз інформаційній безпеці неможливою або настільки важкою, наскільки це можливо. Організаційні принципи захисту даних, це захист від втрати даних через стихійні події, збоїв в електромережі, некомпетентність співробітників, захист від навмисного пошкодження комп'ютерних і мережевих пристроїв, крадіжки даних безпосередньо з пристроїв, захист від викрадення даних[12].

До організаційних заходів інформаційної безпеки належать також такі заходи як, обме-

ження доступу до приміщень, де готується та обробляється інформація, допуск лише перевірених посадових осіб, що мають право обробляти та передавати конфіденційну інформацію, зберігання носіїв інформації та журналів у сейфах, які зачиняються для сторонніх осіб, запобігання перегляду сторонніми особами вмісту оброблених матеріалів через дисплей, принтер тощо, використання криптографічних кодів при передачі цінної інформації по каналах зв'язку, запобігання знищенню матеріалів, що містять фрагменти цінної інформації. Регламентуються засоби захисту інформації, процеси функціонування інформаційної системи, використання її ресурсів, діяльність персоналу, а також порядок, у якому користувачі взаємодіють із системою таким чином, щоб ускладнити або запобігти порушенню безпеки.

Організаційні заходи захисту інформації включають комплекс заходів щодо відбору та перевірки персоналу, який бере участь у підготовці та реалізації програм та інформації, а також чітку регламентацію процесу розробки та функціонування інформаційної системи. Тільки комплексне використання різноманітних заходів може забезпечити надійний захист інформації, оскільки кожен метод чи захід має слабкі та сильні сторони.

Правові методи – це правила використання інформації та відповідальність за їх порушення. До правових методів захисту інформації належить патентний захист, закон про комерційну таємницю, ліцензійні угоди та контракти, закон про авторське право [8].

Реалізація інформаційних правовідносин неминуче охоплює цілий спектр суспільних відносин, які регулюються іншими галузями права. Тому організаційно-правові заходи захисту інформації називають комплексними. Захист інформаційних систем передбачений законодавством України. Може використовуватися альтернативна система захисту інформації відповідно до європейських стандартів ISO/IEC серії 27.

Деякі норми інформаційного права, поступово зростають, мають диспозитивний характер, згідно з яким суб'єкт інформаційного права отримує право обирати свою поведінку в його межах або ситуації.

Правила організації діловодства та архівного зберігання документів у державних органах, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах і організаціях», зареєстровані в Міністерстві юстиції України 22 червня 2015 року за № 736/27181 встановлюють єдині вимоги щодо створення управлінських документів і роботи зі службовими документами, а також порядок їх архівного зберігання в державних органах, органах місцевого самоврядування, на підприємствах, в установах і організаціях незалежно від форм власності. Обмеження доступу до інформації, що містять управлінські документи, і надання їм відповідних грифів («Для службового користування», «Конфіденційно», «Таємно» тощо) здійснюються відповідно до законодавства [7].

Проведення захисних заходів пов'язане з певними труднощами. Єдиної теорії системного захисту не існує, виробники засобів захисту пропонують переважно окремі засоби захисту. Принципи захисту відрізняються залежно від типу інформації. Стаття 32 Конституції України гарантує кожній людині право на таємницю її конфіденційної інформації та проголошує, що не допускається збирання, зберігання, використання та поширення конфіденційної інформації про особу без її згоди, крім випадків, визначених у випадках зазначених у регламенті та лише в інтересах національної безпеки, економічного добробуту та прав людини.

Статтею 21 Закону України «Про інформацію» визначено: «Конфіденційною є інформація про фізичну особу, а також інформація, доступ до якої обмежено на умовах визначених законом». До конфіденційної інформації відноситься інформація, яка становить особисту або сімейну таємницю особи, наприклад інформація про сімейний стан, стан здоров'я, фінансовий стан, інформація про дату народження тощо, а також будь-яка інша інформація, яку особа бажає зберегти в таємниці.

Закон України «Про інформацію» регулює відносини щодо отримання та поширення інформації. Ст. 6 Закону України «Про інформацію» визначає зміст державної інформаційної політики, її головні напрями та способи.

Закон «Про захист персональних даних» визначає захист та обробку персональних

даних, закон «Про доступ до публічної інформації» дає право отримувати інформацію, якою володіють розпорядники. Для всіх розпорядників інформації Закон України «Про доступ до публічної інформації» встановлює загальне правило обмеження доступу до публічної інформації, яке полягає в обов'язковому застосуванні положень частини 2 статті 6 Закону №2939-VI при розв'язанні питання доцільності обмеження доступу до публічної інформації шляхом віднесення її згідно із законом до таємної або службової». У частині четвертій статті 13 Закону «Про доступ до публічної інформації» зазначено, що «усі розпорядники інформації незалежно від нормативно-правового акту, на підставі якого вони діють, при розв'язанні питань щодо доступу до інформації мають керуватися цим Законом». Особа, якої стосується інформація, не має права визначати режим доступу до такої інформації[11].

Обмеженню доступу підлягає інформація, а не документ. Стаття 9 Закону України «Про доступ до публічної інформації» встановлює вимоги до офіційної інформації. Відповідно до вимог частини другої статті 6 цього закону до службової інформації може бути віднесено інформацію, що міститься в документах суб'єктів і являють собою внутрішньовідомчу службову кореспонденцію, звіти, рекомендації, якщо вони пов'язані з розробкою напрямів діяльності установи або виконанням органами державної влади контрольно-наглядових функцій, інформація зібрана в рамках оперативно-розшукової та контррозвідувальної діяльності у сфері оборони країни не віднесені до державної таємниці, мають гриф «для службового користування». Доступ до таких документів надається відповідно до частини другої статті 6 закону «Про доступ до публічної інформації».

Перелік відомостей, що становлять службову інформацію створюються органами державної влади, органами місцевого самоврядування та іншими суб'єктами владних повноважень. Керівник установи у встановленому порядку делегує повноваження щодо надання дозволу на користування, зберігання документів в системі безпеки керівникам структурних підрозділів, в яких документи опрацьовуються або зберігаються. Налаштування прав доступу співробітників до інформаційної системи

в організації, налаштування обмеження доступу дозволяє забезпечити захист комерційних даних та безпеку.

Для запобігання несанкціонованому використанню даних застосовують криптографічний захист інформації. Криптографічний захист інформації реалізується у вигляді програм або пакетів програм, захищається безпосередньо сама інформація, а не доступ до неї, наприклад, зашифрований файл неможливо прочитати навіть у разі викрадення носія, зашифроване повідомлення можливо прочитати лише за наявності ключа, зміна ключа має призвести до значної зміни характеру зашифрованого повідомлення, навіть якщо використовується той самий ключ. При симетричному шифруванні створюється ключ, файл з цим ключем пропускається через програму шифрування і результат передається адресату, а сам ключ окремо передається адресату через інший безпечний канал зв'язку. При асиметричному шифруванні потрібні два взаємозалежних ключі, де закритий ключ відомий лише одержувачу повідомлення. Якщо не забезпечено досить надійне управління ключовою інформацією, то заволодівши нею, зловмисник отримує необмежений доступ до всієї інформації.

Управління ключами це інформаційний процес, що містить такі три елементи, як генерацію ключів, накопичення ключів, розподіл ключів. Вибір типу реалізації криптозахисту для конкретної інформаційної системи залежить від її особливостей і передбачає всебічний аналіз вимог, що пред'являються до системи захисту інформації.

Практично всі інформаційні дані зберігають на CD або DVD дисках, флешкартах, картах пам'яті, ноутбуках чи комп'ютерах. Вилучення інформації з електронних носіїв загрожує ослабленням або руйнуванням бізнесу через втрату конфіденційних даних, моральними, матеріальними витратами. Для інформаційно-телекомунікаційних систем із відкритою інформацією, що підлягає обов'язковому захисту, відповідно до НД ТЗІ 3.7-003-200543 має бути також передбачено створення комплексу засобів захисту від несанкціонованого доступу[6].

Створити стовідсотковий захист інформації неможливо за жодних обставин, тому метою є досягнення не теоретично мак-

симального рівня захисту, а скоріше мінімального, необхідного за даних конкретних умов і з огляду на рівень можливої загрози. Для додаткового захисту інформації необхідно забезпечення несанкціонованих утручань в інформаційну систему, резервування масивів інформації, використання засобів парольного захисту, блокування екрана та клавіатури. Для захисту інформації на рівні апаратного забезпечення використовуються апаратні ключі, системи сигналізації, засоби блокування пристроїв і інтерфейсів вводу-виводу інформації.

Система захисту має бути достатньою, надійною, ефективною та керованою. Ефективність захисту інформації вимірюється не вартістю його організації, а здатністю адекватно реагувати на всі загрози. Власники та користувачі інформації оцінюють важливість інформації, щоб визначити відповідні заходи для її захисту. Правила забезпечення захисту інформації в інформаційних, телекомунікаційних та інформаційно-телекомунікаційних системах, затверджені Постановою Кабінету Міністрів України від 29.03.2006 № 373.

Правові заходи захисту інформації включають розробку норм, що визначають відповідальність за комп'ютерні злочини, захист авторських прав програмістів, удосконалення кримінального та цивільного законодавства, судочинства. До правових заходів відносяться також питання громадського контролю за розробниками комп'ютерних систем і прийняття міжнародних угод про обмеження дії, якщо розробники комп'ютерних систем зачіпають або можуть вплинути на військові, економічні та соціальні аспекти життя.

Закон «Про державну таємницю» регулює суспільні відносини, пов'язані з віднесенням інформації до державної таємниці, розсекречуванням її матеріальних носіїв та охороною державної таємниці з метою захисту національної безпеки України. Віднесення інформації до державної таємниці здійснює спеціальний суб'єкт – державний експерт з питань таємниці.

Відповідно до ч. 2 ст. 21 Закону України «Про інформацію» конфіденційною є інформація про фізичну особу, а також інформація, доступ до якої обмежено фізичною або юри-

дичною особою, крім суб'єктів владних повноважень. Порядок ведення обліку, зберігання, використання та знищення документів і інших матеріальних носіїв інформації, що містять службову інформацію, детально прописаний у типовій інструкції, затвердженій Постановою Кабінету Міністрів України від 19.10.2016 № 736.

Стаття 6 Закону України «Про поштовий зв'язок» від 4 жовтня 2001 року, зобов'язує операторів і провайдерів телекомунікацій вживати технічних та організаційних заходів, щодо захисту поштових відправлень, телекомунікаційних мереж, засобів телекомунікацій, інформації з обмеженим доступом та інформації, що передається цими мережами.

Законом «Про науково-технічну інформацію» регулюються правові та економічні відносини громадян, юридичних осіб, держави, що виникають при створенні, одержанні, використанні та поширенні науково-технічної інформації, а також визначаються правові форми міжнародного співробітництва в цій галузі.

Авторське право є інструментом, що дає можливість заробляти й отримувати справедливу частину винагороди за свої знання та досвід. 1 січня 2023 року набув чинності Закон України «Про авторське право і суміжні права».

Закон України «Про авторське право і суміжні права» регулював право на бази даних. Зараз вони захищені авторським правом, якщо розташування компонентів є результатом творчої діяльності.

Висновки. Організаційні заходи захисту інформації включають комплекс заходів. У міністерствах, відомствах і на підприємствах незалежно від форм власності і відповідно до законів та нормативно-правових актів створюються спеціальні служби безпеки для захисту інформації. Правові основи захисту інформації базуються на нормативно-правових актах, які закріплюють права і свободи людини та встановлюють відповідальність за злочини у сфері інформаційної безпеки. В Україні прийнято низку законів та нормативно-правових актів, щодо забезпечення інформаційної безпеки, і це закон «Про захист інформації в інформаційно-телекомунікаційних системах», закон «Про державну таємницю», закон «Про захист пер-

сональних даних», закон «Про авторське право і суміжні права». Виникає необхідність викладення Закону України «Про інформацію» та інших законів в новій редакції з урахуванням стандартів Ради Європи.

Інформаційна безпека це невід’ємна частина загальної системи безпеки країни і являє собою діяльність органів державної влади, недержавних структур і громадян в інформаційній сфері на основі законодавства та .

ЛІТЕРАТУРА:

1. Про інформацію: Закон України № 2658-ХІІ (2658-12) від 02.10.92. *ВВР*, 1992, № 48, ст.651.
2. Беликов К. Організаційно-правові проблеми формування державної інформаційної політики України. *Право України*. 2004. № 10. С 125-129.
3. Борисова Л. В. Правові заходи захисту інформації. Харків: ХНУВС, 2013. 212 с.
4. Вертузаєв О. Інформаційне право: риси інституціонального характеру змістовного інформаційного ресурсу України. *Юридична Україна*. 2016. №1. С.54-62.
5. Гетманцев Д. До питання про інформаційне право як самостійну галузь права України. *Підприємництво, господарство і право*. 2007. № 3. С.88-91.
6. Гонцяж Я С. Свобода інформації та навчання. Київ: Міленіум, 2009. С 25-129.
7. Логінова Н. І. Правовий захист інформації. Одеса : Фенікс, 2015. 264 с
8. Манжай О. В Правові заходи захисту інформації. Харків : Панов, 2020. 162с.
9. Мацюк В.Я. Інформаційне суспільство – новий щабель суспільної формації. *Часопис Київського університету права*. 2006. № 2. С.102-106.
10. Остапов С. Е. Технології захисту інформації. Харків : Вид. ХНЕУ, 2013. 476с.
11. Синєокий О. В. Інформаційне право. Запоріжжя : ЗНУ, 2008. 125 с.
12. Цимбалюк В.С. Основи інформаційного права України. Київ: Знання, 2004. 274 с.

Яворський Р. І.,

*кандидат юридичних наук,
докторант кафедри адміністративного та інформаційного права
Національного університету "Львівська Політехніка",
асистент кафедри адміністративного та фінансового права
юридичного факультету ЛНУ імені Івана Франка*

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ТУРИСТА В ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ

ADMINISTRATIVE AND LEGAL STATUS OF TOURISTS IN TOURISM AND RECREATIONAL ACTIVITIES

Адміністративно-правовий статус туриста в туристично-рекреаційній діяльності є важливим аспектом для забезпечення належного рівня захисту прав, інтересів та свобод туристів. В дослідженні запропоновані основні аспекти, що розкривають специфіку правового регулювання туристичної діяльності. У дослідженні підкреслюється важливість регулювання адміністративно-правового статусу туриста в туристично-рекреаційній діяльності й надаються рекомендації щодо покращення статусу туриста, враховуючи різносторонні аспекти законодавства та адміністративних процедур.

Основна увага приділяється адміністративно-правовому статусу туриста, який охоплює права, обов'язки та гарантії захисту прав туристів під час подорожей. Зміни до Закону України «Про туризм» стосуються фінансового забезпечення діяльності туроператорів, яке стало обов'язковим у формі страхування або банківської гарантії. Стаття висвітлює важливість подальшого дослідження адміністративно-правового статусу туриста в умовах сучасних викликів, таких як цифровізація та глобалізація. Вивчення цього питання є необхідним для адаптації законодавства до нових реалій туристичної сфери, що включає розробку чітких правових рамок, які забезпечують належний рівень захисту прав туристів і сприяють сталому розвитку туризму. У цьому контексті праці провідних науковців формують теоретичну основу для вдосконалення правового регулювання і його практичного застосування.

Обговорюються перспективи подальших досліджень у сфері адміністративно-правового статусу туриста. Пропонуються напрями для подальшого вивчення, включаючи аналіз міжнародного досвіду, вплив цифрових технологій на туристичну галузь, а також розробка інноваційних підходів до підвищення якості послуг і захисту прав туристів. Реалізація цих напрямів досліджень сприятиме створенню ефективної та безпечної туристично-рекреаційної діяльності.

Стаття підкреслює важливість комплексного підходу до вдосконалення адміністративно-правового статусу туриста. Впровадження запропонованих заходів забезпечить підвищення рівня захисту прав туристів, покращення якості туристичних послуг та створення сприятливого середовища для розвитку туристично-рекреаційної діяльності.

Ключові слова: адміністративно-правовий статус, турист, туристично-рекреаційна діяльність, захист прав туристів, туристичні послуги, законодавство, ліцензування, сертифікація.

The administrative and legal status of tourists in tourism and recreational activities is a crucial aspect for ensuring an adequate level of protection for tourists' rights, interests, and freedoms. This study presents key aspects that reveal the specifics of legal regulation in tourism activities. The research emphasizes the importance of regulating the administrative and legal status of tourists in tourism and recreational activities and provides recommendations for improving the status of tourists, taking into account various aspects of legislation and administrative procedures.

The main focus is on the administrative and legal status of tourists, which encompasses their rights, duties, and guarantees for the protection of their rights during travel. Amendments to the Law of Ukraine "On Tourism" concern the financial security of tour operators' activities, which has become mandatory in the form of insurance or a bank guarantee. The article highlights the importance of further research on the administrative and legal status of tourists in the face of modern challenges such as digitalization and globalization. Studying this issue is necessary to adapt legislation to the new realities of the tourism sector, including the development of clear legal frameworks that ensure an appropriate level of protection for tourists' rights and contribute to the sustainable development of tourism. In this context, the work of leading scholars forms the theoretical basis for improving legal regulation and its practical application.

The article discusses prospects for further research in the field of the administrative and legal status of tourists. Directions for future studies are proposed, including the analysis of international experience, the impact of digital technologies on the tourism industry, and the development of innovative approaches to improving the quality of services and protecting tourists' rights. The implementation of these research directions will contribute to the creation of an effective and safe tourism and recreational activity environment.

The article emphasizes the importance of a comprehensive approach to improving the administrative and legal status of tourists. The implementation of the proposed measures will ensure an enhanced level of protection for tourists' rights, improved quality of tourism services, and the creation of a favorable environment for the development of tourism and recreational activities.

Key words: *administrative and legal status, tourist, tourism and recreational activities, protection of tourists' rights, tourism services, legislation, licensing, certification.*

Постановка проблеми. В сучасному вимірі туризм вважається перспективною економічною галуззю. Наразі туристична діяльність у світі, переживши період розвитку, проходить етап якісного становлення. При цьому, через низку причин, у цій сфері спостерігається низка проблем.

Для забезпечення ефективного розвитку суспільних відносин у сфері туризму потрібне належне правове регулювання. Воно в цій галузі має специфічні особливості. Для туризму як складного соціального явища характерна велика кількість правових зв'язків між різними суб'єктами [1, с. 67], а регулювання має міжгалузеву специфіку, що вимагає спеціальної системи правового контролю.

Ще зовсім недавно, з метою захисту прав і законних інтересів громадян та юридичних осіб до Закону України «Про туризм» були внесені зміни та встановлено фінансове забезпечення туроператорської діяльності як обов'язкової умови її здійснення у вигляді договору страхування цивільної відповідальності або банківської гарантії виконання зобов'язань за договором про реалізацію туристичного продукту [2].

Фінансове забезпечення було встановлено, зокрема, для швидшого та максимально зручного отримання туристом належних йому коштів у зв'язку з неякісним наданням послуг туроператором. З цього приводу виникли суперечки та жорстка критика. По-перше, зазначалося, що фінансове забезпечення можуть собі дозволити тільки великі компанії, що призведе до створення умов для недобросовісної конкуренції у туристичному бізнесі. По-друге, розмір фінансового забезпечення може бути недостатнім для відшкодування збитків туристам. На практиці приблизно так і сталося [3, с. 401].

Проте у базовому законі про туризм розмір фінансового забезпечення діяльності туроператора встановлюється залежно від обсягу коштів, отриманих ним від реалізації туристичного продукту. Виплата страхового відшкодування або сплата грошової суми за банківською гарантією здійснюється на підставі письмової вимоги замовника (туриста) за умови дотримання певних умов, одним із яких є документ, що підтверджує відмову туроператора добровільно задовольнити вимогу про відшкодування реальних збитків.

Варто відзначити, що проблема адміністративно-правового статусу туриста в туристично-рекреаційній діяльності полягає в недостатній чіткості та ефективності правового регулювання, що захищає права, свободи та інтереси туристів. Наразі відсутність детально та комплексно розроблених норм й механізмів, які б гарантували належний рівень захисту інтересів туристів у випадку порушення їхніх прав, створює ризики для забезпечення безпеки та якості наданих послуг. Недосконалість чинного законодавства призводить до юридичних колізій і ускладнює відшкодування збитків, що виникають унаслідок неякісного обслуговування або невиконання договірних зобов'язань туроператорами як суб'єктами туристичної діяльності.

Аналіз досліджень та публікацій. В останні десятиліття питання адміністративно-правового статусу туриста в контексті туристично-рекреаційної діяльності викликали значний інтерес науковців та дослідників. Зокрема, багато уваги приділяється вивченню прав і обов'язків туристів, а також механізмів їх реалізації на національному та міжнародному рівнях. У працях українських та закордонних авторів, таких як І. О. Коваленко, В. М. Андру-

щенко, В. І. Шахов, розглядаються різні аспекти адміністративно-правового регулювання туристичної діяльності, зокрема права на інформацію, захист персональних даних, безпеку туристів, а також питання відповідальності за порушення законодавства у сфері туризму. Дослідження цих науковців є вагомим внеском у розвиток правового регулювання туристично-рекреаційної сфери, забезпечуючи теоретичні основи для вдосконалення законодавства та практики його застосування.

Попри значний обсяг наукових праць, що висвітлюють окремі аспекти адміністративно-правового статусу туристів, є необхідність у подальшому поглибленому дослідженні цього питання з урахуванням сучасних викликів і тенденцій. Зокрема, актуальними є питання адаптації законодавства до умов цифровізації, глобалізації та зростання популярності нових форм туризму, що вимагають більш чітких правових рамок. Важливість таких досліджень зумовлена не лише необхідністю захисту прав туристів, а й потребою забезпечення балансу між інтересами різних суб'єктів туристично-рекреаційної діяльності, що сприяє сталому розвитку цієї галузі.

Мета статті полягає в аналізі та визначенні адміністративно-правового статусу туриста в контексті туристично-рекреаційної діяльності, з урахуванням правових норм, що регулюють взаємовідносини туристів та інших суб'єктів туристичного ринку.

Виклад основного матеріалу. У сучасному суспільстві подорожі та відпочинок важливі для задоволення потреб людей у відпочинку та сприяння економічному зростанню країн і регіонів. Зі зростанням попиту на туристичні послуги управління взаємодією між туристами та підприємствами, які займаються туризмом, стало важливим. Правовий статус мандрівника визначає його права, обов'язки та захист під час подорожі, що створює правову базу для захисту інтересів туриста та запобігання можливим порушенням у цій сфері. Правові позиції туристів визначаються національними та міжнародними законами, які регулюють відносини у сфері туризму. Ці закони надають права туристам на доступ до інформації про якість послуг безпеки та окреслюють їхні обов'язки щодо дотримання правил приймаючої країни.

[4, с. 11; 5, с. 57]. Саме тому, адміністративно-правовий статус туриста є ключовим елементом у формуванні правовідносин у туристично-рекреаційній діяльності, сприяючи забезпеченню балансу інтересів як споживачів, так і постачальників туристичних послуг.

Правове становище туриста у правовідносинах з надання туристичних послуг визначається сукупністю прав, обов'язків і гарантій, що складають його адміністративно-правовий статус щодо туристично-рекреаційної діяльності. Основними складовими адміністративно-правового статусу туриста є:

- право на безпеку, відповідно турист має право на безпечні умови під час подорожі, в тому числі захист здоров'я, життя, майна;
- отримання відповідної інформації про послуги, тобто турист має право на достовірну інформацію про умови подорожі, включаючи деталі маршруту, перелік послуг, умови страхування;
- право на отримання якісних послуг, які відповідають умовам договору;
- право, що дає можливість звертатися з претензіями до туроператора у разі ненадання або надання неякісних послуг;
- право на страхування від нещасних випадків, медичне страхування, страхування від ризиків, пов'язаних зі скасуванням подорожі чи втратою багажу;
- дотримання законодавства країни перебування;
- турист зобов'язаний дотримуватися умов договору;
- турист повинен інформувати туроператора про будь-які обставини, які можуть вплинути на виконання умов договору;
- забезпечення належної якості послуг, які відповідають умовам договору і нормативним актам;
- захист прав туристів відповідно до законодавства про захист прав споживачів;
- у випадку порушення прав туриста, діє право на відшкодування матеріальних та моральних збитків [5, с. 58-60; 6, с. 248; 7, с. 1490-1497].

Права, обов'язки, правовідносини фізичних осіб з іншими учасниками туристичного процесу, відповідальність у разі порушення законодавства або умов договору визначаються її

адміністративно-правовим статусом при здійсненні туристично-рекреаційної діяльності [8, с. 1623]. Цей статус регулюється як національним, так і міжнародним законодавством, що забезпечує безпеку мандрівника та відповідні умови проживання. Ключові елементи цього статусу наведено в таблиці 1.

Національне законодавство, що регулює права, обов'язки та захист подорожей, регулює адміністративний та правовий статус туристів у державах-членах Європейського Союзу [9, с. 42].

Кожна держава має унікальні правила, що регулюють туризм і дозволяють, які представлені у відповідних законах. У таблиці 2 наведено приклади того, як закони, пов'язані з туризмом, регулюються в країнах-членах ЄС, що дозволяє легко побачити, як дотримуються права туристи у цих юрисдикціях.

Покращення адміністративного та правового становища мандрівників, які займають-

Таблиця 1

Адміністративно-правовий статус туриста в туристично-рекреаційній діяльності

Категорія	Опис
Правовий статус	Турист – це особа, яка подорожує з метою відпочинку, навчання, спорту або інших цілей й відповідно він є суб'єктом туристичних правовідносин.
Права туриста	Отримання безпечних та якісних послуг; доступ до повної та достовірної інформації про послуги; отримання медичної допомоги відповідно до страхування; право на відшкодування збитків у разі порушення умов договору.
Обов'язки туриста	Дотримання законодавства країни перебування та правил безпеки; виконання умов договору з туристичною організацією.
Адміністративні санкції	За порушення законодавства або умов договору турист може бути притягнутий до адміністративної відповідальності, що може включати штрафи, депортацію або інші санкції.
Договірні відносини	Турист укладає договір з туристичною організацією або іншим постачальником послуг, який визначає умови поїздки, обсяг наданих послуг, відповідальність сторін.
Захист прав туриста	Захист прав туриста здійснюється через суд, а також за допомогою спеціальних державних органів та організацій, що відповідають за туризм.
Страхування туриста	Турист має право на страхування (медичне, від нещасних випадків, багажу тощо), що забезпечує компенсацію у разі настання страхового випадку під час подорожі.
Режим в'їзду/виїзду та перебування	Турист зобов'язаний дотримуватися правил в'їзду та виїзду з країни перебування, що можуть включати отримання візи, реєстрацію у відповідних органах, дотримання умов перебування.
Митні обмеження	Туристи зобов'язані дотримуватися митних правил, включаючи декларування товарів, обмеження на ввезення/вивезення певних товарів та валют.
Екологічні обмеження	Турист повинен дотримуватися екологічних норм і правил у відвідуваних місцях, уникати шкоди природі та культурним пам'яткам.

Джерело: складено на основі [1; 7; 8; 9].

Таблиця 2

Адміністративно-правовий статус туриста в туристично-рекреаційній діяльності: приклади законодавства країн ЄС

Країна	Законодавство (оригінал)	Короткий опис
Німеччина	Bürgerliches Gesetzbuch (BGB), § 651a - 651y	Врегулює питання прав та обов'язків туриста і туроператора, включаючи умови договору про тур.
Франція	Code du tourisme, Livre II, Titre Ier, Chapitre III	Регулює туристичні послуги, права туристів на інформацію та захист в разі невиконання зобов'язань.
Іспанія	Ley 21/1995, de 6 de julio, de viajes combinados	Регулює комбіновані подорожі, права споживачів й обов'язки туроператорів та турагентств.
Італія	Codice del Turismo, Decreto Legislativo 23 maggio 2011, n. 79	Регламентує туристичну діяльність, включаючи права та обов'язки туристів та туристичних агентств.
Греція	Νόμος 2251/1994 για την προστασία των καταναλωτών	Закон захищає права споживачів туристичних послуг, включаючи зобов'язання туроператорів.

Джерело: систематизовано на основі [9; 10; 11; 12].

ся туристичною та рекреаційною діяльністю, є вирішальним заходом для захисту прав споживачів, сприяння розвитку туризму та посиленню підзвітності між зацікавленими сторонами ринку. Це вимагає цілісної стратегії, яка включає вдосконалення законів та нормативних актів, підвищення обізнаності споживачів щодо їхніх прав і створення надійних механізмів моніторингу [10, с. 337]. Тому, спроби посилити адміністративний і правовий статус туристів, які беруть участь у туризмі та відпочинку, можуть включати різні заходи, а саме:

- створення законодавчих актів, які чітко регулюють права та обов'язки туристів, туроператорів та суб'єктів туристичної діяльності;
- забезпечення відповідності законодавства про захист прав споживачів до міжнародних стандартів, включаючи компенсацію за неякісні туристичні послуги;
- регулярна модернізація та оновлення чинних законів та нормативних актів з урахуванням нових тенденцій у туристичній галузі;
- заснування спеціальних установ або посад уповноважених, які б займалися розглядом скарг та захистом прав туристів;
- розробка механізмів для подання та розгляду скарг туристів щодо якості послуг;
- запровадження обов'язкового ліцензування та сертифікації туроператорів та туристичних агентств;
- забезпечення навчання та регулярного підвищення кваліфікації працівників туристичного кластера;
- проведення інформаційних кампаній, спрямованих на підвищення обізнаності туристів щодо їхніх прав та обов'язків;
- забезпечення доступу туристів до актуальної інформації про туристичні послуги, включаючи правові аспекти;
- проведення регулярних перевірок діяльності туроператорів та туристичних агентств на відповідність законодавству та стандартам якості;
- встановлення чітких санкцій за порушення прав туристів та недотримання стандартів якості послуг;
- орієнтування на міжнародні стандарти у сфері туризму та співпраця з міжнародними організаціями для впровадження відповідних практик;

– вдосконалення міжнародного співробітництва шляхом укладення угод з іншими країнами щодо взаємного захисту прав туристів;

– використання сучасних цифрових технологій для покращення якості послуг та інформування туристів;

– розвиток платформ, де туристи можуть залишати відгуки про послуги та давати оцінки, що стимулюватиме підвищення якості [10, с. 325-340; 11, с. 1231-1234; 12, с. 1029-1045; 13, с. 225].

Для посилення адміністративно-правового статусу туристів, вкрай важливо вжити комплексних заходів, що включає приведення національних законів у відповідність зі світовими стандартами, посилення нагляду за захистом прав туристів та встановлення ефективних методів вирішення спорів [14, с. 74; 15, с. 109]. На нашу думку, ключовою ідеєю є розробка індивідуальних ініціатив для покращення розуміння туристами юридичних питань, що дозволяє їм ефективніше захищати свої інтереси. Крім того, сприяння співпраці між туроператорами, державними органами та відповідними сторонами має важливе значення для оперативного впровадження заходів проти порушення прав туристів та забезпечення безпечного середовища для їх дозвілля.

Висновки. Правовий та адміністративний захист туристів необхідно посилити, щоб захистити їх права. Життєво важливо створити чітке законодавство для регулювання взаємодії між туристами, туроператорами та зацікавленими сторонами галузі. Також надзвичайно важливим є впровадження надійних інструментів моніторингу для дотримання якості послуг. Зміцнення прав туристів шляхом запровадження інституту омбудсмена, спрощення процедур подання скарг і застосування суворіших покарань за невиконання посилить захист туристів і підзвітність у туристичному секторі.

Доведення до відома прав та обов'язків для туристів має вирішальне значення разом із наявними заходами захисту. Це можна зробити за допомогою інформаційних кампаній і полегшення доступу до відповідної інформації. Співпраця з глобальними організаціями та використання цифрових технологій підвищить рівень туристичних послуг і загальну

задоволеність відвідувачів. Ці дії спрямовані на створення безпечного, прозорого та ефективного середовища для туристичної діяльності та ефективного задоволення очікувань мандрівників.

Подальші можливості для вивчення правового статусу туриста у сфері туризму включають розгляд міжнародного досвіду з метою запозичення найкращих практик та їх адаптації до національних умов. Особливу увагу треба

приділити вивченню ефективності змін у законодавстві та механізмів захисту прав туристів. Важливим напрямком є дослідження впливу цифрових технологій на поліпшення якості послуг й спрощення процедур взаємодії між туристами та туроператорами. Крім того, повинні бути розроблені нові підходи до навчання та покращення кваліфікації працівників сфери туризму, що допоможе поліпшенню стандартів обслуговування.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Мацола В. І. Рекреаційно-туристичний комплекс України: монографія. ІРД НАН України. Львів, 2017. 259 с.
2. Закон України «Про туризм» 324/95-ВР, редакція від 01.01.2024. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/324/95-врText>
3. González-Rodríguez, M. R., Martín-Samper, R. C., Köseoglu, M. A., & Okumus F. Hotels' corporate social responsibility practices, organizational culture, firm reputation, and performance. *Journal of Sustainable Tourism*. 2019. № 27(3). P. 398-419.
4. Likarchuk N., Andrieieva O., Likarchuk D.; Bernatskyi A. Impression marketing as a tool for building emotional connections in the public administration sphere. *Studies in Media and Communication*. 2022. № 10(1). P. 9-16.
5. Адамова О. С. Поняття та джерела туристського права. *Актуальні проблеми держави і права*. 2010. № 53. С. 56-61.
6. Опанасюк Н., Мельник І. Норми туристичного права України: поняття, ознаки та структура. Проблеми цивільного, господарського, трудового права та права соціального забезпечення. *Часопис Київського університету права*. 2020. № 2. С. 246-251.
7. Pasięka S. R., Kolokolchukova I. V., Morozova O. H., Krushynska A. V., Krasnodied T. L., Popova T. V. The potential of tourist and recreational clusters in European space. *Geo Journal of Tourism and Geosites*. 2021. № 39. P. 1488-1500.
8. Font X., Torres-Delgado A., Crabolu G., Palomo Martinez J., Kantebacher J., Miller G. The impact of sustainable tourism indicators on destination competitiveness: The European Tourism Indicator System. *Journal of Sustainable Tourism*. 2023. № 31(7). P. 1608-1630.
9. Парфіненко А. Міжнародний туризм як складова частина ліберального світового порядку. *Міжнародні відносини, суспільні комунікації та регіональні студії*. 2023. № 2(16). С. 33-51.
10. Filipiak B., Dylewski M., Kalinowski M. Economic development trends in the EU tourism industry. Towards the digitalization process and sustainability. *Quality & Quantity*. 2023. № 57.Suppl 3. P. 321-346.
11. Santos-Lacueva R., González M., Domingo A. The integration of sustainable tourism policies in European cities. *PASOS. Revista de Turismo y Patrimonio Cultural*. 2022. Vol. 20 № 5. P. 1229-1242.
12. Liu Y., Xiao T., Fan Z. P., Zhao X. Pricing, environmental governance efficiency, and channel coordination in a socially responsible tourism supply chain. *International Transactions in Operational Research*. 2019. № 26(3). P. 1025-1051.
13. Борисюк О. Системи туристичних послуг: регіональний вимір. Сучасні міжнародні відносини: актуальні проблеми теорії і практики: тези доп. XIV Міжнар. наук.-прак. конф. (м. Київ, 21 квітня 2021 р.). К.: НАУ, 2021. С. 224-227.
14. Голод А. П. Безпека регіональних туристичних систем: теорія, методологія та проблеми гарантування [монографія]. Львів: ЛДУФК, 2018. 340 с.
15. Мальська М. П. Міжнародний туризм і сфера послуг [монографія]. К., 2018. 425 с.

КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС, КРИМІНОЛОГІЯ, КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.1

DOI <https://doi.org/10.32782/2408-9257-2024-4-15>

Пугач С. І.,

аспірантка

Донецького державного університету внутрішніх справ

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ПРОТИДІЯ КОЛАБОРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СЕРЕД ЖІНОК

CRIMINAL AND LEGAL OPPOSITION TO COLLABORATIVE ACTIVITIES AMONG WOMEN

У статті здійснено дослідження окремих проблемних аспектів кримінально-правова протидія колабораційної діяльності серед жінок. Зауважено, кримінально-правова протидія колабораційній діяльності серед жінок ґрунтується на механізмі кримінально-правового впливу, який включає такі передбачені кримінальним законом засоби, прийоми та технології, як: криміналізація діяння, превенція кримінальних правопорушень (загальна та спеціальна превенція), розслідування та притягнення до відповідальності, реабілітація та ресоціалізація засуджених осіб, міжнародна співпраця та ін. Підкреслено, що криміналізація колабораційної діяльності відбулася у березні 2022 р. на основі закону прийнятого Верховною Радою України було доповнено статтею 111-1 «Колабораційна діяльність» та визначенню перелік діянь, які відносяться до даного виду кримінального правопорушення. Визначено, що кримінально-правова загальна превенція кримінальних правопорушень здійснюється шляхом встановлення кримінальної відповідальності та покарання (санкції ч. 1-8 ст. 111-1 КК України), а спеціальна превенція колабораційної діяльності полягає у притягненні до кримінальної відповідальності осіб винних у колабораційній діяльності, в т.ч. і жінок-колаборанток, яке спрямоване на запобігання їх повторній кримінальній поведінці. Виокремлено, що загальна та спеціальна превенція колабораційної діяльності має ряд недоліків, в т.ч. не враховує специфіку участі жінок у колабораційній діяльності та її форм., зокрема: кваліфікація схожих діянь за декількома статтями КК України, кваліфікація кримінального діянь відбувається за дискрецією уповноважених здійснювати провадження осіб, порушується принцип правової визначеності, практика застосування кримінального покарання за колабораційну діяльність в окремих випадках носить неспіврозмірний діянню характер та ін. Підкреслено щодо жінок-колаборанток, то кримінально-правова протидія колабораційної діяльності не враховує специфіку участі жінок у колабораційній діяльності та її форм, може зумовлювати подальшу соціальну стигматизацію та ускладнює їх реінтеграцію в суспільство, не має програм з реінтеграції та реабілітації жінок, які брали участь у колабораційній діяльності і не спрямована на інформаційну профілактику такої діяльності в умовах збройного конфлікту та на окупованих територіях та ін.

Ключеві слова: кримінально-правова протидія, колабораційна діяльність, жінки-колаборантки.

The article studies individual problematic aspects of criminal-legal counteraction to collaborative activity among women. It is noted that criminal-legal counteraction to collaborative activity among women is based on the mechanism of criminal-legal influence, which includes such means, techniques and technologies provided for by criminal law as: criminalization of the act, prevention of criminal offenses (general and special prevention), investigation and prosecution, rehabilitation and resocialization of convicted persons, international cooperation, etc. It is emphasized that the criminalization of collaborative activity took place in March 2022. On the basis of the law adopted by the Verkhovna Rada of Ukraine, Article 111-1 "Collaborative Activity" was supplemented and a list of acts that relate to this type of criminal offense was defined. It is determined that the criminal-legal general prevention of criminal offenses is carried out by establishing criminal liability and punishment (sanctions of parts 1-8 of article 111-1 of the Criminal Code of Ukraine), and the special prevention of collaborative activity consists in bringing to criminal liability persons guilty of collaborative activity, including female collaborators, which is aimed at preventing their repeated criminal behavior. It is highlighted that the general and special prevention of collaborative activity has a number of shortcomings, including not taking into account the specifics of women's participation in collaborative activity and its forms., in particular: qualification of similar acts under several articles of the Criminal Code of Ukraine, qualification of a criminal act is at the

discretion of persons authorized to conduct proceedings, the principle of legal certainty is violated, the practice of applying criminal punishment for collaboration activities in some cases is disproportionate to the act, etc. It is emphasized that with regard to female collaborators, the criminal legal counteraction to collaboration activities does not take into account the specifics of women's participation in collaboration activities and its forms, may lead to further social stigmatization and complicates their reintegration into society, does not have programs for the reintegration and rehabilitation of women who participated in collaboration activities and is not aimed at information prevention of such activities in conditions of armed conflict and in occupied territories, etc.

Key words: *criminal legal counteraction, collaboration activities, female collaborators.*

Актуальність теми дослідження. Окупація територій під час будь-якої форми воєнного конфлікту передбачає здійснення колабораційної діяльності громадянами держави, територія яких окупована у її різних формах та проявах. Зокрема, як зауважує А.М. Нагорний «після Другої світової війни колабораціонізм став відомим, перш за все, через роботу Міжнародного військового трибуналу в Нюрнберзі, де колабораціонізм було визнано однією з форм військових злочинів та злочинів проти людства» [1, с. 295]. Дослідження історії колабораціонізму на різних історичних етапах та в умовах різноманітних воєнних конфліктів здійснюється через призму соціальних та економічних факторів, які спонукають людей співпрацювати із окупаційними військами для досягнення мети ворожих дій та на шкоду власному народу і державі. Зокрема, виділяють такі форма колабораційної діяльності як воєнна, адміністративна, економічна, політична, побутова та освітня, вид та форма колабораційної діяльності обумовлювалася тривалістю окупації, тактикою окупаційної влади та військ, рівнем розвитку держави до окупації, ступенем замученості до діяльності ворога визначних представників суспільства окупованої країни та ін. [2, с. 80]. Російсько-українська війна зумовила значне поширення колабораційної діяльності серед громадян України на користь країні-окупанту, її ЗС та окупаційній владі на окупованих українських територіях починаючи з 2014 р., що завдало значної шкоди територіальній цілісності України, її національній безпеці, спричинило масове порушення прав людини, в окремих випадках призвело до гуманітарної кризи та ін. Оскільки ні теорія, ні практика кримінально-правової протидії зауваженим кримінальним правопорушенням не була готова до такого стану речей виникла необхідність дослідження колабораційної діяль-

ності в саме аспекті її протидії, в т.ч. серед жінок.

Аналіз останніх джерел та публікацій. Дослідженню окремих аспектів кримінально-правової протидії колабораційній діяльності присвятили свої праці такі науковці, як: Ю.В. Василенко (кримінально-правова характеристика складу кримінального правопорушення «колабораційна діяльність») [3], В.Н. Кубальський (проблеми кримінально-правової протидії колабораційній діяльності) [4], Р.С. Левадний (слідча та судова практика у сфері застосування ст. 111-1 Кримінального кодексу України) [5], А.М. Нагорний (кримінально-правові засоби боротьби із колабораційною діяльністю в умовах воєнного стану) [1], В.І. Павликівський та А.М. Яценко (проблеми правозастосування кримінальної відповідальності за різні прояви колабораціонізму) [6], В.В. Шаблистий, В.С. Березняк та Р.А. Каторкін (окремі напрямки протидії колабораційній діяльності) [2] та ін. Незважаючи на актуальність дослідження даного питання зауважені науковці окремо не визначали специфіку кримінально-правової протидії колабораційної діяльності жінок, що обумовило обрання нами саме цієї теми для дослідження.

Мета статті полягає у дослідженні проблемних аспектів кримінально-правова протидія колабораційної діяльності серед жінок.

Виклад основного матеріалу. В Україні починаючи з 2014 року в ході тимчасової окупації АРК Крим та окремих районів Донецької і Луганської областей колабораціонізм мав форму участі громадян України у мітингах, протидії українським військовим, організації та проведенні незаконних референдумів і виборів на окупованих територіях, підтримки створення окупаційних органів влади, публічних закликів до порушення територіальної цілісності України і підтримки співробітництва із російської окупаційною владою та ін. Зокрема, піс-

ля повномасштабного вторгнення РФ на територію України у 24.02.2022 р. колабораційна діяльність набуває нових масштабів та форм. Зокрема, до нових форм колабораційної діяльності у цей період можна віднести публічну підтримку громадянами України повномасштабного вторгнення РФ на українську територію, заперечення суверенітету Української держави, пропагандування ідей «російського світу», матеріальну підтримку російських військових, впровадження стандартів освіти РФ та ін. Так, за показниками Офісу Генерального прокурора України у 2022 р. було опубліковано 2851 кримінальне правопорушення за ст. 111-1 КК України «Колабораційна діяльність» (з них 2902 злочинів та 949 проступків), у 2023 р. – 3207 (з них 2498 злочинів та 709 проступків), у період січень-серпень – 1976 (з них 1618 злочинів та 358 проступків) [7]. При цьому слід зауважити, що значна кількість кримінальних злочинів в сфері колабораційної діяльності залишається не облікованими та не розкритими, оскільки вчиняються на тимчасово окупованих українських територіях, в прифронтових зонах, а особи винні у вчиненні такого виду кримінального правопорушення часто виїжджають із підконтрольних Україні територій, а на деокупованих територіях їх кількість є настільки значною, що викликає складнощі у роботі правоохоронних органів, щодо оперативного викриття колабораційної діяльності в повному обсязі.

Окрім кількісних показників колабораційної діяльності важливим для її кримінально-правової протидії є розуміння особи колаборанта. Як зазначалося нами у статті «Кримінологічна характеристика особи жінки, яка підозрюється в учиненні колабораційної діяльності» «кримінологічний портрет жінки, яка підозрюється у вчиненні колабораційної діяльності полягає у наступному – це громадянка України у віці 29-54 р. з вищою, базовою або профільною середньою освітою, працездатна, в більшості випадків не працює, не має раніше судимості, яка вчиняє колабораційну діяльність з ідейних та/або корисливих мотивів або під впливом» [8, с. 25].

Кримінально-правова протидія колабораційній діяльності, в т.ч. серед жінок, ґрунтується на механізмі кримінально-правового впливу.

Як зауважує О.О. Горішний «механізм кримінально-правового впливу – це функціонуючий комплекс (процес застосування) передбачених кримінальним законом і використовуваних у правозастосовній практиці відносно осіб, винних у вчиненні злочинів, а також у превентивному плані, певних засобів, прийомів і технологій» [9, с. 190], в основі якого лежить соціальна потреба ефективної боротьби зі злочинністю. Елементами кримінально-правового механізму протидії злочинності є: криміналізація діяння, превенція кримінальних правопорушень (загальна та спеціальна превенція), розслідування та притягнення до відповідальності, реабілітація та ресоціалізація засуджених осіб, міжнародна співпраця та ін. Враховуючи обмежений обсяг нашого дослідження зупинимось на характеристиці окремих елементів кримінально-правової протидії колабораційної діяльності, в т.ч. і серед жінок.

Криміналізація колабораційної діяльності. До криміналізації у КК України колабораційної діяльності спроби нормативного закріплення поняття колабораційної діяльності відмічалися у проєкті Закону України «Про захист української державності від проявів колабораціонізму» (реєстр. №7425 від 20.12.2017 р., проєкт відкликано у 2019 р.), у відповідності до якого колабораціонізм – це «співробітництво з ворогом, сприяння у здійсненні агресивних дій, розгортанні збройного конфлікту проти України, надання ворогу допомоги під час підготовки та проведення агресії, при розгортанні збройного конфлікту» [10].

У березні 2022 р. Верховною Радою України було прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність» від 03.03.2022 р. №2108-IX у відповідності до якого КК України було доповнено статтею 111-1 «Колабораційна діяльність» та визначенню перелік діянь, які відносяться до даного виду кримінального правопорушення: публічне заперечення збройної агресії проти України та/або окупації українських територій, публічні заклики та/або підтримка країни-агресора, її ЗС та/або окупаційної влади, невизнання державного суверенітету на тимчасово окупованих територіях, добровільне зайняття посади, не пов'язаної та/

або пов'язаної з виконанням організаційно-розпорядчих або адміністративно-господарських функцій в системі органів окупаційної влади, пропаганда в закладах освіти з метою сприяння здійсненню збройної агресії і тимчасовій окупації українських територій, впровадження стандартів освіти держави-агресора у закладах освіти, передача матеріальних ресурсів ЗС країни-агресора, іншим збройним формуванням, провадження господарської діяльності у взаємодії з окупаційною владою держави-агресора, незаконними органами влади, організація та проведення заходів політичного характеру, здійснення інформаційної діяльності у співпраці з державою-агресором, добровільне зайняття громадянином України посади в незаконних судових або правоохоронних органах, створених окупаційною владою, а також добровільна участь громадянина України в незаконних збройних чи воєнізованих формуваннях на тимчасово окупованій території [11]. Як зауважує Ю.В.Василенко «внесення статті 111-1 до КК України цілком відповідає вимогам сьогодення» [3, с. 7], при цьому окремі науковці зауважують на значні недоліки вказаної кримінальної норми, що суттєво впливає на ефективність кримінально-правової протидії колабораційній діяльності, в т.ч. і серед жінок. Так, на думку А.М. Нагорного відмічається недостатня юридична визначеність кримінальних правопорушень в сфері колабораційної діяльності, оскільки кримінальне законодавство потребує деталізації переліку суб'єктів колабораційної діяльності, визначення дій, які варто вважати як співпрацю з ворогом (наприклад, слід відрізнити діяльність з метою запобігання гуманітарної кризи на окупованих територіях від інших видів співпраці з ворогом), спрямованість умислу при їх вчиненні та ін. [1, с. 298].

Превенція кримінальних правопорушень. Кримінально-правова загальна превенція кримінальних правопорушень здійснюється шляхом встановлення кримінальної відповідальності та покарання. Кримінальний кодекс України передбачає наступне покарання за колабораційну діяльність: позбавлення права обіймати певні посади та займатися певною діяльністю на строк від 10 до 15 р.; конфіскація майна, виправні роботи на строк до 2 р.; арешт на строк до 6 міс. 4 позбавленням волі на строк

до 3 р., від 3 до 5 р., від 5 до 10 р., від 12 до 15 р., від 10 до 20 р., довічне позбавлення волі; штраф до 10 тис. неоподатковуваних мінімумів доходів громадян (ст. 111-1 КК України [12]).

Наведемо декілька прикладів застосування спеціальної превенції колабораційної діяльності, а саме притягнення до кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність жінок-колаборанток, яке спрямоване на запобігання їх повторній кримінальній поведінці (на основі судових вироків за матеріалами Єдиного державного реєстру судових рішень України): Справа № 383/339/23/Номер провадження 1-кп/383/138/23 підсудну «визнати винною у скоєнні кримінального правопорушення – кримінального проступку, передбаченого ч.1 ст.111-1 КК України та призначити їй покарання у виді позбавлення права обіймати посади, пов'язані із виконанням функцій держави чи місцевого самоврядування та займатися діяльністю пов'язаною з наданням публічних послуг на строк десять років» [13]; Справа №485/115/23/ Провадження №1-кп/485/33/23 підсудну «визнати винуватою у вчиненні кримінального проступку, передбаченого ч.2 ст.111-1 КК України, і призначити їй покарання у виді позбавлення права обіймати посади в органах державної влади та місцевого самоврядування на строк 10 (десять) років без конфіскації майна» [13]; Справа № 569/6236/24 підсудну «визнати винуватою у вчиненні кримінального правопорушення передбаченого ч. 5 ст.111-1 КК України, та призначити їй покарання у виді позбавлення волі на строк 10 (десять) років з позбавленням права обіймати посади в органах державної влади, державного управління, місцевого самоврядування пов'язані з освітньою, культурною та спортивною діяльністю населення строком 15 (п'ятнадцять) років з конфіскацією майна» [13].

Дослідження зауважених прикладів судових вироків та іншої судової практики в сфері притягнення жінок до кримінальної відповідальності за дії, які кваліфіковано за ст. 111-1 КК України свідчить про ряд проблемних аспектів в цій сфері. Зокрема, можна виділити такі проблеми, як: кваліфікація схожих діянь за декількома статтями КК України (наприклад, ст. 111-1 та ст. 436-2 КК України), як зауважують В.І. Павликівський та А.М. Яценко,

такий стан судової практики в т.ч. зумовлено окремим співпадінням змістовних ознак відповідних кримінальних правопорушень, що «створює потенційні можливості подвійного інкримінування та виключає точність і праву визначеність застосування кримінального закону» [6, с. 45]; кваліфікація кримінального діянь відбувається за дискрецією уповноважених здійснювати провадження осіб; порушення принципу правової визначеності; неспіврозмірність покарання вчиненому діянню; значна кількість судових вироків у справах щодо колабораційної діяльності враховують положення угоди про визнання винуватості, що впливає на зменшення строку позбавлення волі, або встановлення покарання не пов'язаного із позбавленням волі та ін. При цьому погоджуємося з думкою Р.С. Левадного, щодо якої в практиці спеціальної превенції колабораційної діяльності допускається «застосування кримінального покарання у вигляді позбавлення права обіймати певні посади в системі державних органів та органів самоврядування до осіб які не мають відповідної освіти та за своєю професійною діяльністю не відносяться до сфери державного і місцевого управління (наприклад, безробітні, пенсіонери, раніше судимі особи і т.д.)» [5, с. 108].

Враховуючи зауважене вище, роль жінки у суспільстві та специфіку жіночої злочинності можемо виділити основні проблеми кримінально-правової протидії колабораційній діяльності серед жінок: законодавство не враховує специфіку участі жінок у колабораційній діяльності, зокрема їх колабораційну діяльність в умовах примусу, залякування або маніпуляції, за відсутності роботи, доступу до ресурсів, або необхідність забезпечувати сім'ю під час окупації, що може призвести до неврахування обставин при винесенні вироку, що пом'якшують провину; кримінальне переслідування жінок за колабораційну діяльність може зумовлювати подальшу соціальну стигматизацію та ускладнює їх реінтеграцію в суспільство після відбуття покарання, адже суспільство може ставитися до жінок-колаборантів з подвійними стандартами порівняно із чоловіками; кримінально-правова політика немає програм з реінтеграції та реабілітації жінок, які брали участь у колабораційній діяльності,

що може призводити до високої ймовірності повторних злочинів у випадку повторної окупації українських територій або маргіналізації жінок-колаборанток; жінки в умовах збройного конфлікту та на окупованих територіях, часто мають обмежений доступ до інформації про свої права та кримінально-правові наслідки колаборації з військово-окупаційною владою, що може призвести до участі в колабораційній діяльності через незнання чи нездатність розуміти юридичні наслідки своїх дій; кримінально-правове законодавство щодо відповідальності за колабораційну діяльність не враховує специфіку різних форм колабораційної діяльності, зокрема тих, що стосуються жінок (наприклад, допомога окупаційним силам через працю або підтримку родинних зв'язків), що в окремих випадках призводить до надмірно сурових вироків; правоохоронні та судові органи мають недостатні ресурси або відмічається відсутність спеціалізованих підрозділів, які враховують гендерні аспекти колабораційної діяльності, що призводить до формального підходу до розгляду справ і недостатнього аналізу мотивів та обставин, за яких жінки вчинили колабораційні дії та ін.

Висновки. Кримінально-правова протидія колабораційній діяльності серед жінок ґрунтується на механізмі кримінально-правового впливу, який включає такі передбачені кримінальним законом засоби, прийоми та технології, як: криміналізація діяння, превенція кримінальних правопорушень (загальна та спеціальна превенція), розслідування та притягнення до відповідальності, реабілітація та ресоціалізація засуджених осіб, міжнародна співпраця та ін. У березні 2022 р. Верховною Радою України було прийнято Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність» від 03.03.2022 р. №2108-IX у відповідності до якого КК України було доповнено статтю 111-1 «Колабораційна діяльність» та визначенню перелік діянь, які відносяться до даного виду кримінального правопорушення. Кримінально-правова загальна превенція кримінальних правопорушень здійснюється шляхом встановлення кримінальної відповідальності та покарання (санкції ч. 1-8 ст. 111-1

КК України), а спеціальна превенція колабораційної діяльності полягає у притягненні до кримінальної відповідальності осіб винних у колабораційній діяльності, в т.ч. і жінок-колаборанток, яке спрямоване на запобігання їх повторній кримінальній поведінці. Загальна та спеціальна превенція колабораційної діяльності має ряд недоліків, зокрема: кваліфікація схожих діянь за декількома статтями КК України, кваліфікація кримінального діянь відбувається за дискрецією уповноважених здійснювати провадження осіб, порушується принцип правової визначеності, практика застосування кримінального покарання за колабораційну діяльність в окремих випадках носить неспіврозмірний діянню характер та

ін. Щодо жінок-колаборанток, то кримінально-правова протидія колабораційної діяльності не враховує специфіку участі жінок у колабораційній діяльності та її форм, може зумовлювати подальшу соціальну стигматизацію та ускладнює їх реінтеграцію в суспільство, не має програм з реінтеграції та реабілітації жінок, які брали участь у колабораційній діяльності і не спрямована на інформаційну профілактику такої діяльності в умовах збройного конфлікту та на окупованих територіях та ін. Дослідження напрямів подолання зауважених вище проблемних аспектів становитиме перспективи подальших розвідок кримінально-правової протидії колабораційної діяльності серед жінок.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Нагорний А.М. Кримінально-правові засоби боротьби із колабораційною діяльністю в умовах воєнного стану. *Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції*. № 1. 2024. С. 294-298. DOI <https://doi.org/10.32782/2408-9257-2024-1-52>
2. Шаблистий В. В., Березняк В. С., Каторкін Р. А. Окремі напрямки протидії колабораційній діяльності. Правове забезпечення євроінтеграції: загальноправовий та галузевий аспекти: кол. монографія. Riga, Latvia: «Baltija Publishing», 2024. С. 79–102.
3. Василенко Ю.В. Колабораційна діяльність: кримінально-правова характеристика складу кримінального правопорушення. *Часопис Київського університету інтелектуальної власності та права*. № 1 (2022). С. 3-8. URL: <https://journals.nuoua.od.ua/index.php/chasopyskiivp/article/view/4/1> (дата звернення: 04.08.2024)
4. Кубальський В.Н. Проблеми кримінально-правової протидії колабораційній діяльності. *Правова держава. Щорічник наукових праць*. К.: Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, 2019. Вип. 30. С. 353-360.
5. Левадний Р.С. Слідча та судова практика у сфері застосування ст. 111-1 Кримінального кодексу України. The X International Scientific and Practical Conference "Global achievements and current trends in the development of science", March 11-13, 2024, Sofia, Bulgaria. С.107-109.
6. Павликівський В.І. Яценко А.М. Кримінальна відповідальність за різні прояви колабораціонізму: проблеми правозастосування. *Вісник кримінологічної асоціації України*. 2023. №2 (29). С. 31-50. DOI: <https://doi.org/10.32631/vca.2023.2.02>
7. Статистика. *Офіс Генерального прокурора*. URL: <https://new.gp.gov.ua/ua/posts/statistika> (дата звернення: 04.09.2024)
8. Пугач С.І. Кримінологічна характеристика особи жінки, яка підозрюється в учиненні колабораційної діяльності. *Науковий вісник Херсонського державного університету*. Серія: Юридичні науки. Випуск 3/2024. С. 22-26. URL: <https://lj.journal.kspu.edu/index.php/lj/article/view/431/393> DOI <https://doi.org/10.32999/ksu2307-8049/2024-3-4> (дата звернення: 02.09.2024)
9. Горішний О.О. Співвідношення механізмів протидії злочинності та кримінально-правового впливу. *Філософія права*. №2-2011. С. 189-193. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/257102cb-4953-4775-a44d-6034a974cd32/content> (дата звернення: 07.08.2024)
10. Про захист української державності від проявів колабораціонізму: Проект Закону України (реєстр. №7425 від 20.12.2017 р.) . URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63192 (дата звернення: 12.08.2024)
11. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо встановлення кримінальної відповідальності за колабораційну діяльність: Закон України від 03.03.2022 р. №2108-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108-20#Text> (дата звернення: 11.08.2024)
12. Кримінальний кодекс України від 03.03.2022 р. № 2108-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2108-20#Text> (дата звернення: 03.08.2024)
13. Єдиний державний реєстр судових рішень. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/> (дата звернення: 15.08.2024)

Смірнова І. С.,
аспірантка кафедри кримінального права та процесу
Хмельницького університету управління та права імені Леоніда Юзькова

**ДО ПИТАННЯ РОЗПАЛЮВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ, РЕГІОНАЛЬНОЇ,
РАСОВОЇ ЧИ РЕЛІГІЙНОЇ ВОРОЖНЕЧІ ТА НЕНАВИСТІ
ЯК ОБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ ЗЛОЧИННОГО ПОСЯГАННЯ
НА РІВНОПРАВНІСТЬ (ПОРІВНЯЛЬНИЙ АСПЕКТ НАЦІОНАЛЬНОГО
ЗАКОНОДАВСТВА З КРИМІНАЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ
ДЕЯКИХ КРАЇН-ЧЛЕНІВ ЄС)**

**ON THE ISSUE OF INCITEMENT TO NATIONAL, REGIONAL,
RACIAL OR RELIGIOUS HATRED AND ENMITY AS AN OBJECTIVE
ASPECT OF CRIMINAL ENCROACHMENT ON EQUALITY
(COMPARATIVE ASPECT OF NATIONAL LEGISLATION WITH CRIMINAL
LEGISLATION OF SOME EU MEMBER STATES)**

Стаття присвячена аналізу кримінально-правовій характеристиці розпалювання національної, регіональної, расової чи релігійної ворожнечі та ненависті, як об'єктивної сторони злочинного посягання на рівноправність громадян за національним законодавством та законодавством деяких країн-членів ЄС. Визнаючи суттєві напрацювання вчених з окресленої проблематики, звертаємо увагу на відсутність комплексних сучасних наукових розробок, присвячених аналізу питання злочинних посягань на рівноправність за законодавством країн-членів ЄС. Чимало питань в т.ч. загальнотеоретичних щодо боротьби із злочинними посяганнями на рівноправність досі є спірними. Зокрема, є низка проблемних питань щодо з'ясування об'єктивних ознак складу кримінального правопорушення в т.ч. в частині розпалювання національної, регіональної, расової чи релігійної ворожнечі та ненависті. Неодноразово законодавцем вносилися зміни до ст. 161 КК України. Тому, вартий уваги також позитивний досвід держав ЄС щодо встановлення відповідальності за розпалювання національної, регіональної, расової чи релігійної ворожнечі та ненависті. Зважаючи на обрання Україною курсу на євроінтеграцію, виникла нагальна необхідність у гармонізації національного законодавства із європейським законодавством. Крім того, в умовах повномасштабних військових дій на території України підвищилася кількість кримінальних проваджень за ст. 161 КК України. Метою цієї статті є дослідження відповідності національного кримінального законодавства в частині забезпечення належної кримінально-правової охорони рівноправності громадян європейському законодавству, для чого було проведено порівняльний аналіз із кримінальним законодавством країн-членів ЄС в цій частині. Охарактеризовано об'єктивну сторону ч. 1 ст. 161 КК України в частині розпалювання національної, регіональної, расової чи релігійної ворожнечі та ненависті. Встановлено, що всі з проаналізованих країн містять в тому чи іншому вигляді в кримінальному законодавстві відповідальність за злочинні посягання на рівноправність, в т.ч. положення, метою яких є протидія умисним діям, спрямованим на розпалювання національної, расової, релігійної ворожнечі чи ненависті. Досліджено понятійний апарат, який використовується в окресленому питанні законодавцями країн-членів ЄС, зроблено порівняння з національним законодавством України. Створено базу для подальшого обговорення та наукових дискусій на заявлену тему.

Ключові слова: агітація, пропаганда, підбурювання, захищенні ознаки, заклики, права людини.

The article analyzes the criminal law characteristics of incitement to national, regional, racial or religious hatred and enmity as an objective aspect of a criminal offense against equality of citizens under national law and the law of some EU Member States. Recognizing the significant achievements of scholars on this issue, we draw attention to the lack of comprehensive modern scientific developments devoted to the analysis of the issue of criminal encroachments on equality under the laws of EU member states. Many issues, including general theoretical ones, related to combating criminal attacks on equality are still controversial. In particular, there are a number of problematic issues regarding the objective elements of a criminal offense, including incitement to national, regional, racial or religious hatred and enmity. The legislator has repeatedly amended Article 161 of the Criminal Code of Ukraine. Therefore, the positive experience of the EU states in establishing liability for incitement to national, regional, racial or religious hatred and enmity is also

worthy of attention. In view of Ukraine's European integration course, there is an urgent need to harmonize national legislation with European legislation. In addition, in the context of full-scale military operations on the territory of Ukraine, the number of criminal proceedings under Article 161 of the Criminal Code of Ukraine has increased. The purpose of this article is to study the compliance of national criminal legislation with the European legislation in terms of ensuring proper criminal law protection of citizens' equality, and for this purpose a comparative analysis was made with the criminal legislation of the EU Member States in this regard. The author characterizes the objective aspect of Part 1 of Article 161 of the Criminal Code of Ukraine in terms of incitement to national, regional, racial or religious enmity and hatred. It is established that all of the analyzed countries contain in one form or another in their criminal legislation liability for criminal offenses against equality, including provisions aimed at counteracting intentional actions aimed at inciting national, racial, religious enmity or hatred. The author analyzes the conceptual framework used by legislators of the EU Member States in this regard and compares it with the national legislation of Ukraine. The author creates a basis for further discussion and scientific debate on the stated topic.

Key words: *agitation, propaganda, incitement, protected characteristics, appeals, human rights.*

Не зважаючи на нелегкі часи, які Україна переживає наразі, обраний нею курс в напрямку євроінтеграції залишається незмінним. З подіями повномасштабного вторгнення на територію України та початком військових дій в лютому 2022 року Президентом України підписано заявку на членство України в Європейському Союзі. Зважаючи на що, з метою адаптування до європейських стандартів, постало питання гармонізації і кримінального законодавства України з законодавством ЄС у сфері захисту прав людини.

З огляду на зазначене, цікавим вбачається дослідити підходи до питання кримінальної відповідальності за злочинні посягання на рівноправність (в контексті розпалювання національної, регіональної, расової чи релігійної ворожнечі та ненависті) за законодавством деяких країн-членів Європейського Союзу із національним кримінальним законодавством.

Тема кримінальної відповідальності за порушення рівноправності громадян є предметом дослідження в чисельних наукових працях. Вагомий внесок в дослідження цієї теми зробили вітчизняні науковці, такі як: Андрушко П.П., Бажанов М.І., Баулін Ю.В., Дудоров О.О., Заліханова Л.І., Зінченко І.О., Коржанський М.Й., Мельник М.І., Музика А.А., Навроцький В.О., Сташис В.В., Тацій В.Я., Тузова А.П., Фріс П.Л., Хавронюк М.І., Яценко С.С. та інші.

Комплексно, на рівні дисертаційних досліджень, проблематикою кримінальної відповідальності за порушення рівноправності громадян займався Панькевич В.М., який у 2010 році захистив дисертацію на тему «Кримінально-правова характеристика порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, націо-

нальної належності або ставлення до релігії». У 2018 році Курафєєвим В.В. захищено дисертацію на тему: «Кримінальна відповідальність за порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності, релігійних переконань, інвалідності та за іншими ознаками (ст. 161 КК України: аналіз складу злочину)».

Необхідно відмітити, що зазначені наукові роботи не вичерпують існуючої проблематики, щодо забезпечення ефективної протидії порушенню рівноправності громадян та приведення у відповідність до Конституції України положень ст. 161 КК України та глибоко не охоплювали питання кримінальної відповідальності за порушення рівноправності громадян в країнах-членах ЄС. А отже, заявлена тема і досі залишається актуальною. Тому, завданням даної наукової статті є здійснити порівняльний аналіз національного кримінального законодавства із кримінальним законодавством деяких країн-членів ЄС (в контексті злочинного посягання на рівноправність у вигляді розпалювання національної, регіональної, расової чи релігійної ворожнечі та ненависті).

Крім того, з огляду на повномасштабні військові дії, які наразі відбуваються на території України, необхідно зазначити, що існує тенденція до збільшення кримінальних проваджень за ст. 161 КК України. Так, з аналізу інформації, яка міститься на офіційному сайті Офісу Генерального прокурора – Єдиний звіт про кримінальні провадження (надалі – ЄЗКП) вбачається наступне [1]. За період січень-грудень 2013 року: всього за ст. 161 КК України обліковано кримінальних проваджень у звітному періоді – 16; вручено повідомлення про

підозру – 1 особі; направлено до суду обвинувальний акт – 1. І вже за період січень-грудень 2023 року: всього за ст. 161 КК України обліковано кримінальних проваджень у звітному періоді – 150; вручено повідомлення про підозру – 67 особі; направлено до суду обвинувальний акт – 59.

Однією із форм вчинення кримінального правопорушення (за ч. 1 ст. 161 КК України) є умисні дії, спрямовані на розпалювання національної, регіональної, расової чи релігійної ворожнечі та ненависті.

З процитованої вище диспозиції ч. 1 ст. 161 КК України бачимо, що зазначена нормативна конструкція (яка закріплює поняття «розпалювання», «ворожнеча», «ненависть») є оціночною категорією, в чому вбачається складність у правозастосуванні.

Слушною є думка, що під діями, спрямованими на розпалювання національної, расової, релігійної ворожнечі та ненависті, слід розуміти агітацію або пропаганду, здатних вплинути на виникнення расової, національної чи релігійної ворожнечі та ненависті, що вчиняються через поширення, розповсюдження ідей, поглядів тощо. Тобто активні акти поведінки (вчинки) особи чи осіб, які спрямовані на виникнення (збудження) в інших людей таких негативних почуттів та настроїв, як недоброчинність, неприхильність, вороже ставлення до громадян, їх способу життя, культури тощо, на підставі їх приналежності до певної раси, національності чи релігійних переконань [2, с. 133].

Тобто, не має значення для кваліфікації, яким способом здійснюється розпалювання ворожнечі і ненависті. Головним є досягнення злочинної мети – розпалити національну, регіональну, расову чи релігійну ворожнечу та ненависть.

При цьому важливим є те, що для кваліфікації протиправних дій за ч. 1 ст. 161 КК України не важливо чи має реально ті чи інші ознаки (нації, раси, релігії, регіонального походження) потерпіла особа, або цими ознаками потерпіла особа просто наділяється злочинцем. Також можна навести як приклад ситуації, коли потерпіла особа сама не володіє певними «захищеними ознаками», є лише пов'язана з певною релігією, нацією або расою (пред-

ставляє організацію, яка здійснює захист таких категорій осіб).

Як приклад в правозастосовчій практиці можна подати справу №1/724/10/13, яка розглядалася Хотинським районним судом Чернівецької області [3]. За обставинами справи обвинувачений здійснив розповсюдження листівок стосовно кандидата в народні депутати України, які містили відомості, спрямовані на розпалювання ворожнечі та ненависті, на приниження національної честі та гідності.

Вироком Вінницького міського суду від 30.12.2013 року в справі № 212/12892/2012 засуджено особу за ч. 1 ст. 161 КК України [4]. За обставинами справи обвинувачений, діючи умисно, з метою розпалювання національної, расової, релігійної ворожнечі та ненависті, приниження національної честі та гідності, організував проведення маршу – рейду у м. Вінниці, під час якої учасники, під його керівництвом зупинялись поблизу гуртожитків Вінницького національного медичного університету, та у подальшому, в присутності значної кількості громадян виступав з промовами та проголошував гасла, які за своїм змістом порушують передбачені ст. 24, 26 та 35 Конституції України особисті права та свободи осіб, які сповідують іслам, єврейської національності, представників корінних народів Кавказу та негроїдної раси, а саме виголошував промови про перевагу європеїдної раси над негроїдною, допускав принизливі висловлювання стосовно осіб, які сповідують іслам, проголошував гасла та лозунги, які за своїм змістом направлені на розпалювання національної, расової та релігійної ворожнечі та ненависті, на приниження національної честі та гідності та образу почуттів громадян у зв'язку із їхніми релігійними переконаннями.

Конотопський міськрайонний суд вироком від 19.07.2018 року в справі № 577/2781/18 визнав особу винною за ч. 1 ст. 161 КК України [5]. Судом в зазначеній справі було встановлено, що обвинувачений у поліграфії замовив тираж в кількості 350 зображень. Надалі, реалізуючи свій злочинний намір, направлений на розповсюдження матеріалів, які спрямовані на розпалювання ворожнечі та ненависті до представників єврейської нації та їх віросповідання, розповсюдив шляхом розклеювання вказані

графічні зображення роздруковані на клейкому папері у загальнодоступних місцях та місцях масового скупчення людей.

В справі № 302/160/21 Міжгірський районний суд Закарпатської області вироком від 01.04.2022 року визнав обвинуваченого винним, крім іншого за ч. 1 ст. 161 КК України [6]. Під час розгляду справи судом було встановлено, що обвинувачений, розуміючи, що його дії можуть призвести до розпалювання національної ворожнечі, розмістив в інтернет-мережі матеріали та інформацію. В зазначеній справі проводилася судова експертиза. Згідно з висновком судово-лінгвістичної експертизи у вищевказаних публікаціях обвинуваченого містяться ознаки розпалювання національної ворожнечі та ненависті, а також обмеження прав громадян за ознаками етнічного походження. Судом було встановлено, що обвинувачений своїми умисними діями розмістив матеріали, спрямовані на розпалювання національної ворожнечі, а також обмеження прав громадян за ознаками етнічного походження, тобто злочин, передбачений ч.1 ст.161 КК України.

Таким чином, наведена судова практика показує, що така дія як «розпалювання» може здійснюватися в різний спосіб, як-то: розміщення інформації в мережі інтернет, розповсюдження листівок, проведення вуличних маршів, тощо.

Питанню розпалювання національної, расової чи релігійної ворожнечі та ненависті неодноразово приділяв увагу і Європейський суд з прав людини.

Як приклад, в справі «Фере проти Бельгії» (№ 15615/07 від 16 липня 2009 року) заявник, очільник політичної партії, яка розповсюджувала брошури і плакати під час виборчої компанії, які викликали скарги на пропаганду в них ненависті, дискримінації і насилля. Брошури містили в собі інформацію, яка зображали спільноти неєвропейських мігрантів злочинно налаштованими і прагнучими експлуатувати блага від життя в Бельгії, а також висміювали їх, що беззаперечно погрожувало виникненню відчуттів недовіри та навіть ненависті до іноземців. Суд прийшов до думки, що засудження заявника являло собою «втручання» в його право на свободу вираження думки, передбачене законом про расизм і ксенофобію. Воно

мало законну мету запобігти безладу і захист осіб. Боротьба з расовою дискримінацією в будь-яких формах і виразах має велике значення, що підкреслюється в правових документах Ради Європи. Розпалювання ненависті не обов'язково пов'язано з закликами до певних актів насилля чи іншим злочинам. Образи, висміювання чи дифамація, націлені на певні групи населення чи заклики до дискримінації, як в зазначеній справі, достатні для влади, щоб надати пріоритет боротьбі з висловлюваннями, які провокують ненависть в ситуації з безвідповідальним використанням свободи вираження поглядів, яке підриває гідність людей та їх безпеку. Політичні висловлювання, які збуджують ненависть, на основі релігійних, етнічних чи культурних забобонах, несуть загрозу для всезагального миру і політичної стабільності в демократичних державах [7].

Розглядаючи справу «Павел Іванов проти Росії» (№ 35222/04) щодо заявника, власника і редактора газети, який був звинувачений в розпалюванні етнічної, расової і релігійної ненависті з використанням ЗМІ щодо євреїв, ЄСПЛ визнав скаргу заявника неприйнятною. Оскільки, заявник шляхом публікації таких статей мав за мету розпалювання ненависті до єврейського народу [8].

В свою чергу, кримінальне законодавство країн-членів Європейського Союзу також містить у собі норми, які закріплюють кримінальну відповідальність за умисні дії, спрямовані на розпалювання ворожнечі та ненависті на підставі певних ознак. При чому, варто звернути увагу, що країни-члени ЄС мають різні підходи щодо закріплення в їх діючому законодавстві кримінальної відповідальності за порушення рівноправності громадян в тому числі і немає одностайного підходу у застосуванні пов'язаної з окресленим вище питанням термінології.

Так, в розділі 32 Кримінального кодексу Республіки Польща «Злочини проти публічного порядку» міститься стаття 256, в частині першій якої передбачено, крім іншого, відповідальність за публічну пропаганду або розпалення ненависті на ґрунті національних, етнічних, расових, релігійних відмінностей або з огляду на нерелігійність [9].

Кримінальний кодекс Болгарської Республіки в розділі 3 «Злочини проти прав громадян» в параграфі 1 «Злочини проти рівності всіх громадян» в статті 162 в частині 1 передбачає покарання за те, що будь-хто, хто усно, в пресі чи інших засобах масової інформації, за допомогою електронних інформаційних систем або в інший спосіб пропагує або підбурює до дискримінації, насильства або ненависті за ознаками раси, національності або етнічного походження [10].

В частині 1 статті 356 розділу 5 «Злочинні дії, які порушують співіснування людей» Кримінального кодексу Чеської Республіки йдеться про відповідальність за підбурювання до ненависті до групи осіб або обмеження їх прав і свобод. Так, підлягає відповідальності особа, яка публічно розпалює ворожнечу до нації, раси, етнічної групи, релігії, класу або іншої групи осіб, або до обмеження прав і свобод їхніх членів. Таким чином, чеське кримінальне законодавство розмежовує в об'єктивній стороні підбурювання та розпалюванні [11].

В главі 12 «Кримінальні злочини проти Республіки Хорватія» міститься ст. 151 а, яка закріплює відповідальність за вироблення, продаж, імпорт або експорт через комп'ютерну мережу або будь-яким іншим способом надання доступу для публіки рекламних матеріалів, що представляють фашистські, нацистські та інші тоталітарні держави, організації та ідеології, які пропагують, підтримують або підбурюють до ненависті, дискримінації або насильства до будь-якої особи чи групи осіб за ознаками раси, кольору шкіри, статі, сексуальних уподобань, національного або етнічного походження, релігії, політичних або інших переконань, або з подібною метою володіє великою кількістю цих рекламних матеріалів [12].

В 20 розділі «Злочини проти громадського порядку» в ст. 283 «Підбурювання до ненависті» Кримінального кодексу Австрії передбачено відповідальність для тих, хто публічно, таким чином, що це стає доступним для багатьох людей підбурює до насильства над церквою чи релігійною громадою або будь-якою іншою організацією за наявними або відсутніми критеріями раси, кольору шкіри, мови, релігії або переконань, національності, етнічної приналежності, статі, фізичних або психічних

вад, віку або сексуальної орієнтації, або проти члена такої групи безпосередньо на підставі його належності до цієї групи або розпалює ненависть до них [13].

В Кримінальному кодексі Естонії в главі 10 «Злочини проти політичних і громадянських прав», розділ 1 «Злочини проти рівності» в статті 151 «Розпалювання ворожнечі», передбачено відповідальність за дії, що публічно закликають до ненависті, насильства або дискримінації за ознаками національності, раси, кольору шкіри, статі, мови, походження, релігії, сексуальної орієнтації, політичних переконань, матеріального чи соціального стану, якщо це створює небезпеку для життя, здоров'я або майна особи [14].

В статті 170 «Підбурювання до розпалювання ворожнечі та ненависті щодо будь-якої національної, расової, етнічної, релігійної чи іншої групи осіб» в розділі 25 «Злочини і проступки проти рівноправності особи та свободи совісті» Кримінального кодексу Литви передбачено відповідальність у випадку, якщо особа, яка з метою розповсюдження виготовляє, придбаває, пересилає, перевозить, розповсюджує або зберігає предмети, що висміюють, виражають зневагу, закликають до ненависті або підбурюють до дискримінації групи осіб або особи, яка до неї належить, за ознаками віку, статі, сексуальної орієнтації, інвалідності, раси, національності, мови, походження, соціального статусу, релігії, переконань або поглядів, або підбурювання до насильства до такої групи осіб чи особою, яка до неї належить [15].

В Кримінальному кодексі Румунії в розділі 8 «Порушення, що посягають на відносини у сфері суспільного життя» в I підрозділі «Злочини проти громадського порядку» в статті 369 передбачено відповідальність за підбурювання публічно, будь-яким способом, до ненависті або дискримінації щодо якої-небудь групи осіб [16].

В розділі 29 «Кримінальні правопорушення проти громадського порядку та спокою» в статті 300 Кримінального кодексу Словенії зазначено, що підлягає відповідальності той, хто провокує або розпалює національну, расову чи релігійну ворожнечу, ненависть, розбрат або нетерпимість, або поширює ідеї про перевагу однієї раси над іншою або будь-яким

чином сприяє расистській діяльності, заперечує, применшує значення, схвалює або пропагує геноцид [17].

В розділі 32 «Кримінальні злочини проти громадського порядку» в статті 332 Кримінального кодексу Угорщини закріплено відповідальність особи, яка перед великою аудиторією підбурює до насильства або ненависті до а) угорської нації, б) національної, етнічної, расової чи релігійної групи або члена такої групи, або с) певних груп суспільства або членів таких груп, зокрема, з підстав інвалідності, сексуальної ідентичності або сексуальної орієнтації [18].

В главі 9 «Про кримінальні правопорушення, пов'язані зі здійсненням основоположних прав і свобод людини і громадянина» у підрозділі 1 «Про кримінальні правопорушення, що вчиняються при здійсненні основних прав і свобод людини і громадянина, гарантованих Конституцією» Кримінального кодексу Іспанії для окреслення об'єктивної сторони використовується поняття «пропаганда» [19].

В Кримінальному кодексі Мальти в розділі 3 «Злочини проти громадського порядку» в статті 82А передбачено відповідальність для тих, хто використовує будь-які погрозливі, образливі слова чи поведінку, або демонструє будь-які письмові чи друковані матеріали, які є погрозливими або образливими, або іншим чином поводить з наміром розпалити насильство або ненависть до іншої особи або групи осіб за ознакою статі, гендерної ідентичності, сексуальної орієнтації, раси, кольору шкіри, мови, етнічного походження, віку, інвалідності, релігії або переконань, політичних чи інших поглядів, або якщо з урахуванням усіх обставин існує ймовірність розпалювання такого насильства або ненависті [20].

В розділі 5 «Тяжкі злочини проти громадського порядку» статті 137д Кримінального кодексу Нідерландів закріплено відповідальність у випадку, якщо будь-яка особа, яка публічно, усно чи письмово або за допомогою зображень, підбурює до ненависті, дискримінації людей або насильства над їхньою особою чи майном через їхню расу, релігію або переконання, стать, гетеро- або гомосексуальної орієнтацію, фізичні, психічні або інтелектуальні вади [21].

Кримінальний кодекс Люксембургу в розділі 6 «Расизм, ревізійнізм та інші форми дискримінації» у статті 457-1 передбачає покарання у випадках: (1) якщо будь-яка особа, шляхом виступу, вигуків або погроз у громадських місцях або на зборах, або за допомогою письмових, друкованих матеріалів, малюнків, гравюр, картин, емблем, зображень або будь-якого іншого носія письмових, мовних або зображувальних матеріалів, проданих або розповсюджених, підбурює до дій, передбачених статтею 455, до ненависті або до насильства над особою, фізичною чи юридичною особою, групою чи громадою на підставі однієї з ознак, зазначених у статті 454 [22].

З аналізу зазначених вище норм кримінального законодавства країн-членів Європейського Союзу вбачається, що в окреслених нормах широко представлені положення, метою яких є протидіяти умисним діям, спрямованим на розпалювання національної, расової, релігійної ворожнечі.

Більшість проаналізованих країн-членів Європейського Союзу містять закріплені «захищені ознаки»: національність, раса, етнічне походження та релігія. Майже всі з окреслених країн містять «закриті переліки» таких захищених ознак. Проте, наприклад, Румунія пішла іншим шляхом та закріпила не певний перелік «захищених ознак», а положення про відповідальність за публічне підбурювання, будь-яким способом, до ненависті щодо групи осіб. Крім того, деякі з зазначених вище країн надали більш широкий список «захищених ознак» (наприклад, Хорватія, Австрія, Естонія, Мальта, Іспанія).

Україна пішла шляхом закріплення обмеженого переліку «захищених ознак»: національна, регіональна, расова і релігійна.

На нашу думку, закріплення «відкритого переліку захищених ознак» вбачається більш ефективним, оскільки, дозволяє захистити більше коло осіб, які мають ту чи іншу ознаку (інвалідність, сексуальна орієнтація, стать та ін.) та які можуть потерпати від таких неправомірних дій.

З проведеного аналізу кримінального законодавства країн-членів ЄС вбачається, що термін «пропаганда» (в заявленій до дослідження частині кримінального законодавства) вико-

ристовується в кримінальних кодексах: Республіки Польща, Болгарії, Хорватії, Іспанії; термін «розпалювання»: Республіка Польща, Чехія, Словенія, Мальта; термін «підбурювання»: Болгарія, Чехія, Хорватія, Австрія, Литва, Румунія, Угорщина, Іспанія, Нідерланди, Люксембург; термін «ненависть» використовують: Чехія, Хорватія, Естонія, Литва, Румунія, Словенія, Угорщина, Іспанія, Мальта, Люксембург. Кримінальний кодекс Словенії, наприклад, містить в собі такі терміни як: «ненависть», «розбрат», «нетерпимість».

Висновок. Проаналізувавши кримінальне законодавство країн-членів ЄС щодо відповідальності за злочинні посягання (в частині розпалювання національної, регіональної, расової чи релігійної ворожнечі чи ненависті) приходжу до висновку, що окреслені країни в різний спосіб підходять до закріплення «захищених ознак», викладаючи їх як у «відкритому» так і у «закритому переліку». Крім того, об'єктивна сторона зазначених злочинних посягань також має різний вигляд («пропаганда», «підбурю-

вання», «розпалювання», «агітація»). При чому, будь-яке оціночне поняття (як приклад, «ворожнеча», «ненависть») являє собою ускладнення при правозастосуванні. Зважаючи на що, необхідно щоб положення, які містяться в кримінальному законодавстві були однозначні, доступні для розуміння та були легкими у тлумаченні, як наслідок, ефективні у правозастосуванні. З огляду на проаналізоване кримінальне законодавство ЄС гарною альтернативою для поняття «розпалювання» могло бути застосування понять «агітація», «пропаганда» (як, наприклад, в кримінальному законодавстві Польщі, Болгарії та інших наведених вище країн). Крім того, такі оціночні поняття як «ворожнеча», «ненависть» також можуть становити собою складнощі у правозастосуванні, оскільки потребують додаткового тлумачення. Вдалим, на наш погляд, є підхід, застосований у Словенії, де використано термін «нетерпимість». У зв'язку з чим, заявлена тема є актуальною і потребує подальшого розвитку та дослідження.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Єдиний звіт про кримінальні правопорушення за січень-грудень 2023 р. URL: <https://new.gp.gov.ua/ua/posts/pro-zareyestrovani-kriminalni-pravoporushennya-ta-rezultati-yih-dosudovogo-rozsliduvannya-2> (дата звернення 30.10.2024)
2. Панькевич В. М. Кримінально-правова характеристика порушення рівноправності громадян залежно від їх расової, національної належності або ставлення до релігії : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. – К., 2010. – 275 с.
3. Вирок Хотинського районного суду від 10.01.2013, справа № 1/724/10/13. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/28613387>
4. Вирок Вінницького міського суду від 30.12.2013, справа № 212/12892/2012. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/36541176>
5. Вирок Конопотського міськрайонного суду від 19.07.2018, справа № 577/2781/18. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/75412844>
6. Вирок Міжгірського районного суду від 01.04.2022, справа № 302/160/21. *Єдиний державний реєстр судових рішень*. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/103826595>
7. Справа «Фере проти Бельгії» (№ 15615/07 від 16 липня 2009 року) URL: [https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22itemid%22:\[%22001-93626%22\]}](https://hudoc.echr.coe.int/ukr#{%22itemid%22:[%22001-93626%22]})
8. Справа «Павел Іванов проти Росії» (№ 35222/04 від 20 лютого 2007 року) <https://www.echr.com.ua/wp-content/uploads/2019/05/posibnyk-zlovzhivannia-protseusualnimi-pravami-st-17-konventsii.pdf>
9. Кримінальний кодекс Республіки Польща. URL: <https://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19970880553/U/D19970553Lj.pdf> (дата звернення 30.10.2024)
10. Кримінальний кодекс Болгарії. URL: <https://www.refworld.org/legal/legislation/natlegbod/1968/en/37489> (дата звернення 30.10.2024)
11. Кримінальний кодекс Чеської Республіки. URL: <https://antislaverylaw.ac.uk/wp-content/uploads/2019/08/Czech-Republic-Criminal-Code.pdf> (дата звернення 30.10.2024)
12. Кримінальний кодекс Республіки Хорватія. URL: https://sherloc.unodc.org/cld/uploads/res/document/hrv/criminal-code-1997-english_html/Croatia_Criminal_Code_1997.pdf (дата звернення 30.10.2024)
13. Кримінальний кодекс Австрії. URL: <https://legislationline.org/austria> (дата звернення 30.10.2024)

14. Кримінальний кодекс Естонії. URL: <https://www.riigiteataja.ee/en/eli/522012015002/consolide> (дата звернення 30.10.2024)
15. Кримінальний кодекс Литви. URL: [Lithuanian Criminal Code](#) (дата звернення 30.10.2024)
16. Кримінальний кодекс Румунії. URL: http://www.vertic.org/media/National%20Legislation/Romania/RO_Criminal_Code.pdf (дата звернення 30.10.2024)
17. Кримінальний кодекс Словенії. URL: https://www.vertic.org/media/National%20Legislation/Slovenia/SI_Criminal_Code.pdf (дата звернення 30.10.2024)
18. Кримінальний кодекс Угорщини. URL: <https://www.refworld.org/legal/legislation/natlegbod/2012/en/78046> (дата звернення 30.10.2024)
19. Кримінальний кодекс Іспанії. URL: <https://www.icj.org/wp-content/uploads/2013/05/Spain-Criminal-Code-1995-eng.pdf> (дата звернення 30.10.2024)
20. Кримінальний кодекс Мальти. URL: <https://legislation.mt/eli/cap/9/eng/pdf> URL: <https://legislation.mt/eli/cap/9/eng/pdf> (дата звернення 30.10.2024)
21. Кримінальний кодекс Нідерландів. URL: <https://antislaverylaw.ac.uk/wp-content/uploads/2019/08/Netherlands-Criminal-Code.pdf> (дата звернення 30.10.2024)
22. Кримінальний кодекс Люксембургу. URL: <https://legislationline.org/taxonomy/term/12785> (дата звернення 30.10.2024)

Тертишник В. М.,
*доктор юридичних наук, професор,
професор Університету митної справи та фінансів
<https://orcid.org/0000-0002-2993-0450>*

Сачко О. В.,
*доктор юридичних наук, професор,
професор кафедри адміністративного і кримінального права
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара*

ДОКТРИНАЛЬНІ АСПЕКТИ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОГО АНТИКОРУПЦІЙНОГО БЮРО УКРАЇНИ, ДЕРЖАВНОГО БЮРО РОЗСЛІДУВАНЬ ТА БЮРО ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

DOCTRINAL ASPECTS OF THE ACTIVITIES OF THE NATIONAL ANTI-CORRUPTION BUREAU OF UKRAINE, THE STATE BUREAU OF INVESTIGATION AND THE BUREAU OF ECONOMIC SECURITY

У статті проаналізовані доктринальні аспекти діяльності спеціальних слідчих органів що виникають при виявленні, попередженні, розкритті та розслідуванні корупційних та економічних злочинів.

Забезпечення ефективності протидії корупції та економічній злочинності має включати комплекс інтегративних заходів, здійснюваних державою. Першочерговими завданнями реалізації такого курсу є невідкладне виконання таких стратегічних засад, як демонополізація, деолігархізація, деофшоризація, розмежування бізнесу і влади та усунення корупційних ризиків, забезпечення ефективної слідчої, фіскальної та митної політики.

Необхідно зміцнити статус незалежності НАБУ, ДБР та БЕБ, розширити рамки процесуальної самостійності слідчих, розширити повноваження детективів щодо превентивної діяльності, виявлення, розкриття та розслідування злочинів.

Потрібно запровадити функцію державного нагляду за дотриманням прав і свобод людини в державі та у сфері виконанням антикорупційного законодавства в діяльності підприємств, установ та організацій, органів виконавчої влади та місцевого самоврядування.

Розкриваються проблеми удосконалення процесуальної форми розслідування, внесені пропозиції щодо запровадження детективного розслідування. В законі пропонується передбачити, що здобуті в поза процесуальному порядку фактичні дані можуть мати значення доказів у кримінальному провадженні за умови їх належності до справи, допустимості та достовірності.

Для усунення колізій при застосуванні норм, регламентуючих отримання доказової інформації на етапі виявлення, попередження та розслідування злочинів, необхідно прийняти єдиного для усіх форм судових проваджень доктринально нового закону – «Кодексу доказового права».

Оптимізація слідчої діяльності потребує доктринально виваженої процесуальної форми реалізації в кримінальному провадженні функції розслідування, розробки та прийняття нового КПК України.

Ключові слова: *розслідування, слідчий, незалежність слідчого, процесуальна самостійність слідчого, процесуальна форма.*

The article analyzes the doctrinal aspects of the activities of special investigative bodies that arise in the detection, prevention, disclosure and investigation of corruption and economic crimes. Ensuring the effectiveness of combating corruption and economic crime should include a set of integrative measures implemented by the state. The priority tasks of implementing such a course are the immediate implementation of such strategic principles as demonopolization, de-oligarchization, deoffshorization, separation of business and government and elimination of corruption risks, ensuring effective investigative, fiscal and customs policy.

It is necessary to strengthen the status of independence of NABU, the SBI and the ESB, expand the scope of procedural independence of investigators, expand the powers of detectives to carry out preventive activities, detect, disclose and investigate crimes.

It is necessary to introduce the function of state supervision over the observance of human rights and freedoms in the state and in the field of implementation of anti-corruption legislation in the activities of enterprises, institutions and organizations, executive authorities and local self-government.

The problems of improving the procedural form of investigation are revealed, proposals are made for the introduction of a detective investigation. The law proposes to provide that factual data obtained outside the procedural procedure may have the value of evidence in criminal proceedings, provided that they are relevant to the case, admissible and reliable. In order to eliminate conflicts in the application of the norms regulating the receipt of evidentiary information at the stage of detection, prevention and investigation of crimes, it is necessary to adopt a doctrinally new law that is uniform for all forms of court proceedings – the "Code of Evidentiary Law".

Optimization of investigative activities requires a doctrinally balanced procedural form of implementation in criminal proceedings of the function of investigation, development and adoption of a new Criminal Procedure Code of Ukraine.

Key words: *investigation, investigator, independence of the investigator, procedural independence of the investigator, procedural form.*

Постановка наукової проблеми та її значення. Вирішення доленосної для держави проблеми протидій корупції та економічній злочинності в Україні покладено в основному на спеціальні слідчі органи – Національне антикорупційне бюро України, Державне бюро розслідувань та Бюро економічної безпеки. Аналіз слідчої практики показує, що корупція тісно пов'язана з економічною злочинністю, що потребує системного підходу до стратегії протидії таким злочинам. Потребують інтегративного аналізу інституційні аспекти, стратегія, доктрина та практика протидії корупції та економічній злочинності, проблеми удосконалення діяльності та взаємодії Державного бюро розслідувань, НАБУ та інших антикорупційних органів.

Актуальність проблеми. Для протидії корупції в Україні створено достатньо антикорупційних органів, але ефективність їх роботи бажає бути кращою. Багато проблем протидії корупції пов'язано з недосконалим статусом слідчих органів, невиправдано ускладненими процедурами кримінально-процесуального провадження. Детективна діяльність потребує більш чіткої юридичної визначеності.

Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми показує, що попри те, що останніми роками активізувались дослідження проблем протидії корупції та діяльності Державного бюро розслідувань і Національного антикорупційного бюро, [3-12] залишаються нерозв'язаними багато з нагальних проблем зміцнення гарантій діяльності слідчих і детективів, удосконалення превентивної діяльності, доказового права та процесуальної форми розслідування.

Метою даної роботи є визначення основних алгоритмів подальшого реформування органі-

зації розслідування та удосконалення статусу і гарантій діяльності слідчих при здійсненні розслідування корупційних та пов'язаних з ними інших посадових та економічних злочинів.

Викладення основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження.

Проблеми протидії корупції та економічній злочинності мають вирішуватись системно в комплексі інтегративних заходів державно-політичного, соціально-економічного, національно-культурного, інформаційного, кримінологічного, правничого і морально-етичного характеру та реального відновлення курсу суспільства на побудову соціальної правової держави, невідкладного виконання таких стратегічних засад, як демонополізація, деолігархізація, деофшоризація, розмежування бізнесу і влади та усунення корупційних ризиків, забезпечення ефективної фіскальної та митної політики.

Потребують прийняття невідкладних заходів: забезпечення чіткого розподілу влади (законодавча, виконавча, судова) з дієвими механізмами стримувань і противаг проти тенденцій тоталітаризму; скасування фінансування партій з державного бюджету та дотримання міжнародних правових актів, зокрема антикорупційних актів Комітету міністрів Ради Європи – Рекомендації щодо загальних правил проти корупції у фінансуванні політичних партій та виборчих кампаній (Rec (2003)); деполітизація законодавчої влади шляхом усунення інститутів формування політичних коаліцій більшості; реальна деполітизація правоохоронних органів та виведення їх з підпорядкування виконавчій гілці влади; демонополізація економіки, деофшоризація фінансів, розмежування бізнесу і влади; одержавлення об'єктів енергетичної безпеки; забезпечення ефективної фіскальної та митної політики і діяльності анти-

корупційних органів. До компетенції НАБУ та ДБР мають бути покладені повноваження щодо виявлення та розслідування кримінальних правопорушень, пов'язаних з фактами політичної корупції. Разом з тим мають бути задіяні додаткові гарантії їх незалежності та об'єктивного розслідування.

Комплексним стратегічним планом реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023 – 2027 роки зазначається, що поточна ситуація потребує вирішити низку проблемних питань, а саме: надмірну тривалість досудового розслідування внаслідок перевантаження та подекуди неефективності органів досудового розслідування й прокуратури; нечіткість у розмежуванні компетенції та повноважень різних органів правопорядку, дублювання їхніх функцій; наявність корупційних ризиків у діяльності органів правопорядку та прокуратури, недосконалість механізмів призначення на посади й просування по службі, а також позитивно вплинуть на подальшу гармонізацію кримінального та кримінального процесуального законодавства України зі стандартами Європейського Союзу; підкреслюється необхідність удосконалення інституту підслідності, координації діяльності та взаємодії органів правопорядку на основі системності й процесуальної економії зі збереженням гарантій дотримання прав людини; ставиться пріоритетним завданням забезпечення юридичної визначеності функцій прокурора та розмежування процесуального статусу прокурора, керівника органу прокуратури та керівника органу досудового розслідування, оптимізація правил здійснення кримінального провадження у спрощеній, спеціальній та інших особливих формах. [1]

Удосконалення гарантій діяльності слідчих органів потребує забезпечення їх максимальної незалежності від виконавчої влади та політичних формувань законодавчої влади. Це комплексна проблема, яка потребує системних змін порядку призначення керівників правоохоронних органів – від Генерального прокурора, до керівників слідчих органів. Усі слідчі органи мають отримати статус державних правоохоронних органів та максимальні незалежність від інших гілок влади. Зокрема НАБУ, щонайменше, має бути виведене в із підпорядкуван-

ня Кабінету міністрів України. Для посилення гарантій діяльності правоохоронних органів варто унеможливити ситуацію, коли новообраний за партійними списками Парламент приступаючи до роботи зразу ж починає «обирати за своїми інтересами» нового Генерального прокурора, а новостворений Кабінет Міністрів України за поданням Прем'єр-міністра України звільняє Директора Бюро економічної безпеки України чи Директора НАБУ, призначає нового, за допомогою якого забезпечує «ротацію» усієї системи «за своїми вподобаннями».

Має бути сформована цілісна система принципів діяльності слідчих та інших правоохоронних органів. Система принципів (засад) діяльності слідчих та інших правоохоронних органів окрім закріплених засад верховенства права, законності та справедливості, має бути доповнена такими принципами як: людяність; забезпечення поваги до людської гідності та прав і свобод людини; неупередженість, всебічність, повнота, та об'єктивність доказової діяльності; презумпція добропорядності; пропорційність; відновлення порушених права та компенсація шкоди, завданої незаконними рішеннями, діями чи бездіяльністю посадових осіб слідчих та правоохоронних органів в ході кримінальних проваджень. Дані принципи мають бути щонайменше закріплені в Законах України: «Про Національне антикорупційне бюро України, «Про Державне бюро розслідувань» та «Про бюро економічної безпеки».

23 серпня 2023 року Уряд схвалив План заходів на 2023-2027 роки, [2] який спрямований на реалізацію Комплексного стратегічного плану реформування органів правопорядку (2023), де відмічається необхідність розробки та прийняття Закону України «Про органи правопорядку», Закону «Про кримінальну розвідку» (Criminal Intelligence) як систему гласних і негласних пошукових, розшукових заходів і засобів, що ґрунтуються на аналітиці (кримінальний аналіз, правоохоронна діяльність, керована аналітичною розвідкою (ІЛР модель) – фактично реформа інституту оперативно-розшукової діяльності; впровадження *інституту детективів* в органи правопорядку.

Детективи – посадові особи визначених в законі правоохоронних органів (НАБУ, ДБР, БЕБ), які виконують функцію запобігання, вияв-

лення, припинення, розслідування та розкриття корупційних, посадових, фінансово-економічних та інших кримінальних правопорушень, за правилами підслідності у рамках кримінального процесу за дорученням слідчого здійснюють провадження негласних слідчих (розшукових) та оперативно-розшукових дій, а у визначених законом випадках користуючись статусом слідчого та проваджують досудове розслідування віднесених до їх компетенції злочинів та інших кримінальних правопорушень.

Проблема детективного розслідування. В сучасних наукових пошуках з'являються небезпідставні пропозиції щодо запровадження замість сучасного інституту «контроль за вчиненням злочину», концептуально нового інституту – «детективного дослідження та документування злочинів», «спеціального детективного розслідування», «детективного дізнання» тощо.

Думається, що названим у ст. 41 КПК України працівникам оперативних підрозділів слід надати статусу детективів, до компетенції яких належало б як провадити оперативно-розшукові заходи, так і виявляти злочини та починати розслідування з правом самостійного виконання в умовах крайньої необхідності невідкладних слідчих дій. Така діяльність в реаліях протидії злочинності потребує системного регламентації окремим законом «Про детективів та детективну діяльність в сфері протидії злочинності». Відповідно в КПК України мають бути прописані можливості, умови і правила реалізації доказових матеріалів, отриманих при здійсненні детективної діяльності поза межами кримінального процесу – дослідного детективного розслідування.

Закон повинен мати універсальну юридичну форму діяльності правоохоронних органів щодо запобігання, виявлення, попередження та розкриття злочинів, яка стала б єдиною для митних органів, посадових осіб Національного агентства з питань запобігання корупції, Національного агентства України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів, антимонопольного комітету, СБУ, податкових органів – усіх правоохоронних органів, а також процедуру реалізації отриманих доказових матеріалів у кримінальному провадженні.

З урахуванням висловлених пропозицій вчених, в КПК України окремо має бути сформована за закріплення доктринальна модель норми «Безпосереднє виявлення злочинів та кримінальних проступків» такого змісту:

«Безпосереднє виявлення кримінального правопорушення детективом, органом дізнання, слідчим, прокурором, посадовими особами Національного агентства з питань запобігання корупції, Національного агентства України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів, запобігання легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, службовими особами митних, податкових та інших правоохоронних органів, або судом – це ініціативна діяльність правоохоронних органів, які, застосовуючи адміністративні, оперативно-розшукові та інші законні але непроцесуальні засоби отримання і фіксації інформації, виявляють злочини чи кримінальні проступки, використовуючи надані їм повноваження.

Безпосереднє виявлення відомостей про ознаки злочину чи кримінального проступку може служити приводом до початку кримінального провадження, коли при застосуванні оперативно-розшукової, антикорупційної чи адміністративної юрисдикції, відповідними посадовими особами правоохоронних органів отримані та зафіксовані фактичні дані щодо складу конкретного злочину, відповідні дії були здійсненні у відповідності з законом та спосіб передбачений законом.

Безпосереднє виявлення ознак скоєного чи підготовлюваного злочину або кримінального проступку фіксується згідно з вимогами законодавства відповідно в матеріалах адміністративного чи іншого юридичного провадження, оформляється посадовою особою, що виявила злочин, письмовим повідомленням, яке підлягає державній реєстрації в порядку реєстрації заяв і повідомлень про злочини.

Фактичні дані, отримані при безпосередньому виявленні злочину шляхом здійснення оперативно-розшукових чи інших непроцесуальних дій можуть використовуватися в кримінально-процесуальному доказуванні за умови, що з'ясовано й може бути перевірено джерело і спосіб їх здобуття; ці дані здобуті у відповід-

ності до вимог закону без порушення чи недопустимого обмеження прав і свобод громадян, і становлять достовірну інформацію».

Пропонується ст. 271 КПК України назвати «Детективне розслідування» та викласти тут такі форми і засоби доказової діяльності детективів: Детективне розслідування здійснюється з застосуванням системи негласних слідчих (розшукових) дій та оперативно-розшукових заходів. Детективи для здійснення виявлення, попередження та розкриття злочинів уповноважені: отримувати добровільно видані фізичними та юридичними особами доказові матеріали, а також витребувати за рішенням керівника структурного підрозділу та одержувати від державних органів, органів місцевого самоврядування доказові матеріали, необхідну для протидії злочинам; отримувати добровільно надані, а також за постановою слідчого чи прокурора необхідні для попередження та розкриття злочинів відомості про майно, доходи, видатки, фінансові зобов'язання фізичних та юридичних осіб, які здійснюють підприємницьку, фінансово-економічну чи банківську діяльність; отримувати від банків, депозитарних, фінансових та інших установ, підприємств та організацій незалежно від форми власності (на підставі рішення, погодженого з прокурором) інформацію про операції, рахунки, вклади, правочини фізичних та юридичних осіб; здійснювати контрольовану закупку, а також застосовувати спеціальний слідчий експеримент або імітування обстановки злочину; при виявлених фактах корупції шляхом вимагання неправомірної вигоди, не допускаючи провокації злочину, застосовувати контрольовану поставку; отримувати доказову інформацію від зарубіжних правоохоронних органів щодо фактів офшоризації капіталів, легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом.

Запобігання та протидія легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом – система передбачених законом оперативно-розшукових дій, заходів фінансового моніторингу, актів міжнародного співробітництва, а також слідчих та інших юридичних дій та судових рішень, спрямованих на виявлення, попередження та припинення легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом. Відповідно до принципу юридичної

визначеності усі заходи запобігання та протидія легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, мають бути чітко прописані в законі, а також має бути окремо передбачено в КПК України, що здобуті при цьому фактичні дані є можуть мати значення доказів у кримінальному провадженні за умови їх належності до справи, допустимості та достовірності.

Деофшоризація як складова ефективного захисту державних інтересів потребує активізації антикорупційних органів щодо пошуку та конфіскації нажитого злочинним шляхом. Для цього мають бути удосконалені норми кримінального та кримінально-процесуального права. В сучасних умовах цифровізації суспільства отримує розвиток застосування криптовалюти. Між тим, в умовах відсутності належного контролю за її обігом несе певні загрози в аспектах застосування цих віртуальних грошей для легалізації (відмивання) злочинно здобутих доходів. Ситуація стає ще більш складною, з огляду на те, що ст. ст. 209 КК України («Легалізація (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом» в чинній редакції закону передбачає відповідальність саме за незаконну легалізація (відмивання) майна, одержаного злочинним шляхом». Але концептом «майно» не охоплюється «віртуальна реальність – біткоїн, який не можна вважати майном. Доречно передбачити відповідальність за «незаконну легалізація (відмивання) цінностей, нажитих злочинним шляхом».

В реаліях роботи слідчих та інших антикорупційних органів, фактичні дані, які містять ознаки корупційних кримінальних правопорушень чи діянь пов'язаних з корупцією, можуть здобуватись оперативними, аналітичними та слідчими підрозділами ДБР, НАБУ, СБУ Національної поліції, Бюро економічної безпеки, в процесі застосуванні повноважень, передбачених Законом України «Про оперативно-розшукову діяльність», «Про Національну поліцію України» Податковим чи Митним кодексом України, а також Національним агентством запобігання корупції, Національним агентством України з питань виявлення, розшуку та управління активами, одержаними від корупційних та інших злочинів, антимонопольним комітетом України, співробітниками Рахункової пала-

ти Верховної ради України, та іншими правоохоронними органами, в процесі виконання ними діяльності передбаченої законодавством України та міжнародними правовими актами. Але згідно з проблематичним приписом ч. 1 ст. 84 КПК України «доказами у кримінальному провадженні є фактичні дані, отримані у передбаченому цим Кодексом порядку...». Дана норма варто викласти в такій редакції «Доказами у кримінальному провадженні є фактичні дані, отримані у передбаченому законом порядку, які відповідають вимогам належності до справи, допустимості та достовірності».

Пропонуємо доповнити інститут доказового права КПК України нормою такого змісту: «Фактичні дані, отримані шляхом здійснення оперативно-розшукових дій, антикорупційних заходів, діяльності щодо запобігання легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, митних та інших передбачених законом адміністративних чи цивільно-процесуальних процедур, можуть використовуватися в кримінально-процесуальному доказуванні за умови, що з'ясовано й може бути перевірено джерело і спосіб їх здобуття, фактичні дані отримані без недопустимого втручання в гарантовані Конституцією України права і свободи громадян, здобуті фактичні дані відповідають вимогам належності до справи, допустимості та достовірності».

На наш погляд, в контексті розв'язання питань удосконалення діяльності суб'єктів доказування, зокрема, і оптимізації слідчої діяльності, взагалі, слід реалізувати наступні концептуальні моделі організації розслідування.

1. Об'єднати слідчі підрозділи ДБР та БЕБ та віднести до компетенції даного підрозділу протидію економічним злочинам та корупції.

2. На основі слідчих Національної поліції створити – Державне агентство розслідувань (ДАР), зберігаючи існуючу юрисдикцію щодо категорій підслідності.

3. Наділити правом відкривати кримінальні провадження та виконувати розслідування Уповноваженого Верховної ради України з прав людини.

4. Названим у ст. 41 КПК України працівникам оперативних підрозділів слід надати статусу детективів, до компетенції яких належало б

як провадити оперативно-розшукові заходи, так і виявляти злочини та починати розслідування з правом виконання невідкладних слідчих дій.

5. На інтегративній основі таких заходів, які сьогодні передбачені ст. 272 «Виконання спеціального завдання з розкриття злочинної діяльності організованої групи чи злочинної організації», ст. 275 «Використання конфіденційного співробітництва» та законодавства про ОРД розробити окремий інститут дослідчого детективного розслідування та детективної доказової діяльності.

Розпочату реформу слідчих та детективних органів доцільно завершити розробкою та прийняттям окремих нових кодексів: Кодекс про злочини, Кодекс про проступки, Кодекс провадження щодо проступків, Кодекс доказового права, Кодекс правоохоронної діяльності, а ці кодифіковані акти мають доповнюватись законами України «Про функцію розслідування та статус слідчих», «Про статус детективів», «Про дізнання», «Про Суд присяжних та мировий суд», «Про Національний суд з прав людини», а також «Про виявлення, попередження та профілактику злочинів».

До компетенції слідчих Державного бюро розслідувань відноситься розслідування кримінальних правопорушень, вчинених прокурорами та суддями. Разом з тим, відповідно до ст. 131-1 Конституції України прокуратура здійснює: «організацію і процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, вирішення відповідно до закону інших питань під час кримінального провадження, нагляд за негласними та іншими слідчими і розшуковими діями органів правопорядку».

Виконання складної функції протидії посадовим злочинам та кримінальним проступкам, потребує належного забезпечення статусу незалежності та процесуальної самостійності слідчих. Слід радикально зміцнити гарантії діяльності слідчого, встановивши в законі такі правила:

«Слідчий призначається і звільняється з посади Указом Президента України за поданням начальника слідчого підрозділу, узгодженому з Генеральним прокурором України та Уповноваженим Верховної Ради України з прав людини.

Слідчий процесуально самостійний, незалежний і підкоряється тільки закону. Ніхто не

вправі давати будь-які вказівки слідчому щодо провадження в кримінальній справі.

Слідчий недоторканий. Притягнення до кримінальної відповідальності слідчого можливе тільки з дозволу Верховної Ради України за поданням Генерального прокурора України чи його заступника.

Слідчий вважається таким, що діє в стані ризику і не підлягає кримінальній, цивільній чи іншій відповідальності у зв'язку з визнанням судом незаконними його рішень, якщо при цьому з боку слідчого не були допущені зловживання владою чи умисне порушення закону. Обов'язок відшкодування шкоди, заподіяної особам відповідними незаконними діями слідчого покладається на державу».

Для забезпечення об'єктивного нагляду за діяльністю слідчих ДБР «шляхом процесуального керівництва слідством» у кримінальних провадженнях щодо прокурорів, варто з урахуванням досвіду Італії, створити окрему незалежну від прокуратури та інших правоохоронних органів інституцію, яка могла б функціонувати при Вищому антикорупційному суді та мала усі повноваження, якими наділені прокурори в кримінальному процесі.

З цього приводу С. Микитюк не безпідставно зазначає, що зважаючи на багатогранність роботи слідчих ДБР та особливості підслідних їм кримінальних справ (включаючи злочини вчинені прокурорами) варто забезпечити створення окремої самостійної та незалежної аторнейської служби нагляду за законністю в діяльності ДБР, яка б не була підпорядкована Офісу генерального прокурора. Варто звернути увагу, що, наприклад, в США та Канаді посада Генерального аторнея об'єднана з посадою Міністра юстиції. Доцільно запровадити посади підрозділу аторнейської служби та посади аторнея в Міністерстві Юстиції, чим має забезпечуватись більша незалежність даної наглядової інституції від Офісу генерального прокурора, співробітники якого можуть в разі вчинення злочинів стати фігурантами (підслідними) у справах слідчих ДБР, хоча водночас досі уповноважені здійснювати нагляд та процесуальне керівництво слідчими ДБР. [4, с. 187-188]

На нашу думку, законотворчий процес наблизився до необхідності прийняття єдиного для усіх форм судових проваджень доктри-

нально нового закону – «Кодексу доказового права», в якому мають бути викладені міжгалузевого характеру норми, якими визначатимуться поняття і види доказів та критерії їх допустимості, порядок реалізації в кримінальному процесі доказових матеріалів, здобутих митними, фіскальними, антикорупційними та іншими правничими інституціями і міжнародними установами в процесі здійсненні ними своїх функцій.

В Україні важливо відновити функцію прокуратури щодо нагляду за дотриманням прав і свобод людини в діяльності підприємств, установ та організацій, а також в діяльності посадових і службових осіб органів державної влади та правоохоронних органів. Оптимізація слідчої діяльності потребує доктринально виваженої процесуальної форми реалізації в кримінальному провадженні функції розслідування, розробки та прийняття нового КПК України.

Висновки. Забезпечення ефективності протидії корупції має включати комплекс інтегративних заходів, здійснюваних державою. Першочерговими завданнями реалізації такого курсу є невідкладне виконання таких стратегічних засад, як демонополізація, деолігархізація, деофшоризація, розмежування бізнесу і влади та усунення корупційних ризиків, забезпечення ефективної слідчої, фіскальної та митної політики.

Необхідно зміцнити статус незалежності ДБР та НАБУ, розширити рамки процесуальної самостійності слідчих, усунути можливість процесуального керівництва слідством у справах ДБР щодо злочинів вчинених прокурорами.

Потрібно запровадити функцію державного нагляду за дотриманням прав і свобод людини в державі та виконанням антикорупційного законодавства в діяльності підприємств, установ та організацій, органів виконавчої влади та місцевого самоврядування.

Для усунення колізій при застосуванні норм, регламентуючих отримання доказової інформації на етапі виявлення, попередження та розслідування злочинів, необхідно прийняти єдиного для усіх форм судових проваджень доктринально нового закону – «Кодексу доказового права», розробки та прийняття нового КПК України.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Комплексний стратегічний план реформування органів правопорядку як частини сектору безпеки і оборони України на 2023 – 2027 роки. Затверджений Указом Президента України від 11 травня 2023 року № 273/2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/273/2023#Text>
2. План заходів з реформи органів правопорядку на 2023-2027 роки. . URL: <https://pravo.org.ua/blogs/uryadshvalyv-plan-zahodiv-z-reformy-organiv-pravoporyadku-na-2023-2027-roky-kudy-ruhayetsya-reforma-organiv-pravoporyadku-ta-prokuratury/>
3. Корнієнко, М. ., & Тертишник, В. (2021). Протидія корупції: стратегія та практика Проблеми законності 2021. (152), С. 87–101. <https://doi.org/10.21564/2414-990X.152.226127>. URL: <http://plaw.nlu.edu.ua/article/view/226127/226920>
4. Микитюк С. Забезпечення незалежності та процесуальної самостійності слідчих державного бюро розслідувань. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2022. №4. С. 184-189.
5. Мірковець Д. М. Інститут контрольно-наглядової діяльності та процесуальна самостійність слідчого: аспекти співвідношення. *Юридична наука*. 2020. № 3(105). С. 387-398.
6. Сачко О. В. Проблеми реалізації верховенства права при застосуванні особливих форм та режимів кримінального провадження. Монографія. Дніпропетровськ: Дніпровський національний університет ім. Олесь Гончара; Ліра ЛТД, 2018. 404 с.
7. Тагієв С. Р. Негласні слідчі (розшукові) дії у кримінальному судочинстві України: монографія. Київ: ВД «Дакор», 2015. 440 с.
8. Тертишник В. М., Батраченко Т. С. Правові проблеми протидії корупції. Південноукраїнський правничий часопис. 2024. № 1. С. 57-63.
9. Тертишник В.М. Сачко О. В. Доктрина верховенства права в діяльності слідчих органів. Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції. 2024. №1. С. 299-305. DOI <https://doi.org/10.32782/2408-9257-2024-1-53>
10. Тертишник В. М. Презумпція добropорядності та правомірності дій людини в системі засад правової держави. Науково-інформаційний вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького: Серія Право. 2023. Вип. 15 (27). Т. 1. С. 155-161. DOI: 10.33098/2078-6670.2023.15.27. 1.155-161.
11. Топчій В. В., Шкелебей В.А. Публічно-правова протидія корупції: навчальний посібник. Ірпінь : УДФС, 2016. 206 с.
12. Цимбал П. В., Манзюк О. І. Зарубіжний досвід організації інституцій у сфері антикорупційної діяльності: правові засади вдосконалення діяльності державного бюро розслідувань у світлі адаптації до міжнародних стандартів. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2020. № 9. С. 32–34.

REFERENCES:

1. Kompleksnyi stratehichnyi plan reformuvannia orhaniv pravoporiadku yak chastyny sektoru bezpeky i oborony Ukrainy na 2023 – 2027 roky. Zatverdzhenyi Ukazom Prezzydenta Ukrainy vid 11 travnia 2023 roku № 273/2023. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/273/2023#Text>
2. Plan zakhodiv z reformy orhaniv pravoporiadku na 2023-2027 roky. . URL: <https://pravo.org.ua/blogs/uryadshvalyv-plan-zahodiv-z-reformy-organiv-pravoporyadku-na-2023-2027-roky-kudy-ruhayetsya-reforma-organiv-pravoporyadku-ta-prokuratury/>
3. Korniienko, M. ., & Tertyshnyk, V. (2021). Protydiia koruptsii: stratehiia ta praktyka Problemy zakonnosti 2021. (152), S. 87–101. <https://doi.org/10.21564/2414-990X.152.226127>. URL: <http://plaw.nlu.edu.ua/article/view/226127/226920>
4. Mykytiuk S. Zabezpechennia nezalezhnosti ta protsesualnoi samostiinosti slidchykh derzhavnoho biuro rozsliduvan. Aktualni problemy vitchyznianoï yurysprudentsii. 2022. №4. S. 184-189.
5. Mirkovets D. M. Instytut kontrolno-nahliadovoi diialnosti ta protsesualna samostiinist slidchoho: aspekty spivvidnoshennia. Yurydychna nauka. 2020. № 3(105). S. 387-398.
6. Sachko O. V. Problemy realizatsii verkhovenstva prava pry zastosuvanni osoblyvykh form ta rezhymiv kryminalnogo provadzhennia. Monohrafiia. Dnipropetrovsk: Dniprovskiy natsionalnyi universytet im. Olesia Honchara; Lira LTD, 2018. 404 s.
7. Tahiiiev S. R. Nehlasni slidchi (rozshukovi) dii u kryminalnomu sudochynstvi Ukrainy: monohrafiia. Kyiv: VD «Dakor», 2015. 440 s.
8. Tertyshnyk V. M., Batrachenko T. S. Pravovi problemy protydiï koruptsii. Pivdennoukrainskyi pravnychi chasopys. 2024. № 1. S. 57-63.

9. Tertyshnyk V.M. Sachko O. V. Doktryna verkhovenstva prava v diialnosti slidchlykh orhaniv. Aktualni problemy vitchyznianoï yurysprudentsii. 2024. №1. S. 299-305. DOI <https://doi.org/10.32782/2408-9257-2024-1-53> URL: http://apnl.dnu.in.ua/1_2024/55.pdf

10. Tertyshnyk V. M. Prezumpsiia dobroporiadnosti ta pravomirnosti dii liudyny v systemi zasad pravovoi derzhavy. Naukovo-informatsiinyi visnyk Ivano-Frankivskoho universytetu prava imeni Korolia Danyla Halytskoho.: Serii Pravo. 2023. Vyp. 15 (27). T.1. S. 155-161. DOI: 10.33098/2078-6670.2023.15.27.1.155-161. URL: <https://visnyk.iful.edu.ua/vypusk-15-27-tom-1/tertyshnyk-v-m-prezumpsiia-dobroporiadn/>

11. Topchii V. V., Shkelebei V.A. Publichno-pravova protydiia koruptsii: navchalnyi posibnyk. Irpin : UDFS, 2016. 206 s.

12. Tsymbal P. V., Manziuk O. I. Zarubizhnyi dosvid orhanizatsii instytutsii u sferi antykoruptsiinoï diialnosti: pravovi zasady vdoskonalennia diialnosti derzhavnoho biuro rozsliduvan u svitli adaptatsii do mizhnarodnykh standartiv. Yurydychnyi naukovyi elektronnyi zhurnal. 2020. № 9. S. 32–34.

Ткачук О. В.,

*аспірант наукової лабораторії з проблем протидії злочинності Навчально-наукового інституту № 1
Національної академії внутрішніх справ*

СФЕРА ОБОРОННИХ ЗАКУПІВЕЛЬ ЯК ОБ'ЄКТ ПРОТИПРАВНИХ ПОСЯГАНЬ

THE SPHERE OF DEFENSE PROCUREMENT AS AN OBJECT OF ILLEGAL ENCROACHES

Стаття присвячена визначенню окремих особливостей сфери оборонних закупівель як об'єкту протиправних посягань. Адже найважливішим фактором у надскладному протистоянні повномасштабному вторгненню РФ в Україну є забезпечення війська усім необхідним. Пріоритетом держави в умовах воєнного стану є фінансування потреб сектору безпеки та оборони. А одним зі шляхів забезпечення обороноздатності України є підвищення ефективності використання бюджетних коштів на закупівлю товарів, робіт і послуг оборонного призначення. Значний відсоток всього обсягу закупівель відбувається у межах державного оборонного замовлення, що обумовлює підвищену увагу до цієї сфери з боку правопорушників. Акцентовано, що суспільні відносини у сфері оборонних закупівель відрізняються предметом, порядком їх здійснення та суб'єктами. Визначено особливості порядку здійснення оборонних закупівель залежно від предмету закупівлі (товарів, робіт і послуг оборонного призначення, інших товарів, робіт і послуг для гарантованого забезпечення потреб безпеки, товарів, робіт і послуг оборонного призначення, що становлять державну таємницю, а також озброєння військової і спеціальної техніки, боєприпасів та їх складових частин та послуг із розроблення, ремонту, модернізації озброєння тощо). Підкреслено, що оборонні закупівлі в умовах воєнного стану можуть відбуватись як з використанням електронної системи, так і поза нею. Оборонні закупівлі поза електронної системи відбуваються, як правило, щодо предмету, інформація про який має обмежений рівень доступу або закупівля якого має відбутись найшвидшим чином з огляду на необхідність оперативного забезпечення потреб безпеки і оборони. Наголошено, що окремі з підстав здійснення оборонних закупівель поза електронної системи мають суб'єктивний характер, що може спровокувати корупційні ризики.

Ключові слова: оборонні закупівлі, публічні закупівлі, запобігання правопорушенням, предмет оборонних закупівель, процедура оборонних закупівель.

The article is devoted to the definition of certain features of the field of defense procurement as an object of illegal encroachments. After all, the most important factor in the extremely difficult resistance to a full-scale invasion of the Russian Federation in Ukraine is providing the army with everything necessary. The priority of the state in the conditions of martial law is the financing of the needs of the security and defense sector. And one of the ways to ensure Ukraine's defense capability is to increase the efficiency of using budget funds for the purchase of defense goods, works and services. A significant percentage of the total volume of procurement takes place within the framework of the state defense order, which causes increased attention to this area on the part of offenders. It is emphasized that public relations in the field of defense procurement differ in subject matter, the order of their implementation, and subjects. The specifics of the procedure for defense procurement are determined depending on the subject of the procurement (goods, works and services of defense purpose, other goods, works and services for the guaranteed provision of security needs, goods, works and services of defense purpose that constitute a state secret, as well as military and special weapons equipment, ammunition and their component parts and services for the development, repair, modernization of weapons, etc.). It is emphasized that defense procurement in the conditions of martial law can take place both with the use of the electronic system and outside of it. Defense purchases outside the electronic system usually take place in relation to the subject, the information about which has a limited level of access or the purchase of which must take place in the fastest way, given the need for operational security and defense needs. It was emphasized that some of the reasons for conducting defense purchases outside the electronic system are subjective in nature, which can provoke corruption risks.

Key words: defense procurement, public procurement, crime prevention, subject of defense procurement, defense procurement procedure.

Постановка проблеми. Сьогодні Україна активно протистоїть повномасштабному вторгненню рф. Найважливішим фактором у цьому надскладному протистоянні є забезпечення війська усім необхідним. Тому пріоритетом держави в умовах воєнного стану є фінансування потреб сектору безпеки та оборони. При цьому режим економного та ефективного використання бюджетних коштів в оборонних закупівлях – життєва необхідність держави, а забезпечення конкурентності; відкритості та прозорості (крім відомостей, що становлять державну таємницю і розголошення яких може завдати шкоди національній безпеці); запобігання корупції, зловживанням та дискримінації – надважливі для країни.

Одним зі шляхів забезпечення обороноздатності України є підвищення ефективності використання бюджетних коштів на закупівлю товарів, робіт і послуг оборонного призначення. Значний відсоток всього обсягу закупівель відбувається у межах державного оборонного замовлення і вся інформація щодо них має обмежений рівень доступу. Потенційні учасники закупівель часто не мають жодних шансів запропонувати свої товари і послуги. Через абсолютну секретність системи держоборонзакупівлі постачальникам виробники продукції оборонного призначення не мають прозорих і доступних каналів зв'язку із замовником при реалізації оборонних закупівель [1].

Водночас, на всіх етапах оборонних закупівель вчиняються правопорушення як особами, що беруть участь у закупівлях або відповідальні за їх проведення, так і особами, які здійснюють контроль за цим процесом. Саме тому питання захисту суспільних відносин у сфері оборонних закупівель від протиправних посягань не втрачають своєї актуальності.

Стан наукової розробки проблематики. Питання, пов'язані із запобіганням правопорушенням, що вчиняються у сфері публічних закупівель, розглядали в своїх працях вітчизняні вчені, зокрема, Брильов М.О., Василичук В.І., Водоласкова К. Ю., Дараган В.В., Довгань М.Ю., Доліновський Ю.С., Коряк В.В., Меденцев А.М., Нагачевський С.В., Сливенко В.Р., Часовар Т.О., Чередарчук А.М., Черней А.В. та інші. Проте, особливості запобігання протиправним посяганням у сфері оборонних закупівель висвітлені лише частково.

Метою статті є визначення особливостей сфери оборонних закупівель як об'єкту протиправних посягань.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до чинного законодавства оборонні закупівлі – здійснення державним замовником закупівель товарів, робіт і послуг, призначених для виконання державних програм у сферах національної безпеки і оборони, а також інших товарів, робіт і послуг для гарантованого забезпечення потреб безпеки і оборони [2]. Загалом їх можна визнати різновидом публічних закупівель, але з особливим предметом закупівлі. Як зазначено у п.22 ч.1 ст. 1 Закону України «Про публічні закупівлі» предметом закупівлі є товари, роботи чи послуги, що закуповуються замовником у межах єдиної процедури закупівлі або в межах проведення спрощеної закупівлі, щодо яких учасникам дозволяється подавати тендерні пропозиції або пропозиції на переговорах (у разі застосування переговорної процедури закупівлі). Предмет закупівлі визначається замовником у порядку, встановленому Уповноваженим органом, із застосуванням Єдиного закупівельного словника, затвердженого у встановленому законодавством порядку [3]. В Законі України «Про оборонні закупівлі» конкретизовано предмет оборонних закупівель, та визначено, що ним можуть бути:

- товари оборонного призначення – озброєння, військова та спеціальна техніка, зброя і боеприпаси, спеціальні комплектувальні вироби для їх виготовлення та експлуатації, матеріали та обладнання, спеціально призначені для їх розроблення, виготовлення або використання, спеціальні технічні засоби, технічні засоби розвідки, засоби технічного та криптографічного захисту інформації, засоби спеціального зв'язку, космічна техніка військового та подвійного призначення, засоби індивідуального захисту (бронежилети всіх класів захисту, протиударні, кулезахисні шоломи, комплекти протиударного захисту тощо), спеціальні засоби (кайданки, кийки, засоби, споряджені речовинами сльозогінної, світлошумової дії тощо), спеціальні (спеціалізовані) транспортні засоби; комп'ютерна, оптична, вимірювальна та інша техніка; спеціальний формений одяг, необхідний для виконання завдань правоохоронними органами, структурними підрозділами органів

виконавчої влади, що реалізують державну політику у сферах забезпечення охорони прав і свобод людини, інтересів суспільства і держави, протидії злочинності, підтримання публічної безпеки і порядку, військовими формуваннями з правоохоронними функціями, товари подвійного використання для гарантованого забезпечення потреб безпеки і оборони, розвитку обороноздатності держави та системи національної стійкості, а також будь-які інші товари, які закупаються державними замовниками, якими можуть бути центральні органи виконавчої влади, визначені Кабінетом Міністрів України, інші державні органи, військові формування, утворені відповідно до законів України, для гарантованого забезпечення потреб безпеки і оборони;

- роботи оборонного призначення:

фундаментальні наукові, прикладні дослідження та експериментальні розробки для гарантованого забезпечення потреб безпеки і оборони;

науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи або їх окремі етапи із розроблення, виробництва, використання, підтримки, вилучення товарів оборонного призначення та спеціальної техніки, розроблення спеціальних технологій, матеріалів та стандартів;

будівництво, капітальний ремонт, реконструкція об'єктів і споруд оборонного та спеціального призначення;

створення нових та модернізація, ремонт, реконструкція, розширення та переобладнання існуючих виробничих потужностей для виготовлення товарів оборонного призначення;

роботи, необхідні для гарантованого забезпечення потреб безпеки і оборони;

- послуги оборонного призначення – послуги, пов'язані із забезпеченням життєвого циклу об'єктів і споруд оборонного та спеціального призначення, товарів оборонного призначення у тому числі:

розробкою та впровадженням інформаційних, інформаційно-аналітичних та інших телекомунікаційних систем, систем кібербезпеки та кіберзахисту;

розробленням стандартів та технічних специфікацій, закупівля стандартів для задоволення потреб із забезпечення національної безпеки і оборони;

формуванням та веденням страхового фонду документації на озброєння, військову та спеціальну техніку, інше військове майно, об'єкти і споруди оборонного та спеціального призначення;

послуги, необхідні для гарантованого забезпечення потреб безпеки і оборони [2].

Також предметом оборонних закупівель можуть бути інші товари, роботи і послуги для гарантованого забезпечення потреб безпеки і оборони. До таких товарів, робіт і послуг відносяться:

- інженерно-технічні та фортифікаційні споруди – спеціальні споруди спроектовані та/або побудовані для забезпечення обороноздатності та захисту території, призначені для ведення вогню (окопи, траншеї тощо), проведення спостереження й управління (спостережні й командні пункти), споруди призначені для захисту особового складу, військової техніки й матеріальних засобів (щілини, бліндажі, притулки, котлованні укриття, укриття закритого типу, протитанкові рови, загородження, укріплення, укріплені лінії, фортеці, блокпости, оборонні рубежі та інші об'єкти, які мають захищати військові об'єкти, території або стратегічні пункти від проникнення ворожих сил).

- фортифікаційне обладнання – укріплення місцевості (зміна рельєфу) для ведення бою, підвищення боєздатності військ, їх бойової ефективності та захисту від впливу засобів ураження противника. Для фортифікаційного обладнання використовуються споруди промислового виготовлення: збірно-розбірні споруди з залізобетону (ВС-1-3, УФС-1 (3), КСП) та (або) металеві (МВС-1, УГС, КВС-У, КВС-А); споруди, які виготовляються силами підрозділів з використанням лісоматеріалів, геотекстилю та металеві сітки, окремих залізобетонних елементів, габйонів [4, с. 5].

Оборонні закупівлі характеризуються не лише їх особливим предметом, але й порядком їх здійснення: в окремих випадках він схожий із загальним порядком публічних закупівель, а в окремих – відрізняється. Порядок здійснення оборонних закупівель має свої особливості залежно від предмету закупівлі, зокрема, відрізняється:

- порядок закупівель товарів, робіт і послуг оборонного призначення, інших товарів,

робіт і послуг для гарантованого забезпечення потреб безпеки та закупівель товарів, робіт і послуг оборонного призначення, що становлять державну таємницю;

- порядок закупівлі озброєння військової і спеціальної техніки, боєприпасів та їх складових частин та послуг із розроблення, ремонту, модернізації озброєння, військової і спеціальної техніки, боєприпасів та їх складових частин, товарів, робіт і послуг для будівництва військових інженерно-технічних і фортифікаційних споруд.

Закупівля об'єктів, що відносяться до першої з названих груп, за умов досягнення ними понад порогових обсягів (200 тис. грн для відповідних товарів і послуг, та 1,5 млн грн. для відповідних робіт) може відбуватись в електронній системі закупівель в один з альтернативних способів:

- відкриті торги, відповідно до положень Постанови Кабінету Міністрів України від 12 жовт. 2022 р. № 1178 [5];

- у порядку проведення спрощених закупівель визначених Законом України «Про публічні закупівлі» [6];

- у порядку відбору постачальника шляхом запиту пропозицій постачальників відповідно до Порядку формування та використання електронного каталогу, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України від 14 вер. 2020 р. № 822;

- шляхом застосування рамкової угоди відповідно до цих особливостей [7].

Існують окремі випадки, коли оборонні закупівлі передбачені поза електронної системи, навіть якщо вартість предмету закупівлі досягає понад порогових обсягів, зокрема:

- закупівлі озброєння, військової та спеціальної техніки, ракет і боєприпасів та їх складових частин, а також послуг із розроблення, ремонту, модернізації озброєння, військової і спеціальної техніки, боєприпасів та їх складових частин, товарів, робіт і послуг для будівництва військових інженерно-технічних і фортифікаційних споруд, а також товарів, робіт і послуг оборонного призначення, що становлять державну таємницю [6];

- замовник або його відокремлений підрозділ, що здійснює закупівлю, перебуває на території активних бойових дій, які не були

завершені на дату укладення договору про закупівлю;

- існує нагальна потреба у здійсненні закупівлі у зв'язку з виникненням об'єктивних обставин, що унеможливають дотримання замовником строків для проведення закупівлі із застосуванням відкритих торгів або електронного каталогу, яка повинна бути документально підтверджена замовником;

- роботи, товари чи послуги можуть бути виконані, поставлені чи надані виключно певним суб'єктом господарювання у певних випадках, передбачених пп.5 п. 18 Постанови Кабінету Міністрів України від 12.10.2022 р. № 1178 (наприклад, якщо відсутня конкуренція з технічних причин, яка повинна бути документально підтверджена замовником);

- відмінено відкриті торги через неподання жодної тендерної пропозиції для участі у відкритих торгах у строк, установлений замовником, у тому числі за лотом;

- після укладення договору про закупівлю у замовника виникла необхідність у постачанні додаткового обсягу товару тим самим постачальником, якщо в разі зміни постачальника замовник буде вимушений придбати товар з іншими технічними характеристиками, що призведе до виникнення несумісності, пов'язаної з експлуатацією і технічним обслуговуванням;

- у замовника після укладення договору про закупівлю виникла необхідність у закупівлі додаткових робіт чи послуг, пов'язаних з предметом закупівлі основного договору, в того самого виконавця робіт або надавача послуг;

- здійснюється закупівля товарів, робіт та послуг для будівництва, ремонту та інших інженерно-технічних заходів із захисту об'єктів критичної інфраструктури паливно-енергетичного сектору критичної інфраструктури;

- здійснюється закупівля товарів, необхідних для проведення ремонту та відновлення техніки, на виконання договору про спільну діяльність, стороною якого виступає АТ «Укрзалізниця» та укладеного з метою підвищення обороноздатності держави на період дії правового режиму воєнного стану в Україні тощо [5].

Тобто оборонні закупівлі можуть відбуватись поза електронної системи у певних випад-

ках, які передбачені законодавством, як правило, щодо предмету, інформація про який має обмежений рівень доступу або закупівля якого має відбутись найшвидшим чином з огляду на необхідність оперативного забезпечення потреб безпеки і оборони. Привертає увагу, що окремі з підстав здійснення оборонних закупівель поза електронної системи мають суб'єктивний характер, що може спровокувати корупційні ризики. Наприклад, такою підставою визначено потребу у здійсненні закупівлі у зв'язку з виникненням об'єктивних обставин, що унеможливають дотримання замовником строків для проведення закупівлі із застосуванням відкритих торгів або електронного каталогу. Тобто якщо державний замовник документально підтвердить зазначену потребу, навіть, якщо це не відображає реальний стан речей, він може провести оборонні закупівлі безпосередньо у продавця, якого визначить самостійно. Викладене доводить необхідність перегляду наведених підстав з проведенням антикорупційної експертизи Постанови Кабінету Міністрів України від 12 жовт. 2022 р. № 1278 в частині п. 13 щодо випадків укладення договору про закупівлю без застосування відкритих торгів або електронного каталогу для закупівлі товару.

Крім того, виникають питання щодо проведення торгів з обмеженою участю, так як законами України «Про публічні закупівлі» та «Про оборонні закупівлі» не передбачено, у яких випадках замовник повинен обрати таку процедуру закупівлі, для яких товарів або очікуваної вартості тощо. Це свідчить про те, що обрання такої процедури – вибір виключно замовника, який він може зробити без обмежень в будь-який час, відповідно, може спровокувати виникнення корупційного ризику

вокувати виникнення корупційного ризику [8, с. 66].

Висновки. Суспільні відносини у сфері оборонних закупівель не є одноманітними. Вони відрізняються предметом, порядком їх здійснення та суб'єктами. Порядок здійснення оборонних закупівель має свої особливості залежно від предмету закупівлі, зокрема, відрізняється порядок закупівель товарів, робіт і послуг оборонного призначення, інших товарів, робіт і послуг для гарантованого забезпечення потреб безпеки та закупівель товарів, робіт і послуг оборонного призначення, що становлять державну таємницю, а також закупівлі озброєння військової і спеціальної техніки, боєприпасів та їх складових частин та послуг із розроблення, ремонту, модернізації озброєння, військової і спеціальної техніки, боєприпасів та їх складових частин, товарів, робіт і послуг для будівництва військових інженерно-технічних і фортифікаційних споруд. Вони можуть відбуватись як з використанням електронної системи, так і поза нею. Оборонні закупівлі поза електронної системи відбуваються, як правило, щодо предмету, інформація про який має обмежений рівень доступу або закупівля якого має відбутись найшвидшим чином з огляду на необхідність оперативного забезпечення потреб безпеки і оборони. Окремі з підстав здійснення оборонних закупівель поза електронної системи мають суб'єктивний характер, що може спровокувати корупційні ризики. Саме тому чітке розуміння особливостей предмету та порядку здійснення оборонних закупівель дозволить побудувати ефективну систему запобігання протиправним посяганням у цій сфері.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Доповідь з питань оборонних закупівель. Червень, 2021 р. URL : <https://defence.org.ua/dopovid-z-pytan-oboronnyh-zakupivel/>.
2. Про оборонні закупівлі : Закон України від 17 лип. 2020 р. № 808-IX. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/808-20#Text>
3. Про публічні закупівлі : Закон України від 25 груд. 2015 р. № 922-VIII. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/922-19#Text>
4. Щодо фортифікаційного обладнання місць виконання завдань підрозділами (за досвідом російсько-Української війни 2022 року) : Методичні рекомендації від 25 трав. 2022 р. 56 с.
5. Про затвердження особливостей здійснення публічних закупівель товарів, робіт і послуг для замовників, передбачених Законом України «Про публічні закупівлі», на період дії правового режиму воєнного стану в Україні та протягом 90 днів з дня його припинення або скасування : Постанова Кабінету

Міністрів України від 12 жовт. 2022 р. № 1178. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1178-2022-%D0%BF#Text>

6. Деякі питання здійснення оборонних закупівель на період дії правового режиму воєнного стану : Постанова Кабінету Міністрів України від 11 лист. 2022 р. № 1275. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1275-2022-%D0%BF#Text>.

7. Щодо особливостей здійснення оборонних закупівель на період дії правового режиму воєнного стану : Лист Міністерства економіки України від 13 лют. 2024 р. № 33-11/85.

8. Легка О.В. Вплив корупційних ризиків на трансформацію оборонних закупівель в Україні. *Правова позиція*. 2024. № 1 (42). С. 64-68.

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО ТА ПРАВО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

УДК 341.29

DOI <https://doi.org/10.32782/2408-9257-2024-4-19>

Тицька Я. О.,

*кандидат юридичних наук,
доцент кафедри державно-правових дисциплін
факультету права та економіки
Міжнародного гуманітарного університету*

МІЖНАРОДНА НАУКОВА СПІВПРАЦЯ УКРАЇНИ Й ПРОВОКАЦІЇ АГРЕСОРА НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНІЙ ТЕРИТОРІЇ

INTERNATIONAL SCIENTIFIC COOPERATION OF UKRAINE AND AGGRESSOR'S PROVOCATIONS ON TEMPORARILY OCCUPIED TERRITORIES

У статті наголошено, що системні й функціональні аспекти міжнародно-правової співпраці у вимірі наукової діяльності, відповідних досліджень та пошуку досі не отримали ані структурного, ані рамкового відображення в модерній українській правничій доктрині, серед іншого й у вимірі імплементації у законодавство та управлінські моделі релевантних наднаціональних вимог від системи міжнародної договірної взаємодії.

Але в той самий час потреба удосконалення форм та методів реагування органів влади, академічного середовища та громадянського суспільства України на виклики російської агресії у контексті імітації «наукової співпраці» для просування антиукраїнських провокацій потребує на системне дослідження.

Тому авторкою досліджене процеси, які тривають на тимчасово окупованих територіях України у вимірі відповідних провокацій, окреслено наявні форми протидії такій діяльності агресора та висвітлено відповідний внесок у таку протидію українських науковців та правозахисних структур

Предметом статті стало правове та організаційне реагування на російську агресію у контексті міжнародного виміру наукової діяльності, у вимірі окреслення протидії провокаціям та маніпуляціям агресора щодо «наукового співробітництва» на тимчасово окупованій території, а її метою стало визначення форм діяльності українських науковців та правозахисних структур стосовно протидії «науковим» провокаціям окупантів.

Авторка доводить, що виклики й загрози від російської агресії та окупації територій України для міжнародної наукової взаємодії та наукової співпраці не просто набули комплексного характеру, але й характеризуються нарощуванням рівня провокацій для використання імітації «наукової діяльності» для спроб «визнання» замаху на анексію українських територій.

У статті відзначено, що протидія відповідним провокаціям, адресованим окупантами у бік третіх країн та міждержавних організацій, має серед іншого бути, у її правовій та організаційній частинах, складовою планів стосовно деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території та окремим виміром формування санкційних списків й точкових вимог до росії у міжнародних процесах; водночас інтенсифікація та удосконалення форм протидії російській агресії у цій сфері має стати підґрунтям для нових наукових досліджень.

Ключові слова: наука, наукові дослідження, російська агресія, санкції, тимчасово окуповані території.

The article emphasizes that the systemic and functional aspects of international legal cooperation in the dimension of scientific activity, relevant research and search have not yet received either a structural or framework reflection in modern Ukrainian legal doctrine, including in the dimension of implementation into legislation and management models of relevant supranational requirements from the system of international contractual interaction.

But at the same time, the need to improve the forms and methods of response of the authorities, the academic environment and civil society of Ukraine to the challenges of Russian aggression, in the context of imitation of “scientific cooperation” to promote anti-Ukrainian provocations, requires systematic research.

Therefore, the author has studied the processes that are ongoing in the temporarily occupied territories of Ukraine in the dimension of relevant provocations; she outlined the existing forms of counteraction to such aggressor's activities and highlighted the relevant contribution to such counteraction by Ukrainian scientists and human rights structures.

The subject of the article was the legal and organizational response to Russian aggression in the context of the international dimension of scientific activity, in the dimension of outlining counteraction to provocations and manipulations of the aggressor regarding “scientific cooperation” in the temporarily occupied territory, and its goal was to determine the forms of activity of Ukrainian scientists and human rights structures regarding counteraction to of the occupiers’ “scientific” provocations.

The author proves that the challenges and threats from Russian aggression and occupation of the territories of Ukraine for international scientific interaction and scientific cooperation have not only acquired a complex nature, but are also characterized by an increase in the level of provocations for the use of imitation of “scientific activity” for attempts to “recognize” the attempted annexation of Ukrainian territories.

The article notes that countering relevant provocations directed by the occupiers towards third countries and inter-governmental organizations should, among other things, be, in its legal and organizational parts, a component of plans for the de-occupation and reintegration of the temporarily occupied territory and a separate dimension of the formation of sanctions lists and specific demands on Russia in international processes; at the same time, the intensification and improvement of forms of counteraction to Russian aggression in this area should become the basis for new scientific research.

Key words: *Russian aggression, sanctions, science, scientific research, temporarily occupied territories.*

Вступ. Системні й функціональні аспекти міжнародно-правової співпраці у вимірі наукової діяльності, відповідних досліджень та пошуку досі не отримали ані структурного, ані рамкового відображення в модерній українській правничій доктрині, серед іншого й у вимірі імплементації у законодавство та управлінські моделі релевантних наднаціональних вимог від системи міжнародної договірної взаємодії.

Але в той самий час потреба удосконалення форм та методів реагування органів влади, академічного середовища та громадянського суспільства України на виклики російської агресії у контексті імітації «наукової співпраці» для просування антиукраїнських провокацій потребує на системне дослідження.

Серед модерних українських авторів питання міжнародно-правового регулювання наукової співпраці підіймалися у роботах Б.В. Бабіна, К.В. Громовенка, С.В. Ківалова, але комплексних, системних, та водночас монографічних досліджень цих питань до цього часу здійснювалося. Серед сучасних авторів США та ЄС ці питання згадували Д. Бріджит, М. Горват, Н. Рюфін, Дж. Фіккерс, Т. Флінк та У. Шрайтерер, та при цьому відповідні роботи очікувано не підіймали питання реалізації міжнародних стандартів наукової співпраці під час захисту від іноземної агресії й аспекти протидії відповідним провокаціям.

Предметом статті стало правове та організаційне реагування на російську агресію у контексті міжнародного виміру наукової діяльності, у форматі окреслення протидії

провокаціям та маніпуляціям агресора щодо «наукового співробітництва» на тимчасово окупованій території, а її метою стало визначення форм діяльності українських науковців та правозахисних структур стосовно протидії «науковим» провокаціям окупантів.

Для досягнення цієї мети у статті слід реалізувати такі основні завдання: визначити основні виклики, з якими зіткнулася українська наука під час провокацій агресора на тимчасово окупованій території; окреслити питання протидії академічного середовища та громадянського суспільства «науковим» провокаціям агресора; окреслити поточні підходи України до відповідної протидії у контексті перспектив деокупації та реінтеграції територій.

При цьому для ефективного та успішного вирішення поставлених завдань у цій науковій статті застосоване формально-правовий, програмний, прогнозний, герменевтичний, порівняльний та системний методи під час аналізу відповідних форм протидії провокаціям агресора та застосоване структурні методи, комплекс методів аналізу та синтезу, а також підходи наукової дедукції й індукції.

Виклад основного матеріалу. Окупація РФ території України призвела до системних злочинних спроб агресора використовувати підконтрольні загарбникам так звані «наукові установи» півострову для протиправних спроб просування ідей «руського міру» в третіх країнах. На прикладах наведених в публікаціях правозахисників та експертів, зокрема Асоціації Реінтеграції Криму (далі – Асоціація) можна проаналізувати відповідні тенденції та

розробити тенденції протидії цим зазіханням на український суверенітет та права людини, зокрема щодо наукового пошуку.

Прикладом, експерти доводять, що у 2022-2023 роках загарбники «розподілили ролі», в яких доля ширми для «зовнішньої аудиторії» була відведена підконтрольному окупантам «Кримського індустріально-педагогічного університету імені Февзі Якубова» [18]. При цьому низка таких «заходів» проводиться у вказаному фейковому «університеті», який окупанти незаконно оголосили на базі навчального закладу, що до 2014 року відповідав переважно за підготовку кримськотатарської молоді [16], й проведення там фейкового шоу злочинної «інтеграції» материкової ТОТ [12].

Експертами Асоціації доводилося, що підконтрольна окупантам «Кримська протичумна станція» справді як мінімум з 2015 року проводила злочинні та приховані від світової науки дослідження. У розслідуванні Асоціації 2021 року говорилося, що найбільш ймовірно, судячи з виявлених «закупівель» тамтешніх «епідеміологів», вони злочинно працювали над вражаючим ефектом бактеріальних штамів, включаючи туляремію [2].

Для пропаганди агресора активно використовується незаконний «Севастопольський державний університет», як нібито «науково-освітній центр» [20]. Експерти Асоціації вказують, що відповідна діяльність «у морській сфері» має мету або у порушенні санкційної політики, або у прямому промисловому шпигунстві [17]. Асоціація вказує й на увагу агресора до фейкового «Інституту розвитку міста» незаконного «Севастопольського державного університету», який окупанти зробили «аналітичним центром» своїх злочинних планів [9]; [19]; [23].

Водночас у 2024 році подібні провокації були проведені з фейковою «міжнародною конференцією» «Вивчення водних та наземних екосистем: історія та сучасність» від незаконного «Інституту біології південних морів» в окупованому Севастополі, кули протиправно прибули «делегатії» громадян Гвінеї та Сирії які працюють у відповідно Центрі морських та прибережних досліджень та в Університеті Алеппо, які імітували «підписання рішення»

про створення «Міжнародної наукової ради з екологічних проблем постконфліктних та конфліктних територій». Як писали експерти Асоціації, очевидно, що «рада» своєю ключовою метою має поширення дезінформацій про екологічні наслідки російської агресії в Україні та протидію міжнародним дослідженням та розслідуванням у даній сфері [24].

Також агресор традиційно маніпулює в ООН та МАГАТЕ підконтрольним навчально-дослідним ядерним реактором, захопленим РФ в окупованому Севастополі, зокрема як знаряддя «легітимації» підконтрольних агресорові структур, таких як згаданий «Севастопольський державний університет» [8]. Крім цього для провокацій щодо «визнання» замаху на анексію Криму агресор використовує Нікітський ботанічний сад, злочинно «націоналізований» агресором у 2014 році [14]; [25].

Крім того, варто додати про системні провокації окупантів щодо «кримської науки» у вимірі Індії та комуністичного Китаю, де використовується як той самий Нікітський ботанічний сад, включно з переміщеними до нього російськими науковими функціонерами щодо «етноботанічних досліджень», так й колаборанти з незаконного «Науково-дослідного інституту сільського господарства Криму» з провокаціями на конференціях у Сіаньському університеті та в Університеті Сіань та у харбінському Університеті архітектури та технологій [13]; [15].

У 2024 році доцент А. Чвалюк оприлюднив аналітику щодо провокацій окупантів на ТОТ у вимірі штучного інтелекту, а саме у сфері «медицини та сільського господарства», які нібито проводяться так званими «кримськими і севастопольськими вченими». Експерт констатував, що «у сфері медицини, на відміну від раніше вивченої нами сфери “подвійних технологій” пов’язаних з дронами-розпилювачами та моніторингом рослин, у окупантів особливого інтересу до штучного інтелекту, навіть у сфері промислового шпигунства, не спостерігається».

А ось з питань «досліджень штучного інтелекту у виноградарстві» А. Чвалюк зазначив, що саме «кримські університети» та «виноделі півострова» можуть стати знаряддям легалізації вкрадених спецслужбами росії в демо-

кратичних країнах або в Китаї технологій штучного інтелекту, застосованих серед іншого в сферах хімічної та бактеріологічної зброї, а також сприяння глобальному потеплінню. Серед іншого експертом згадувалась робота так званого «Центру штучного інтелекту та аналізу великих даних фізико-технічного інституту» від протиправного «Кримського федерального університету» [21]; [22].

Водночас українські наукові установи на ТОТ, які не потрібні окупантам для милітаризації чи пропаганди у третіх країнах, дійшли за десятиріччя окупації до занепаду. У цьому вимірі професор Б. Бабін описує ситуацію знищення окупантами геофізичної обсерваторії Таврійського національного університету ім. В.І. Вернадського, створеної 1986 року в Севастополі в районі 35-ї батареї. Доведене, що даний об'єкт із середини 1991 та по 2014 рік здійснював безперервні автоматизовані вимірювання літосферних деформацій лазерними інтерферометричними комплексами. Паралельно проводилися безперервні вимірювання температури в штольні та на Землі, а також варіацій атмосферного тиску, що дозволяло досліджувати зв'язки руху літосферних плит, морських та атмосферних процесів.

У 2003 році на даній севастопольській базі геофізичної обсерваторії було встановлено високочутливий маятниковий нахиломір, виготовлений у Полтавській гравіметричній обсерваторії. До російської окупації українські вчені планували подальше встановлення наукової апаратури для комплексного вивчення та проведення геофізичних спостережень з метою вивчення природи сейсмічних явищ та виявлення прогностичних ознак регіональних землетрусів. При цьому основною вимогою роботи обсерваторії був принцип її безперервності, з оперативною обробкою рядів спостережень з використанням методів цифрового спектрального аналізу. Ці дослідження дозволяли до 2014 року робити висновок щодо ймовірності виникнення сейсмічних подій у Кримсько-Чорноморському регіоні.

Як констатував професор Б. Бабін, за умов окупації обсерваторія стала заручником некомпетентності та «бюрократичної специфіки» окупантів, які не тільки унеможливили будь-яку співпрацю вчених за спостереженнями,

а й злочинно «передали за належністю» захоплений об'єкт навіть не колаборантам з фейкового «Кримського федерального університету», а «переміщеному» до Севастополя з Сочі «Інституту природно-технічних систем», як наступнику створеного на Кавказі в 2000 році Державний південний науково-дослідний полігону Російської академії наук, але всі ці махінації мали у фіналі припинення роботи геофізичної обсерваторії, розграбування та приведення у непридатний стан її обладнання [10].

Варто окремо зазначити, що питання порушень РФ під час агресії проти України норм міжнародного права у сфері втручання у наукову діяльність та наукове співробітництво не стали предметом системних міжнародних спорів. Серед іншого немає відомостей щодо ініціювання науковими інституціями України або державою міжнародних проваджень, зокрема в рамках спорів про втрачені інвестиції та у форматі справ, які стосуються порушення прав людини.

У той самий час згадку про порушені наукові інтереси України містить ініційований в 2016 році Спів щодо прав прибережної держави в Чорному, Азовському морях і Керченській протоці (Україна проти РФ), який розглядає у Гаазі спеціальний арбітраж [1].

Одною з вимог України у цій справі є те, що РФ не має права без згоди та співробітництва України знімати з морського дна або іншим чином порушувати чи порушувати археологічні та історичні об'єкти чи спадщину, виявлені в територіальному морі та прилеглий зоні України, у тому числі затонуле візантійське судно, розташоване в Чорному морі поблизу Севастополя та будь-які пов'язані з ним артефакти.

Вимоги України у цьому спорі наголошують, що будь-яка така діяльність, яка здійснюється або санкціонована РФ в цих областях, несумісна з Конвенцією ООН з морського права 1982 р. та становить міжнародно-протиправні дії, за які РФ несе міжнародну відповідальність.

Україна змогла ініціювати відповідне провадження керуючись позицією, висловленою як Україною, так й РФ під час ратифікації ними Конвенції 1982 року, про те, що для розгляду спорів щодо тлумачення або застосування Конвенції 1982 р. стосовно морських наукових досліджень Україна обирає спеціальний арбі-

траж, створений відповідно до Додатку VIII до цієї Конвенції. У лютому 2020 року арбітраж виніс проміжне рішення щодо цього спору, яким істотно обмежив у ньому власну юрисдикцію та слухання по суті справ відбулися у вересні 2024 р. [3].

Втім, у 2021 році уточнена позиція України у цій справі наголошувала, що Чорне, Азовське моря та Керченська протока здавна служили комерційним і культурним перехрестям між Європою, Азією та Африкою, а Чорноморський басейн також представляє винятково сприятливі умови для збереження підводної культурної спадщини, і як наслідок, ці води мають великий обсяг такої спадщини, важливий для всього людства. Далі у пункті 53 цей документ містить стислий історичний екскурс та далі наголошує, що РФ визнала багатства Чорного моря в щодо такої спадщини, надаючи відповідну доповідь до ЮНЕСКО за 2014 рік [4].

Як заявила щодо цього питання на відкритті слухань по суті справи представниця України, "коли йдеться про підводну культурну спадщину, то РФ суперечить не лише базовим принципам збереження, а й базовим нормам поваги. Він відмовляється від будь-якого обов'язку захищати об'єкти археологічного та історичного інтересу, які були під водою менше 100 років, стверджуючи, що вона не зобов'язаний поважати будь-яку іншу державу або співпрацювати з нею, коли йдеться, наприклад, про літаки та корабельні аварії, що датуються Другою світовою війною. Він ігнорує широкий консенсус на користь збереження підводних артефактів *in situ*. І це дозволяє російським дайверам-аматорам турбувати, переміщати та вилучати безцінні культурні скарби з багатвікових місць. Для України ці артефакти є спільним надбанням людства. Для Росії вони є реквізитом для фото» [3].

Втім громадські діячі та правозахисники системно надсилають до міжнародних інституцій повідомлення про втручання агресора у наукову діяльність та наукове співробітництво на ТОТ. Серед нікого варто навести інформування, спрямовані згаданою Асоціацією до спецдоповідачів ООН, зокрема підготовлені за моєю участю. Так, в інформуванні 2023 року до Спецдоповідача ООН з підтримки та захис-

ту права на свободи думки та слова, наголошується, що приклад агресії РФ проти України, що триває, показує справжній зв'язок між правом на свободу думок і досягнення цілей сталого розвитку у вимірі наукового пошуку, особливо в ситуації відсутності для громадян України вільного доступу до медіа, Інтернету та мобільного зв'язку на ТОТ [5].

Додатково, в інформуванні Асоціації 2023 року до Спецдоповідача ООН з культурних прав підкреслювалося, що агресор грубо порушує права корінного кримськотатарського народу на реалізацію власних прав на дослідження власної історії, мови та традиційних знань. Інформування наголошувало, що відповідні заходи протидії провокаціям агресора, зокрема на міжнародних майданчиках, стають завданням освітніх та наукових установ України, зокрема у рамках механізмів академічної та наукової співпраці [6].

В цьому інформуванні підкреслювалося, що окупанти використовують усі наукові установи, захоплені на ТОТ, для незаконної мілітаризації, русифікації та пропаганди нацистської ідеології «російського світу». На прикладах так званих «Севастопольського державного університету», «Кримського федерального університету» та «Кримського індустріально-педагогічного університету імені Февзі Якубова» у цьому інформуванні Асоціація вчергове наголосила до ООН, що на ТОТ неможливо реалізувати наукову різноманітність, а свобода наукових досліджень там заборонена російською «адміністрацією». У цьому інформуванні Асоціація розповіла про пропозиції українському уряду щодо додаткового регулювання деяких питань захисту та реалізації наукових досліджень у ході реінтеграції Криму після його деокупації, підготовлених експертами під час сесій Стратегічного форуму «Майбутнє Криму» у 2023 р. [6].

У інформуванні Асоціації 2024 р. Спецдоповідачеві ООН з права на освіту наголошувалося, що усі «наукові дослідження» та «академічна діяльність», «дозволені» на ТОТ, безпосередньо підпорядковані пропаганді агресора, його диверсійним та військовим інтересам, таким як промислове шпигунство та використання «студентів» третіх країн як інструмент розвідувальної діяльності агресора. Документ додавав, що

використання агресором для спроб подальшої мілітаризації та обходу санкцій незаконних «університетів» та «наукових установ» на ТОТ унеможливило будь-яку функцію «автономії» або «самоврядування» на всіх рівнях «освіти та наукових досліджень» [7].

Також варто навести оприлюднений Нацфондом досліджень України відкритий лист науковців України та діаспори від 13 лютого 2023 р., у якому вітаються заходи європейських наукових структур з бойкоту російських науковців та міститься заклик до редакційних колегій наукових журналів, організаторів міжнародних конференцій і лідерів наукових організацій не приймати до розгляду наукові публікації, афілійовані з РФ, у будь-які наукові журнали або збірники конференцій.

Також у відкритому листі міститься пропозиція до наукових журналів та наукових організацій третіх країн припинити всі передплати наукових установ РФ на будь-яку наукову літературу; припинити доступ наукових установ РФ до міжнародної дослідницької інфраструктури; заборонити продаж наукових приладів та

витратних матеріалів до РФ; позбавити наукові організації РФ та пов'язаних із ними осіб доступу до будь-якого міжнародного фінансування наукових досліджень [11].

Підсумовуючи, варто наголосити, що виклики й загрози від російської агресії та окупації територій України для міжнародної наукової взаємодії та наукової співпраці не просто набули комплексного характеру, але й характеризуються нарощуванням рівня провокацій для використання імітації «наукової діяльності» для спроб «визнання» замаху на анексію українських територій.

Протидія відповідним провокаціям, адресованим окупантами у бік третіх країн та міждержавних організацій, має серед іншого бути, у її правовій та організаційній частинах, складовою планів стосовно деокупації та реінтеграції тимчасово окупованої території та окремим виміром формування санкційних списків й точкових вимог до росії у міжнародних процесах.

Інтенсифікація та удосконалення форм протидії російській агресії у цій сфері має стати підґрунтям для нових наукових досліджень.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Award on Preliminary Objections, 21 February 2020. Dispute Concerning Coastal State Rights in the Black Sea, Sea of Azov, and Kerch Strait (Ukraine v. the Russian Federation). Permanent Court of Arbitration. URL: <https://pcacases.com/web/sendAttach/9272>
2. Babin B. (2019) Health Care for Crimean Residents: Interstate Conflict Challenges and Possible Legal and Organisational Solutions. *Wiadomości Lekarskie*. LXXII. 12 (II). 2441-2444.
3. Presentation of Ukraine's position in the case concerning the rights of a coastal state in the Black and Azov Seas and in the Kerch Strait (Ukraine v. Russia) started at the Arbitral Tribunal, 23 September 2024. MFA of Ukraine. URL: <https://mfa.gov.ua/en/news/rozpochalosya-predstavlennya-poziciji-ukrayini-v-arbitrazhnomu-tribunali-u-spravi-shchodo-prav-priberezhnoyi-derzhavi-v-chornomu-i-azovskomu-moryah-ta-u-kerchenskij-protoci-ukrayina-proti-rf>
4. Revised Memorial of Ukraine, 20 May 2021. Dispute Concerning Coastal State Rights in the Black Sea, Sea of Azov, and Kerch Strait (Ukraine v. the Russian Federation). Permanent Court of Arbitration. URL: <https://pcacases.com/web/sendAttach/63064>
5. Tytska, Y., Babin, B., Sidorenko Y. (2023). Freedom of Opinion, Right to Development and Russian Aggression in Ukraine. ARC; UN Special Rapporteur on the promotion and protection of the right to freedom of opinion and expression. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/issues/expression/cfis/sustainable-development/subm-sustainable-development-freedom-of-expression-csos-arc-11.pdf>
6. Tytska, Y., Babin, B. (2023). Russian Aggression in Ukraine and Violation of Rights to Science. ARC; UN Special Rapporteur in field of cultural rights. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/issues/culturalrights/cfis/scientific-progress/submissions/subm-access-take-part-cso-association-reintegration-crimea.pdf>
7. Tytska, Y., Babin, B. (2024). Russian Aggression in Ukraine and Repressions against Academic Freedoms. ARC; UN Special Rapporteur on the right to education. URL: <https://www.ohchr.org/sites/default/files/documents/issues/education/cfis/cfi-expression/subm-academic-freedom-cso-arc-association-reintegration-crim-rimea-input-2.pdf>
8. Агресор розпочав шантаж ООН севастопольськими ядерними об'єктами. 2022. Асоціація Реінтеграції Криму. URL: https://arcrimea.org/uk/news_ua/2022/11/10/agresor-rozpochav-shantazh-oon-sevastopolskymy-yadernymy-obyektamy/

9. «Аналітика» від окупантів: «грошей на розвиток немає». 2023. Асоціація Реінтеграції Криму. URL: https://arcrimea.org/uk/news_ua/2023/01/07/analitika-vid-okupantiv-groshej-na-rozvytok-nemaye/
10. Бабін Б. Знищення геофізичної обсерваторії у Севастополі та чорноморські ризики. 2023. Асоціація Реінтеграції Криму. URL: https://arcrimea.org/uk/investigations_ua/2023/03/09/znyshhennya-geofizychnoyi-observatoriyi-u-sevastopoli-ta-chornomorski-ryzyky/
11. Відкритий лист науковців України та діаспори. 13 лютого. 2023. Національний фонд досліджень України. URL: <https://nrfu.org.ua/news/vidkrytyj-lyst-naukovcziv-ukrayiny-ta-diaspory/>
12. «Говорючі голови» окупантів з Генічеську та Сімферополя. 2022. Асоціація Реінтеграції Криму. URL: https://arcrimea.org/uk/news_ua/2022/12/10/govoryuchi-golovy-okupantiv-z-genichesku-ta-simferopolya/
13. Крим, китайське обладнання та біологічна зброя. 7 травня, 2023. Асоціація Реінтеграції Криму. URL: https://arcrimea.org/uk/news_ua/2023/05/07/krym-kytajske-obladnannya-ta-biologichna-zbroya/
14. Крим та китайські провокації московського лісівника. 29 листопада, 2023. Асоціація Реінтеграції Криму. URL: https://arcrimea.org/uk/news_ua/2023/11/29/krym-ta-kytajski-provokacziyi-moskovskogo-lisivnyka/
15. «Кримські ботаники» у Дамаску: чергова злочинна імітація бурхливої діяльності. 2022. Асоціація Реінтеграції Криму. URL: https://arcrimea.org/uk/news_ua/2022/11/25/krymski-botaniky-u-damasku-cherгова-zlochynna-imitacziya-burhlyvoyi-diyalnosti/
16. «Кубинський слід» фантомного болю колаборантів. 2023. Асоціація Реінтеграції Криму. URL: https://arcrimea.org/uk/news_ua/2023/01/25/kubynskij-slid-fantomnogo-bolyu-kolaborantiv/
17. «Морські дрони» та конкуруючі клани окупантів. 2023. Асоціація Реінтеграції Криму. URL: https://arcrimea.org/uk/news_ua/2023/01/24/morski-drony-ta-konkuruuyuchi-klany-okupantiv/
18. Окупанти готують нові провокації щодо кримських татар. 2023. Асоціація Реінтеграції Криму. URL: https://arcrimea.org/uk/news_ua/2023/02/03/okupanty-gotyuyut-novi-provokacziyi-shhodo-krymskyh-tatar/
19. «Пічки-буржуйки» як новий фетиш агресора. 2022. Асоціація Реінтеграції Криму. URL: https://arcrimea.org/uk/news_ua/2022/12/21/pichky-burzhujky-yak-novyj-fetysh-agresora/
20. Припадки «бурхливого піару» від севастопольського «губернатора». 2022. Асоціація Реінтеграції Криму. URL: https://arcrimea.org/uk/news_ua/2022/12/11/prypadky-burhlyvogo-piaru-vid-sevastopolskogo-gubernatora/
21. Чвалюк А. Афери зі «штучним інтелектом» у «кримській охороні здоров'я». 1 квітня, 2024. Асоціація Реінтеграції Криму. URL: https://arcrimea.org/uk/investigations_ua/2024/04/01/aferi-zi-shtuchnim-intelektom-u-krimskij-ohoroni-zdorovya/
22. Чвалюк А. Штучний інтелект та окупований півострів. 22 травня, 2024. Асоціація Реінтеграції Криму. URL: https://arcrimea.org/uk/analytics_ua/2024/05/22/shtuchnij-intelekt-ta-okupovaniy-pivostriv/
23. «Чергові інновації» від окупантів у дусі загороджень Першої світової. 2022. Асоціація Реінтеграції Криму. URL: https://arcrimea.org/uk/news_ua/2022/12/08/chergovi-innovacziyi-vid-okupantiv-u-dusi-zagorodzhen-pershoyi-svitovoi/
24. Чергові провокації «севастопольської науки» від спецслужб агресора. 14 вересня, 2024. Асоціація Реінтеграції Криму. URL: https://arcrimea.org/uk/news_ua/2024/09/14/chergovi-provokacziyi-sevastopolskoyi-nauki-vid-speczsluzhb-agresora/
25. Ялтинские «ботаники» и российские спецслужбы в Сирии. 2023. Асоціація Реінтеграції Криму. URL: <https://t.me/ARCconstruction/4518>

УДК 719(100+477)«364»«19/20»
DOI <https://doi.org/10.32782/2408-9257-2024-4-20>

Калашников В. М.,

*доктор історичних наук, кандидат юридичних наук, професор кафедри теорії держави і права,
конституційного права і державного управління
Дніпровського національного університету імені Олеся Гончара*

Калашникова О. Л.,

*доктор філологічних наук, професор, завідувачка кафедри експертизи культурних цінностей та дизайну
Університету митної справи та фінансів*

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАХИСТУ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ ЯК ГАРАНТІЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА ЛЮДИНИ НА КОРИСТУВАННЯ НАДБАННЯМИ КУЛЬТУРИ

INTERNATIONAL LEGAL FUNDAMENTALS FOR THE PROTECTION OF CULTURAL PROPERTY IN EVENT OF ARMED CONFLICT AS A GUARANTEE OF THE REALIZATION OF THE HUMAN RIGHT TO USE CULTURAL HERITAGE

Стаття присвячена аналізу механізмів міжнародно-правового захисту культурних цінностей під час збройних конфліктів як гарантії реалізації права людини на користування надбаннями культури. Доведено, що збереження та захист культурної спадщини України є одним з найважливіших складників забезпечення національної безпеки української держави. За таких умов, культурні цінності «цементують» процес консолідації вітчизняного суспільства задля збереження суверенітету і територіальної цілісності української держави. Розглянуто основні досягнення зарубіжних (польських, індійських, американських та ін.) та українських учених у галузі осягнення феномену єдності збройних сил та громадян щодо збереження та захисту культурної спадщини пращурів.

Проаналізовано процес утворення та реалізації міжнародно-правової системи захисту культурної спадщини різних народів після Другої світової війни до нашого часу, коли одним з головних питань стає захист культурних цінностей під час збройних конфліктів.

Виявлено, що боротьба за збереження державного суверенітету і територіальної цілісності нашої країни є одним з найважливіших завдань в умовах повномасштабної агресії Росії проти України. Оскільки економічна, отже і політична незалежність держави неможлива без збереження національної культурної спадщини, як ніколи актуальним стає захист культурних цінностей України, успішне здійснення якого неможливе без всебічного використання світового досвіду збереження і захисту культурної спадщини, закріпленого в міжнародно-правових актах ООН та її підрозділів, передусім – ЮНЕСКО.

Запропонований у статті аналіз механізмів міжнародно-правового захисту культурних цінностей під час збройних конфліктів дозволяє зробити висновок про зростання ролі міжнародних конвенцій, спрямованих на збереження, охорону, реституцію, запобігання незаконному ввезенню, вивезенню культурних цінностей, захист права власності на національні культурні цінності особливо в умовах збройних конфліктів.

Національні інтереси України вимагають не лише детального наукового вивчення всіх положень вже ратифікованих державою міжнародних правових актів, присвячених збереженню культурного надбання, а й якнайшвидшої імплементації основних принципів міжнародних конвенцій у національне законодавство.

Ключові слова: культурна спадщина, охорона, реституція, імплементація, міжнародне право.

The article is devoted to the analysis of the mechanisms of international legal protection of cultural values in event of armed conflicts as a guarantee of the realization of the human right to use cultural heritage. It has been proven that the preservation and protection of the cultural heritage of Ukraine is one of the most important components of ensuring the national security of the Ukrainian state. Under such conditions, cultural values "cement" the process of consolidation of national society in order to preserve the sovereignty and territorial integrity of the Ukrainian state. The main achievements of foreign (Polish, Indian, American, etc.) and Ukrainian scientists in the field of understanding the phenomenon of the unity of the armed forces and citizens regarding the preservation and protection of the cultural heritage of our ancestors are considered. The process of formation and implementation of the international legal system for protection

of the various peoples cultural heritage after the Second World War to our time, when one of the main issues becomes the protection of cultural values in event of armed conflicts, is analyzed. It was revealed that the struggle for the preservation of state sovereignty and territorial integrity of our country is one of the most important tasks in the conditions of full-scale Russian aggression against Ukraine. Since the economic and, therefore, the political independence of the state is impossible without the preservation of the national cultural heritage, the protection of cultural values of Ukraine becomes more relevant than ever, the successful implementation of which is impossible without comprehensive use of the world experience of preservation and protection of cultural heritage enshrined in the international legal acts of the UN and its divisions, primarily – UNESCO. The analysis of the mechanisms of international legal protection of cultural values in event of armed conflicts proposed in the article allows us to draw a conclusion about the growing role of international conventions aimed at preservation, protection, restitution, prevention of illegal import, export of cultural values, protection of ownership of national cultural property, especially in conditions of the armed conflicts. The national interests of Ukraine require not only a detailed scientific study of all provisions of international legal acts, dedicated to the preservation of cultural heritage, already ratified by the state, but also the speedy implementation of the fundamentals of international conventions into national legislation.

Key words: cultural heritage, protection, restitution, implementation, international law.

Одним з відчутних викликів в умовах військової агресії Росії проти України є захист культурної спадщини, без якої жодна держава і жодний народ не зможуть забезпечити свою економічну незалежність.

У вересні 2023 року Національний Інститут Стратегічних Досліджень оприлюднив аналітичну доповідь «Культурна спадщина та національна безпека», де вказано наступне: «Оновлення підходів до формування та реалізації державної політики охорони культурної спадщини має відповідати викликам, які постали перед Україною в умовах російської агресії, а також – євроінтеграційному курсу України на набуття статусу кандидата до членства в ЄС. Це передбачає вдосконалення національного законодавства щодо захисту культурної спадщини України, закріплення беззаперечного значення культурної спадщини українського народу для збереження національної ідентичності, забезпечення стійкості та потенціалу повоєнного відновлення України» [5].

Війна, як лакмусовий папірець, виявляє значення культурного надбання, що фіксує багатовіковий код людства і допомагає зберегти гуманітарний фундамент майбутнього розвитку нашої планети. Визнаючи це, ще під час Другої світової війни міжнародна спільнота розпочала процес обговорення міжнародної політики у сфері освіти і культури, який завершився вже під егідою Організації Об'єднаних Націй прийняттям Статуту ЮНЕСКО (Організації Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization, UNESCO) – міжнародної організації, спеціалізованої установи Організа-

ції Об'єднаних Націй, яка при співпраці своїх членів-держав у галузі освіти, науки, культури популяризує знання про світову культурну спадщину, запобігає її знищенню, охороняє об'єкти культури в усьому світі. 12 травня 1954 р. членом ЮНЕСКО стала і Україна.

Збереження культурної спадщини – одна з найважливіших функцій будь-якої держави, що пишається своїми традиціями та культурою. Розкрадання культурних цінностей, їх незаконне переміщення через кордон, втрата та знищення унікальних предметів – все це є об'єктом боротьби та викорінення як на національному, так і на міжнародному рівні. Актуальність вивчення міжнародного досвіду збереження та охорони культурного надбання особливо під час збройного конфлікту обумовило спроби науковців проаналізувати правові засади захисту і збереження культурних цінностей.

Питаннями правового захисту національних культурних цінностей України та проблемами реституції викрадених або незаконно вивезених культурних цінностей наполегливо займається В.І. Акуленко [1] Окремі аспекти імплементації міжнародно-правових норм щодо захисту культурних цінностей у випадку збройних конфліктів висвітлено у статтях Т. Мазура, О. Рішняка, В. Царюка, в монографії С.Кота [2].

Проблеми ідентичності культурної спадщини України в умовах російсько-української війни та у повоєнний період стали темою Міжнародної науково-практичної конференції, що проходила 25 травня 2023 року у Києві [5]. Філософський та мистецтвознавчий векто-

ри дослідження, продемонстровані авторами доповідей, позначили коло актуальних питань: патріотичне виховання, мовна політика, роль туристичних дестинацій у формуванні культурної генетичної пам'яті, психоемоційний стан українців, які потерпають від воєнної агресії, освітні практики формування дбайливого ставлення до національної культурної спадщини, історичні студії різних етапів розвитку та пам'яток культури України детально осмислено у численних доповідях поважного наукового зібрання.

Правовий аспект, та зокрема, міжнародно-правові засади захисту культурних цінностей під час повномасштабного вторгнення Росії в Україну, на жаль, не потрапили у поле зору авторів цих важливих досліджень.

Наукові дослідження зарубіжних учених, присвячені проблемі захисту культурних цінностей під час війни, активізувалися з початком відкритої агресії Росії проти нашої держави. Так, М. Пасіковська-Шнасс звертається до вивчення українського досвіду у статті «Війна Росії проти культурної спадщини України» [3]. А індійські дослідниці К. Нагананд і А. Мадхусудхан в аналітичному огляді «Міжнародне гуманітарне право та захист культурних цінностей» закликають світову спільноту підтримати боротьбу України за збереження і захист культурних цінностей в період протистояння повномасштабній агресії РФ [11].

Зарубіжних новітніх досліджень проблем захисту культурної спадщини різних народів світу під час боротьби проти зовнішньої агресії поки що замало. Тим не менше, привертають увагу цікаві дослідження відомого польського правознавця А. Якубовського «Міжнародний захист культурної спадщини під час збройного конфлікту», «Міжнародний захист культурної спадщини під час збройних конфліктів. Перегляд ролі безпечних притулків» [9]. Дуже ґрунтовною є монографія американської дослідниці М. Лостал «Міжнародне право культурної спадщини під час збройного конфлікту. Тематичні дослідження Сирії, Лівії, Малі, вторгнення в Ірак і Будди Баміану» [10].

Однак в умовах російської агресії проти України конче актуальним стає аналіз механізмів міжнародно-правового захисту культурних цінностей під час збройних конфліктів. У стат-

ті зроблено спробу здійснити такий аналіз.

Виклад основного матеріалу: Важливим джерелом міжнародного права виступає Гаазька конвенція про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту, укладена майже одразу після закінчення Другої світової війни, коли пам'ять про жахливі події і страшні втрати була ще дуже гострою.

Конвенція «Про захист культурних цінностей у випадку збройного конфлікту» (Гаага, 14.05.1954 р.) [7], яку сьогодні підписали 135 країн, була доповнена Додатковими протоколами 1977 року до Женевської конвенції 1949 року, Римським статутом Міжнародного головного суду 1998 року, а також Другим протоколом ЮНЕСКО 1999 року до самої Гаазької конвенції.

У цій конвенції було вперше введено дефініцію «культурні цінності» і визначено, які об'єкти культури підпадають під це визначення: «Відповідно до цієї Конвенції, культурними цінностями вважаються незалежно від їхнього походження та власника: (а) цінності, рухомі або нерухомі, які мають велике значення для культурної спадщини кожного народу, такі як пам'ятки архітектури, мистецтва або історії, релігійні чи світські, археологічні місця розташування, архітектурні ансамблі, які як такі представляють історичний чи художній інтерес, витвори мистецтва, рукописи, книги, інші предмети художнього, історичного чи археологічного значення, а також наукові колекції або важливі колекції книг, архівних матеріалів чи репродукцій цінностей, зазначених вище; (b) будівлі, головним і дійсним призначенням яких є збереження або експонування рухомих культурних цінностей, зазначених у пункті (а), такі як музеї, великі бібліотеки, сховища архівів, а також укріття, призначені для збереження у разі збройного конфлікту рухомих культурних цінностей, зазначених у пункті (а); (с) центри, в яких є значна кількість культурних цінностей, зазначених у пунктах (а) та (b), так звані «центри зосередження культурних цінностей» (Розд. 1. Стаття 1) [7].

Беручи до уваги, що збереження культурної спадщини має велике значення для всіх народів світу і що важливо забезпечити міжнародний захист цієї спадщини; керуючись принципами захисту культурних цінностей у разі збройного

конфлікту, встановленим у Гаазьких Конвенціях 1899 та 1907 років та у Вашингтонському Пакті від 15 квітня 1935 р. конвенція наголошує на тому, що для ефективності захисту цих цінностей його треба організувати ще у мирний час вживанням як національних, так і міжнародних заходів [7].

Конвенція визначила єдиний міжнародний символ

The Blue Shield is the internationally recognized symbol that identifies cultural property subject to protection during armed conflict. Use of the Blue Shield is defined in Article 8, Chapters 16 and 17 of The 1954 Hague Convention.

– Блакитний щит, для позначення та ідентифікації культурних цінностей під час збройних конфліктів (розд. IV. Ст. 16,17) [7].

Слід вказати, що наприкінці минулого століття геополітична реальність у світі змінилася настільки суттєво, що розпочалася світова криза явища, що прийнято називати «глобалізацією». Причини цієї кризи були закладені в геокультурній економічній моделі, що має особливу систему економічних імперативів, цілком природних для західної цивілізації, споживчої в своїй основі. Корінні вади глобалізації полягають у тому, що її цілі, заявлені глобалізаторами (поширення свободи і демократії, товарного достатку і споживчого задоволення), абсолютно не відповідають можливостям їх виконання, навіть в найрозвиненіших державах світу. За таких умов світова спільнота 1999 року особливим чином підійшла до охорони і збереження культурним цінностей, що було зафіксовано у Другому протоколі до Гаазької Конвенції про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту 1954 року. м. Гаага, 26 березня 1999 року [12].

Сторони цього Протоколу окремо визначають умови та порядок надання культурним цінностям посиленого захисту (Гл. 3. Ст. 10, 11); принцип недоторканості культурних цінностей, які перебувають під посиленням захистом (Гл. 3. Ст. 12); кримінальну відповідальність і юрисдикцію порушення пунктів протоколу (Гл. 4, Ст. 15-21) [12].

Сьогоднішня ситуації в Україні збільшує значення Гл. 4, Статті 21 Другого протоколу,

де визначено правові, адміністративні або дисциплінарні заходи за діяння, вчинені навмисно: «а) будь-яке використання культурних цінностей всупереч Конвенції або цьому Протоколу; б) будь-який незаконний експорт, інше незаконне переміщення культурної цінності з окупованої території або незаконна передача права власності на неї всупереч Конвенції або цьому Протоколу» [12].

Стаття 24 Протоколу фіксує заснування Комітету захисту культурних цінностей у разі збройного конфлікту: «1. Цим засновується Комітет захисту культурних цінностей у разі збройного конфлікту. Він складається з дванадцяти Сторін, які обираються на засіданні Сторін. 2. Комітет збирається раз на рік на чергову сесію, а також на позачергові сесії будь-коли, коли він вважає це необхідним» [12].

Особлива роль призначена ЮНЕСКО, що може запропонувати свої послуги сторонам конфлікту, вносити кошти до створеного Другим протоколом Фонду для захисту культурних цінностей у разі збройного конфлікту, уповноважена за власною ініціативою надавати Сторонам пропозиції щодо технічної допомоги в організації захисту своїх культурних цінностей.

Починаючи з 1954 р. та укладання Гаазької Конвенції, міжнародна спільнота прийняла низку конвенцій для захисту та охорони культурних цінностей.

1970 рік ознаменувався укладанням Конвенції ЮНЕСКО «Про заходи, спрямовані на заборону та запобігання незаконному ввезенню, вивезенню та передачі права власності на культурні цінності» (Париж 14.11.1970 р.) [13].

Конвенція уточнює перелік культурних цінностей, що визнаються такими (Ст. 1), визначає заходи, що запобігають імпорту та торгівлі викраденими артефактами, положення про реституцію, інвентаризацію, вимагає впровадження експортних сертифікатів, здійснення моніторингу торгівлі культурними цінностями, визначає порядок накладення штрафних або адміністративних санкцій, принципи організації навчання, рамки міжнародного співробітництва. Сьогодні Конвенція ратифікована у 145 країнах.

Наступним кроком стала Конвенція ЮНЕСКО про охорону всесвітньої культурної і при-

родної спадщини (16 листопада 1972), якою було засновано Міжурядовий комітет з охорони визначної культурної і природної спадщини загального значення – «Комітет всесвітньої спадщини» (Розд. III. Ст.8) [14]. Паризька конвенція ратифікована 194 країнами, в Україні її ратифіковано Указом Президії Верховної Ради N 6673-XI (6673-11) від 04.10.88.

Важливим міжнародним правовим актом, що посилює контроль за реституцією викрадених або незаконно вивезених культурних цінностей є Конвенція ЮНІДРУА про викрадені або незаконно вивезені культурні цінності (Рим, 24 червня 1995) [15]. В умовах військової агресії Росії проти України дуже важливим є пункт 5 Ст.5. Ч. III цієї Конвенції про терміни законного вимагання повернення викрадених чи незаконно вивезених культурних цінностей: «5. Будь-яке звернення щодо повернення культурної цінності повинно бути подане протягом трьох років з моменту, коли Запитуючій Державі стали відомі місцезнаходження культурної цінності і особа володільця, і у будь-якому разі, протягом п'ятдесяти років з моменту вивезення або дати, коли цінність повинна була бути повернена відповідно до дозволу, передбаченому у пункті 2 цієї статті» [15].

17 жовтня 2003 р. у Парижі на 32 сесії Генеральної Асамблеї ЮНЕСКО було укладено Конвенцію про охорону нематеріальної культурної спадщини [16]. 20 жовтня 2005 р. Генеральна Асамблея уклала Конвенцію про охорону та заохочення розмаїття форм культурного самовираження [17].

Проблеми захисту культурних цінностей під час збройних конфліктів розглядалися на Неапольській конференції з питань культурної спадщини в 21 столітті (Naples Conference on Cultural Heritage in the 21st Century (27-29 листопада 2023)).

Визнаючи нагальну потребу у захисті і охороні культурної спадщини України в умовах військової агресії Росії, 7 вересня 2023 р. ЮНЕСКО внесло 20 об'єктів культурної спадщини України до Міжнародного списку культурних цінностей, які перебувають під посиленням захистом. А на черговому 18 засіданні заснованого Другим протоколом до Гаазької Конвенції 1954 р. Комітету ЮНЕСКО із захисту культурних цінностей у разі збройного кон-

флікту, що відбулося 14 грудня 2023, особливу увагу було приділено питанню щодо надання необхідної допомоги Україні у рамках Другого протоколу 1999 року [8].

Комітету була представлена ґрунтовна доповідь Секретаріату ЮНЕСКО щодо дій та допомоги ЮНЕСКО Україні, у тому числі щодо супутникового моніторингу стану культурної спадщини України, здійснених ЮНЕСКО місій в Україну для оцінки збитків, завданих російською агресією, технічної допомоги ЮНЕСКО органам влади України у забезпеченні заходів надзвичайного характеру для захисту культурної спадщини, технічної допомоги у здійсненні інвентаризації об'єктів культурної спадщини, внесених до Списку ЮНЕСКО під посиленням захистом.

У доповіді наведено здійснену ЮНЕСКО спільно з партнерами оцінку потреб для подолання наслідків, завданих російською агресією, та для відновлення сектору культури, туризму та культурної спадщини України: загальна сума – 364 млн. дол. США (на 10 років), з них потреби (за оцінкою ЮНЕСКО) на короткострокову перспективу складають 54,6 млн. дол. США, на середньострокову перспективу – 127,4 млн. дол. США та на довгострокову перспективу – 182 млн. дол. США.

За результатами розгляду зазначеної доповіді було ухвалено рішення Комітету ЮНЕСКО із захисту культурних цінностей у разі збройного конфлікту, у якому вчергове висловлюється глибока стурбованість наслідками російського вторгнення для сектору культури України та міститься заклик до держав-учасниць Гаазької Конвенції 1954 року про захист культурних цінностей у разі збройного конфлікту та Другого протоколу 1999 року до неї, а також до Секретаріату ЮНЕСКО продовжувати надання необхідної допомоги Україні у рамках Другого протоколу 1999 року.

Ухвалено рішення про включення до Списку ЮНЕСКО під посиленням захистом 5 об'єктів культурної спадщини України, а саме:

– Дерев'яні церкви Карпатського регіону. Церква Архангела Михаїла, Ужок, Закарпатська обл.;

– Дерев'яні церкви Карпатського регіону. Дерев'яна церква Св. Юра, Дрогобич, Львівська обл.;

- Будівля Одеського Національного академічного театру опери та балету;
- Будівля Одеської обласної філармонії імені Давида Ойстраха;
- Спасо-Преображенський собор міста Чернігів.

Відповідно до статті 12 Другого протоколу 1999 року об'єкти, внесені до Списку ЮНЕСКО під посиленням захистом, отримують міжнародний імунітет від перетворення їх в об'єкти нападу, що значно посилює міжнародну кримінальну відповідальність за такі злочини.

На цьому засіданні 15 грудня 2023 р. Україна вперше посіла посаду віцепредседателя Комітету ЮНЕСКО із захисту культурних цінностей у разі збройного конфлікту.

Світова спільнота була сповіщена, що в Україні, яка зобов'язалася продовжити імплементацію норм зазначених міжнародно-правових договорів, створені інституційні та організаційно-правові умови імплементації норм міжнародного гуманітарного права щодо захисту культурних цінностей під час збройних конфліктів. Проте, екстраординарність застосування норм міжнародного гуманітарного права в умовах боротьби за державний суверенітет і цілісність території нашої держави зумовлює необхідність оцінки та удосконалення існуючого законодавства щодо захисту нашого культурного надбання.

Висновки. Боротьба за збереження державного суверенітету і територіальної цілісності нашої країни є одним з найважливіших завдань під час повномасштабної агресії Росії проти України. Оскільки економічна, отже і політична незалежність держави неможлива без збереження національної культурної спадщини, як ніколи актуальним стає захист культурних цінностей України, успішне здійснення якого неможливе без всебічного використання світового досвіду збереження і захисту культурної спадщини, закріпленого в міжнародно-правових актах ООН та її підрозділів, передусім – ЮНЕСКО.

Запропонований у статті аналіз механізмів міжнародно-правового захисту культурних цінностей під час збройних конфліктів дозволяє зробити висновок про зростання ролі міжнародних конвенцій, спрямованих на збереження, охорону, реституцію, запобігання незаконному вивезенню культурних цінностей, захисту права власності на національні культурні цінності особливо в умовах збройних конфліктів.

Національні інтереси України вимагають не лише детального наукового вивчення всіх положень вже ратифікованих державою міжнародних правових актів, а й якнайшвидшої імплементації основних принципів міжнародних конвенцій у національне законодавство.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Акуленко В.І. Правова охорона культурних цінностей. Україна в міжнародно-правових відносинах / За ред.Ю.С.Шемшученка та В.І. Акуленка. К.,1997. Кн.2; Акуленко В. Реституція культурних цінностей в сфері національних інтересів України. *Державотворення і правотворення в Україні*. К., 2001.; Акуленко В.І. Міжнародне право охорони культурних цінностей та його імплементація у внутрішньому праві України. К., 2013; Акуленко В.І. Терміни як межі міжнародно-правових понять «реституція» і «реституція культурних цінностей». *Праці Центру пам'яткознавства*. Вип.24. К., 2013. С. 284–295; Акуленко В.І. Культурні цінності як розмінні монети українських національних інтересів. *Пам'ятки України: національна спадщина*. 2018. №1-3.
2. Мазур Т.В. Імплементація міжнародноправових норм щодо захисту культурних цінностей у випадку збройних конфліктів у законодавстві України. *Південноукраїнський правничий часопис*. Вип.4/3. Одеса, 2019. С. 152-156; Рішняк О. Культурна спадщина у воєнному конфлікті: міжнародний досвід другої половини ХХ – початку ХХІ ст. та українська дійсність. *Український історичний журнал*. 2022. Число 4. С. 159. URL: http://resource.history.org.ua/publ/UIJ_2022_4_13; Царюк В. Реституція історико-культурних цінностей та її правова регламентація. *Історичний вісник*. С. 66-69. URL: <http://mdu.edu.ua/wp-content/uploads/Hist-visnyk-43-12.pdf>; Кот С. Повернення і реституція культурних цінностей у політичному та культурному житті України (ХХ – поч. ХХІ ст.): монографія. К.: Інститут історії України НАН України, 2020. – 1020 с.
3. Пасіковська-Шнасс М. Війна Росії проти культурної спадщини України, квітень 2022 року. URL: https://ukraine.europarl.europa.eu/cmsdata/250651/0133_1258078_EPRS-AaG-729377-Russias-war-Ukraine-cultural-heritage-FINAL-ForTrad.pdf
4. Потапенко В., Тищенко Ю., Каплан Ю. Культурна спадщина та національна безпека. Аналітична доповідь. URL: https://niss.gov.ua/sites/default/files/2023-09/ad_kult_spad_nac_bezp_06092023.pdf

5. Проблеми ідентичності культурної спадщини України в умовах російсько-української війни та у повоєнний період: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, Україна, Київ, 25 травня 2023 року / За загальною редакцією Стадника М. М. Відповідальний редактор: Ятченко В. Ф.; організаційний секретар: Сцібан О.Є. К.: НДІУ, 2023. 414 с.

6. Савченко Я., Короткий Т., Тимочко М. Імплементация норм міжнародного гуманітарного права щодо захисту культурних цінностей до законодавства України: стан та окремі питання. URL: <https://jur-gazeta.com/publications/practice/mizhnarodne-pravo-investiciyi/implementaciya-norm-mizhnarodnogo-gumanitarnogo-prava-shchodo-zahistu-kulturnih-cinnostey--do-zakono.html>.

7. Convention for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict with Regulations for the Execution of the Convention. URL: <https://www.unesco.org/en/heritage-armed-conflicts/convention-and-protocols/1954-convention>; <https://ips.ligazakon.net/document/MU54K01U>

8. Decisions adopted during the eighteenth meeting of the Committee for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000388265>

9. Jakubowski A. International Protection of Cultural Heritage in Armed Conflict: Institute of Law Studies of the Polish Academy of Sciences. URL: <https://scholarhub.ui.ac.id/cgi/viewcontent.cgi?article=1045&context=ijil>; Jakubowski A. International Protection of Cultural Heritage in Armed Conflict Revisiting the Role of Safe Havens. URL: <https://www.researchgate.net/publication/338343004>

10. Lostal M. International Cultural Heritage Law in Armed Conflict. Case-Studies of Syria, Libya, Mali, the Invasion of Iraq, and the Buddhas of Bamiyan. Cambridge; New York: Cambridge University Press, 2017. URL: https://www.perlego.com/book/4227445/international-cultural-heritage-law-in-armed-conflict-casestudies-of-syria-libya-mali-the-invasion-of-iraq-and-the-buddhas-of-bamiyan-pdf?utm_source=google&utm_medium=cpc&campaignid=20933451054&adgroupid=162926082892&gad_source=1&gclid=CjwKCAjwz42xBhB9EiwA48pT7yucFDdZO5lNQEiemjXVdakq6VZ9GNVWUPxWp7GVuxGAdtLon83YIBoCesQQAvD_BwE

11. Naganand K., Madhusudhan A., International Humanitarian Law and the Protection of Cultural Property. An Overview. Bangalore, 2022. URL: <https://www.ibanet.org/international-humanitarian-law-and-the-protection-of-cultural-property>

12. Second Protocol to the Hague Convention of 1954 for the Protection of Cultural Property in the Event of Armed Conflict, The Hague, 26 March 1999. URL: <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000130696>; https://ips.ligazakon.net/document/MU99311?an=77&ed=1999_03_26.

13. UNESCO (1970) convention on the means of prohibiting and preventing the illicit import, export and transfer of ownership of cultural property. URL: <https://www.unesco.org/en/legal-affairs/convention-means-prohibiting-and-preventing-illicit-import-export-and-transfer-ownership-cultural>; https://zakon.cc/law/document/read/995_186.

14. UNESCO (1972) convention concerning the protection of the world cultural and natural heritage. URL: <https://whc.unesco.org/archive/convention-en.pdf>; https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_089#Text.

15. UNIDROIT (1995) convention on stolen and illegally exported cultural objects. URL: <https://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/X2H-Xref->; https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_590#Text

16. UNESCO (2003) Convention for the Safeguarding of the Intangible Cultural Heritage. URL: <https://ich.unesco.org/en/convention>; https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_d69#Text.

17. UNESCO (2005) Convention on the Protection and Promotion of the Diversity of Cultural Expressions. URL: <https://www.unesco.org/en/legal-affairs/convention-protection-and-promotion-diversity-cultural-expressions>; https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/952_008#Text.

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВИ І ПРАВА**Завальнюк І. В.**

ВПЛИВ ПРИНЦИПУ ІСТОРИЗМУ НА ЕВОЛЮЦІЮ СУЧАСНОГО ПРАВА..... 3

Лисик М. А.ЗНАЧЕННЯ ПРИНЦИПУ ПРАВОЗАКОННОСТІ У КОНТЕКСТІ РОЗБУДОВИ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ
В УКРАЇНІ.....9**ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС****Єфремова І. І., Ломакіна І. Ю.**ОСОБЛИВОСТІ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА ОСОБИ НА МЕДИЧНУ ДОПОМОГУ
ПІД ЧАС ДІЇ ВОЄННОГО СТАНУ.....15**Ковальчук М. О., Ковальчук О. М.**ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБЛИВОСТЕЙ НАЦІОНАЛЬНОГО
ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗЕМЕЛЬНИХ ВІДНОСИН.....22**Можайкіна О. С., Лішук О. В., Коляда С. В.**

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ МЕДІАЦІЇ В ХОРВАТІЇ 27

Роговенко О. В.ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА ВЛАСНОСТІ
НА ЗЕМЛЮ ТА УРЕГУЛЮВАННЯ СПІРНИХ ПИТАНЬ
У СФЕРІ ЗЕМЕЛЬНО-МАЙНОВИХ ВІДНОСИН: ІСТОРИЧНИЙ АСПЕКТ..... 33**ТРУДОВЕ ПРАВО****Кіліміченко А.О.**

ПОНЯТТЯ ТА ВИДИ ЗАЙНЯТОСТІ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ..... 40

АДМІНІСТРАТИВНЕ ТА ФІНАНСОВЕ ПРАВО**Бондар Д. В.**ЗАХОДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ БЕЗПЕКИ НАСЕЛЕННЯ
ТА ТЕРИТОРІЙ У РАЗІ ВИНИКНЕННЯ НАДЗВИЧАЙНИХ СИТУАЦІЙ:
АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВА РЕГЛАМЕНТАЦІЯ
ТА НАПЯМИ УДОСКОНАЛЕННЯ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ ..... 46**Ковбас І. В., Гавалешко П. С.**ІНСТРУМЕНТИ ЗАХИСТУ ПРАВ, СВОБОД ТА ІНТЕРЕСІВ ПРИВАТНИХ ОСІБ
У СФЕРІ ПУБЛІЧНОГО ВРЯДУВАННЯ.....55**Лудченко М. Л.**ТЕОРЕТИЧНІ ПІДХОДИ ДО ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ
«ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ» В КОНТЕКСТІ ДІЯЛЬНОСТІ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ЦЕНТРІВ
КОМПЛЕКТУВАННЯ ТА СОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ.....62**Серебро М. В.**ПРОТИДІЯ ПРАВОПОРУШЕННЯМ У СФЕРІ ВИКОРИСТАННЯ ІНФОРМАЦІЙНИХ ТЕХНОЛОГІЙ:
ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД ..... 67**Цицюра В. І.**ПОНЯТТЯ ТА ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСОБЛИВИХ
ПРАВОВИХ РЕЖИМІВ В УКРАЇНІ.....76**Шевчук М. О.**

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАХИСТУ ІНФОРМАЦІЇ.....82

Яворський Р. І.АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС ТУРИСТА
В ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНІЙ ДІЯЛЬНОСТІ.....88**КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА ПРОЦЕС, КРИМІНОЛОГІЯ,
КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО****Пугач С. І.**

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВА ПРОТИДІЯ КОЛАБОРАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ СЕРЕД ЖІНОК..... 94

Смірнова І. С.

ДО ПИТАННЯ РОЗПАЛЮВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ, РЕГІОНАЛЬНОЇ, РАСОВОЇ
ЧИ РЕЛІГІЙНОЇ ВОРОЖНЕЧІ ТА НЕНАВИСТІ
ЯК ОБ'ЄКТИВНОЇ СТОРОНИ ЗЛОЧИННОГО ПОСЯГАННЯ
НА РІВНОПРАВНІСТЬ (ПОРІВНЯЛЬНИЙ АСПЕКТ НАЦІОНАЛЬНОГО ЗАКОНОДАВСТВА
З КРИМІНАЛЬНИМ ЗАКОНОДАВСТВОМ ДЕЯКИХ КРАЇН-ЧЛЕНІВ ЄС).....100

Тертишник В. М., Сачко О. В.

ДОКТРИНАЛЬНІ АСПЕКТИ ДІЯЛЬНОСТІ НАЦІОНАЛЬНОГО АНТИКОРУПЦІЙНОГО БЮРО
УКРАЇНИ, ДЕРЖАВНОГО БЮРО РОЗСЛІДУВАНЬ ТА БЮРО ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ 108

Ткачук О. В.

СФЕРА ОБОРОННИХ ЗАКУПШВЕЛЬ ЯК ОБ'ЄКТ ПРОТИПРАВНИХ ПОСЯГАНЬ.....117

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО ТА ПРАВО ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Тицька Я. О.

МІЖНАРОДНА НАУКОВА СПІВПРАЦЯ УКРАЇНИ Й ПРОВОКАЦІЇ АГРЕСОРА
НА ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНІЙ ТЕРИТОРІЇ.....123

Калашников В. М., Калашникова О. Л.

МІЖНАРОДНО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ ЗАХИСТУ КУЛЬТУРНИХ ЦІННОСТЕЙ
В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ ЯК ГАРАНТІЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРАВА ЛЮДИНИ
НА КОРИСТУВАННЯ НАДБАННЯМИ КУЛЬТУРИ.....130

CONTENTS

THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW

Zavalniuk I. V.

THE IMPACT OF THE PRINCIPLE OF HISTORICISM
ON THE EVOLUTION OF MODERN LAW.....3

Lysyk M. A.

THE SIGNIFICANCE OF THE PRINCIPLE OF LEGALITY IN THE CONTEXT
OF BUILDING A RULE-OF-LAW STATE IN UKRAINE.....9

CIVIL LAW AND PROCESS

Yefremova I. I., Lomakina I. Yu.

FEATURES OF IMPLEMENTATION OF THE PERSON'S RIGHT
TO MEDICAL AID DURING THE EFFECT OF MARTIAL STATE.....15

Kovalchuk M. O., Kovalchuk O. M.

THEORETICAL AND LEGAL CHARACTERISTICS
OF THE PECULIARITIES OF NATIONAL LEGAL REGULATION
OF LAND RELATIONS.....22

Mozhaikina O. S., Lishchuk O. V., Koliada S. V.

LEGAL REGULATION OF MEDIATION IN CROATIA 27

Rohovenko O. V.

ENSURING THE CONSTITUTIONAL RIGHT TO LAND OWNERSHIP
AND SETTLEMENT OF DISPUTED ISSUES IN THE FIELD OF LAND
AND PROPERTY RELATIONS: HISTORICAL ASPECT.....33

LABOR LAW

Kilimichenko A. O.

CONCEPT AND TYPES OF EMPLOYMENT ACCORDING
TO THE LEGISLATION OF UKRAINE.....40

ADMINISTRATIVE AND FINANCIAL LAW

Bondar D. V.

MEASURES TO ENSURING THE SAFETY OF THE POPULATION AND TERRITORIES IN THE EVENT
OF EMERGENCY SITUATIONS: ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATIONS AND DIRECTIONS
FOR IMPROVEMENT IN THE CONDITIONS OF DIGITALIZATION.....46

Kovbas I. V., Havaleshko P. S.

TOOLS TO PROTECT THE RIGHTS, FREEDOMS AND INTERESTS
OF INDIVIDUALS IN PUBLIC ADMINISTRATION.....55

Ludchenko M. L.

THEORETICAL APPROACHES TO DEFINING THE CONCEPT
OF "LEGAL REGULATION" IN THE CONTEXT OF THE ACTIVITIES
OF TERRITORIAL RECRUITMENT AND SOCIAL SUPPORT CENTERS.....62

Serebro M. V.

COMBATING OFFENSES IN THE SPHERE OF USE OF INFORMATION TECHNOLOGIES:
FOREIGN EXPERIENCE.....67

Tsytsiura V. I.

THE CONCEPT AND GENERAL CHARACTERISTICS
OF SPECIAL LEGAL REGIMES IN UKRAINE.....76

Shevchuk M. O.

ORGANIZATIONAL AND LEGAL PRINCIPLES OF INFORMATION PROTECTION.....82

Yavorskyi R. I.

ADMINISTRATIVE AND LEGAL STATUS OF TOURISTS
IN TOURISM AND RECREATIONAL ACTIVITIES.....88

CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY; CRIMINAL EXECUTIVE LAW

Puhach S. I.

CRIMINAL AND LEGAL OPPOSITION TO COLLABORATIVE
ACTIVITIES AMONG WOMEN.....94

Smirnova I. S. ON THE ISSUE OF INCITEMENT TO NATIONAL, REGIONAL, RACIAL OR RELIGIOUS HATRED AND ENMITY AS AN OBJECTIVE ASPECT OF CRIMINAL ENCROACHMENT ON EQUALITY (COMPARATIVE ASPECT OF NATIONAL LEGISLATION WITH CRIMINAL LEGISLATION OF SOME EU MEMBER STATES).....	100
Tertyshnyk V. M., Sachko O. V. DOCTRINAL ASPECTS OF THE ACTIVITIES OF THE NATIONAL ANTI-CORRUPTION BUREAU OF UKRAINE, THE STATE BUREAU OF INVESTIGATION AND THE BUREAU OF ECONOMIC SECURITY.....	108
Tkachuk O. V. THE SPHERE OF DEFENSE PROCUREMENT AS AN OBJECT OF ILLEGAL ENCROACHES.....	117
INTERNATIONAL LAW AND THE LAW OF THE EUROPEAN UNION	
Tytska Ya. O. INTERNATIONAL SCIENTIFIC COOPERATION OF UKRAINE AND AGGRESSOR'S PROVOCATIONS ON TEMPORARILY OCCUPIED TERRITORIES	123
Kalashnykov V. M., Kalashnykova O. L. INTERNATIONAL LEGAL FUNDAMENTALS FOR THE PROTECTION OF CULTURAL PROPERTY IN EVENT OF ARMED CONFLICT AS A GUARANTEE OF THE REALIZATION OF THE HUMAN RIGHT TO USE CULTURAL HERITAGE.....	130

НОТАТКИ

Наукове видання

**АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ
ВІТЧИЗНЯНОЇ ЮРИСПРУДЕНЦІЇ**

Науковий збірник

Випуск 4

Коректура – Н.В. Славогородська, Н.С. Ігнатова

Комп'ютерна верстка – А.О. Марєєва

Підписано до друку: 25.11.2024.

Формат 60×84/8.

Обл.-вид. арк. 13,69, ум. друк. арк. 16,51.

Папір офсетний. Цифровий друк.

Наклад 300 примірників. Замовлення № 0125/100.

Видавництво і друкарня – Видавничий дім «Гельветика»

65101, м. Одеса, вул. Інглезі, 6/1

Телефони: +38 (095) 934 48 28, +38 (097) 723 06 08

E-mail: mailbox@helvetica.ua

Свідоцтво суб'єкта видавничої справи

ДК № 7623 від 22.06.2022 р.